
ЮРИДИЧНА НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 2/2012

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ПРАВА

Слюсаренко О.Л., Кунгурцева Т.В. Проблеми виховної функції права та правового виховання в сучасних умовах 7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Шамрай Б.М. Правові гарантії реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців 12

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Пилипенко С.А. Юридична природа добровільного та обов'язкового страхування 20

Попов Ю.В., Федонюк К.Р. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи 27

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Єлезаров О.П., Юлдашев О.Х. Про методичний підхід до систематизації юридичної термінології (на прикладі транспортної галузі) 32

АГРАРНЕ ПРАВО

Проценко І.М., Замерлов О.О. Особливості правового статусу фермерських господарств в Україні 38

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Браславець О.Ю. Правова природа конкордатів та конкордатних угод як специфічної форми публічно-правового договору 44

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Рябець К.А. Історичне формування правових засад державного управління у галузі водокористування України до 1991 року 52

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Дячук С.І. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у вітчизняний кримінально-правовий інститут обставин, що виключають злочинність діяння 59

Матвійчук В.К., Шнитко О.С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою 66

Харь І.О., Ушицький О.А. Поняття і суспільна небезпечність складу злочину, передбаченого ст. 248 Кримінального кодексу України	69
Денисов С.Ф., Якушев Р.С. Молодіжна злочинність на ґрунті расової нетерпимості: причини та умови в теорії диференціальної асоціації	75
Салій П.І. Суб'єктивна сторона складу злочину порушення недоторканності житла	84
Вітко О.Ю. Поняття об'єкта злочину	95
Савенкова Т.Г. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 238 КК України	101
Матвійчук В.К., Кравцова О.М. Безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 384 Кримінального кодексу України	110
Габро О.І. Поняття злочинів, передбачених ст. 384 Кримінального кодексу України, соціальна їх криміналізація	115
Мельниченко В.Л. Витоки, історія кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів	122
Харь І.О. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти здоров'я особи за КК України	128
Матвійчук В.К. Витоки та генезис кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища у п'ятому-шостому періодах розвитку українського суспільства та державності	137

ПРОБЛЕМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Опацький Р.М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції	146
--	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Радзівіл О.А. Міжнародне право, правова держава і глобальне інформаційне громадянське суспільство, як складові сучасного міжнародного правового порядку	153
--	-----

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Верба О.С. Соціальний захист військовослужбовців в Україні	164
---	-----

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 2/2012

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ПРАВА

Слюсаренко Е.Л., Кунгурцева Т.В. Проблемы воспитательной функции права и правового воспитания в современных условиях 7

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Шамрай Б.Н. Правовые гарантии конституционных прав и свобод военнослужащих 12

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Пилипенко С.А. Юридическая природа обязательного и добровольного страхования 20

Попов Ю.В., Федонюк К.Р. Защита чести, достоинства, деловой репутации физического лица 27

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

Елезаров А.П., Юлдашев А.Х. О методическом подходе к систематизации юридической терминологии (на примере транспортной отрасли) 32

АГРАРНОЕ ПРАВО

Проценко И.М., Замерлов А.А. Особенности правового статуса фермерских хозяйств в Украине 38

ПУБЛИЧНО-ДОГОВОРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Браславец А.Ю. Правовая природа конкордатов и конкордатных соглашений как специфической формы публично-правового договора 44

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Рябец Е.А. Историческое формирование правовых основ государственного управления в области водоиспользования Украины до 1991 года 52

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Дячук С.И. Имплементация норм международного гуманитарного права в отечественный уголовно-правовой институт обстоятельств, что исключают преступность деяния 59

Матвейчук В.К., Шнитко О.С. Уголовная ответственность за заведомо незаконные задержания, привод, арест или содержание под стражей 66

Харь И.А., Ушицкий О.А. Понятие и общественная опасность состава преступления, предусмотренного ст. 248 УК Украины	69
Денисов С.Ф., Якушев Р.С. Молодежная преступность на почве расовой нетерпимости: причины и условия в теории дифференциальной ассоциации	75
Салий П.И. Субъективная сторона состава преступления нарушение неприкосновенности жилища	84
Витко А.Ю. Понятие объекта преступления	95
Савенкова Т.Г. Объект преступления, предусмотренного ст. 238 УК Украины	101
Матвейчук В.К., Кравцова Е.Н. Непосредственный объект состава преступления, предусмотренного ст. 384 УК Украины	110
Габро О.И. Понятие преступлений, предусмотренных ст.384УК Украины, социальная их криминализация	115
Мельниченко В.Л. Истоки, история уголовной ответственности за проведение взрывных работ с нарушением правил охраны рыбных запасов	122
Харь И.А. Теоретические и прикладные проблемы субъекта преступлений против здоровья лица за УК Украины	128
Матвейчук В.К. Истоки и генезис уголовно-правовой охраны окружающей природной среды в пятом-шестом периодах развития украинского общества и государственности	137

ПРОБЛЕМЫ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ

Опацкий Р.Н. Зарубежный опыт внедрения ювенальной юстиции	146
--	-----

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Радзивилл А.А. Международное право, правовое государство и глобальное информационное гражданское общество, как составляющие современного международного правового порядка	153
--	-----

ПРАВО СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Верба А.С. Социальная защита военнослужащих в Украине	164
--	-----

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 2/2012

CONTENTS

THEORY OF LAW

Shlusarenko O.L., Kungurtseva T.V. Contemporary issues of the educational function of law and legal education 7

CONSTITUTIONAL LAW

Shamrai B.M. Adherence to legal guarantees of constitutional rights and liberties of the military servicemen 12

CIVIL LAW

Pylypenko S.A. Legal nature of obligatory and voluntary insurance 20

Popov U.V., Fedoniuk K.R. Protection of persons' honour, dignity and business reputation 27

COMMERCIAL LAW

Ielieazarov O.P., Iuldashev O.Kh. Methodological approach to systematisation of legal terminology (by the example of transport industry) 32

AGRARIAN LAW

Protsenko I.M., Zamerlov O.O. Peculiarities of legal status of farms in Ukraine 38

PUBLIC CONTRACT RELATIONS

Braslavets O.I. The legal nature of concordat and concordat agreements as a specific form of public contract 44

ADMINISTRATIVE LAW

Riabets K.A. Historical formation of legal bases of the government in the field of water use of Ukraine till 1991 52

CRIMINAL LAW

Diachuk S.I. Implementation of international humanitarian law into the national criminal legal institute of circumstances that exclude criminality 59

Matviichuk V.K., Shnytko O.S. Criminal liability for deliberately illegal detention, arrest or taking into custody 66

Khar I.O., Ushytskyi O.A. The concept of social danger in *corpus delicti* under the Art. 248 of the Criminal Code of Ukraine 69

Denisov S.F., Yakushev R.S. Youth criminality on soil of racial intolerance: reasons and terms in the theory of differential association	75
Salii P.I. Subjective side of corpus delicti related to inviolability of dwelling	84
Vitko O.I. Object of crime concept	95
Savenkova T.G. Object of crime, envisaged by cl. 238 Criminal Code of Ukraine	101
Matviichuk V.K., Kravtsova O.M. Direct object of corpus delicti under the Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine	110
Gabro O.I. Definition of crimes under the Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine and their social criminalisation	115
Melnychenko V.L. Sources and genesis of criminal liability for blasting operations in violation of fish stock protection rules	122
Khar I. Theoretical and applied problems of the subject of crimes against the health of a person for the Criminal Code	128
Matviychuk V.K. The origins and genesis of the criminal lawprotection of the environment in the fifth or sixth periods of development Ukrainian society and the state	137
PROBLEMS OF JUVENILE JUSTICE	
Opatskyi R.M. International experience in implementing juvenile justice system	146
INTERNATIONAL LAW	
Radzivil O.A. International law, legal state and the global information civil society as part of the contemporary international law order	153
SOCIAL PROTECTION LAW	
Verba O.S. Social protection of the military servicemen in Ukraine	164

ПРОБЛЕМИ ВИХОВНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА ТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

О.Л. Слюсаренко

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Т.В. Кунгурцева

*студентка
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Питання формування в Україні соціально-орієнтованої держави та громадянського суспільства потребують подальшого проведення відповідних міждисциплінарних досліджень, які дають змогу визначити обґрунтовану реалістичну концепцію розвитку соціально-орієнтованої економіки, правового забезпечення, оптимального поєднання економічної доцільності та соціально-правової справедливості, вдосконалення напрямків правового впливу на суспільні відносини, перетворення держави в соціально-політичний інститут з новими функціями права, правового виховання, які б відповідали потребам громадянського суспільства.

Розкриття змісту виховної функції права диктується прагненням більш всебічно розкрити сутність права, адже виховна функція одна з функцій права, що складає внутрішньо-узгоджену систему, вона є самостійною загально-соціальною функцією права. Характеризуючи службову роль, яку виконує право у вихованні, слід відмітити, що вона відображає відношення права до цього процесу, показує його як знаряддя соціальних перетворень, інструмент активного впливу на свідомість і поведінку особи, виражає спроможність правової системи до вирішення задач і досягнення цілей, що стоять перед суспільством у галузі соціального виховання.

Реалізація виховної функції відображається у правовому вихованні і його роль у сучасних умовах зростає в багатократному розмірі. Адже одним із головних елементів побудови правової держави є всезагальне підвищення ролі правової культури населення, подолання правового нігілізму в усіх сферах життя, яке можливе лише за умови закріплення правових начал у суспільстві та державі в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема виховної функції права та правового виховання досліджувалися значною кількістю науковців, а саме: С.С.Алексєєв, В.Д. Бабкіна, О.Ф. Граніна, В.І. Гойман, С.Д. Гусарева, Д.А. Керімова, М.І. Козюбри, В.В. Копейчиков, О.О. Лукашева, П.О. Недбайло, Є.В. Назаренко, П.М. Рабінович, Т.М. Радько, В.П. Сальнікова, О.Ф. Скакун, О.Л. Слюсаренко, О.Д. Тихомирова, О.В. Шмоткіна та ін.

Мета даної статті полягає у комплексному дослідженні співвідношення виховної функції права та правового виховання, висвітлення власного бачення відносно названих наукових проблем.

Основні результати дослідження. За Конституцією в Україні визначається та діє принцип верховенства права (ст. 8). В той же час навіть сьогодні, нагальною є потреба напрацювання чіткого і, що найголовніше, нескладного до сприйняття назначення верховенства права, встановлення його зв'язків з принципами верховенства Конституції, законів тощо. Сучасний тлумачний словник української мови визначає верховенство, як «панівне становище, переважаючий вплив кого-небудь, чого-небудь» [1, с. 83]. Недопрацьованим залишається лише роз'яснення кого і над чим.

Слід погодитись з М. Козюброю, який зазначає, що феномен верховенства права може бути розкрито тільки за умови дотримання певних гносеологічних позицій щодо права: по-перше, повинно мати місце розрізнення права і закону; по-друге, право слід розглядати не як акт державної влади, а як соціальний феномен, пов'язаний з такими категоріями, як: справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право має розглядатися у нерозривній зв'язці з правами людини [2, с. 11].

Термін «право» вживається у процесі спілкування людей досить часто, відображаючи різні аспекти суспільного життя.

Соціальне призначення права, його місце і роль у системі соціального нормативного регулювання відображається в його функціях-об'єктивно необхідних, головних, основних, тимчасових і постійних напрямків прогресивного впливу права на суспільні відносини, які виражають його сутність і соціальне призначення в суспільстві, способи організації правом суспільних відносин [3, с. 37].

С.С. Алексєєв вказує, що активна роль права в суспільстві виражається в його функціях, тобто напрямках правового впливу [4, с. 202].

В.М. Горшенєв дає таке визначення: проблема функцій права повинна відображати напрями правового регулювання у вузькому і спеціально юридичному значенні [5, с. 33].

Т.М. Радько підкреслює, що функції права це те, що визначається його суттю і соціальним призначенням, основний напрям впливу права на суспільні відносини, напрям, в якому виражена службова роль і основні задачі права [6, с. 36].

У цих визначеннях можна прослідити відмінні особливості, оскільки В.М. Горшенєв говорить про функції правового регулювання, а Т.М. Радько і О.Л. Слюсаренко – про функції правового впливу. Подібна недостатньо чітка позиція, коли не проводиться суворого розмежування між поняттями «правовий вплив» і «правове регулювання», веде до того, що ці категорії вживаються як синоніми, але між ними є відмінності.

У визначеннях С.С. Алексєєва, В.М. Горшенєва, Т.Н. Радько і О.Л. Слюсаренко загальним є те, що функції права виражають напрями правового впливу на правовий прогрес. І в цьому визначенні мають місце деякі спірні положення, на які вельми справедливо звернула увагу Ю.Г. Ткаченко, кажучи, що функції права – це конкретна роль (дія) права з організації суспільних відносин в існуючих сферах суспільного життя. Таке визначення акумулює в собі і поняття функцій по об'єкту, або сферам дії права, і по способах організації правом суспільних відносин [7, с. 148].

Основними сферами життя суспільства і дії права є політична, економічна, соціальна і духовна сфери. Відповідно до цих сфер визнається наявність у права таких функцій, як політична, економічна, ідеологічна, виховна та ін. Ні ідеологічної, ні виховної сфер у суспільному житті суспільства немає, але ідеологія займає одне з центральних місць у духовному житті суспільства.

Невиправданою є думка ряду вчених, схильних не вважати виховний та ідеологічний вплив на правовий прогрес самостійними функціями права.

Роль права виявляється не тільки в регулюванні суспільних відносин, але й у процесі формування правових мотивів, інтересів, навичок правомірної поведінки, правильного оцінного уявлення про правову дійсність, правову активність особи.

Вірно, що виховне призначення права виявляється в процесі виробництва, реалізуючи економічну функцію, і в політичному житті суспільства, але більш усього вона знаходить своє здійснення в духовній сфері.

Деякі автори схильні ототожнювати виховний та ідеологічний впливи права, говорячи про наявність лише однієї, ідеологічної функції. Проте з цим важко погодитись, адже ця функція існує об'єктивно, як результат дії права в суспільстві.

Виховна ж функція спрямована на формування правових мотивів, вплив на ціннісні орієнтири, внутрішні потреби.

Виховна функція права неодноразово пов'язана з процесом і системою правового виховання, з ідеологічною роллю права у суспільстві [7, с. 64]. Система правового виховання – це весь комплекс проведених державою і громадськими організаціями заходів з метою формування у громадян правосвідомості, правових понять і правової культури. Виховна ж функція права є самостійним напрямком його впливу на волю, думки і почуття людей, яке здійснюється незалежно від наявності організаційних форм виховного процесу. Вона входить до системи правового виховання в якості найважливішої складової частини.

Правове виховання – це ціленаправлена, послідовна, систематична діяльність держави і її органів, а також громадських об'єднань та організацій по формуванню певної системи правових знань, вмінь і навиків, правового мислення, правових почуттів – почуття права, законності, почуття поваги до права і закону, почуття поваги до тих соціальних цінностей, які регулюються й охороняються правом і законодавством [8, с. 39].

Дія виховної функції є двостороннім процесом, що припускає не тільки спрямування виховного впливу права на особу, але й активне відношення останнього до нього. Проте реалізацію досліджуваної функції не варто звужувати тільки до процесу об'єктів права в поведженні особи. Його потрібно розглядати в тісній взаємодії із системою правового виховання. У зв'язку з цим слід вважати правильною висловлену в юридичній літературі думку про те, що виховний вплив права відноситься до засобів, мір правового виховання. Правове виховання як чинник, що впливає на кінцевий результат впливу виховної функції, виступає умовою її ефективності і забезпечує досягнення цілей, що ставляться перед демократичною правовою державою у вихованні громадян. Виходячи з цього в механізмі реалізації названої функції і у системі правового виховання виділяються загальні елементи. До них належать і методи правовиховного процесу [10, с. 199].

У ході аналізу змісту виховної функції права робиться висновок, що вона, об'єктивно обумовлена єдністю внутрішніх і зовнішніх потреб суспільства сполучення стабільності і динамізму в розвитку, забезпечення послідовного і всебічного розвитку політичної культури й активності особи, гармонійної єдності суспільних та особистих інтересів [11, с. 275].

Висновки. Таким чином, виховна функція права спрямована на розвиток і зміцнення правосвідомості, правової культури і правового виховання у всіх членів суспільства навичок правомірної поведінки.

Тільки об'єднаними зусиллями державних органів, громадських організацій, використанням комплексу різноманітних, взаємозалежних засобів, всемірним розширенням правового виховання громадян, підвищенням ролі суспільної думки в боротьбі зі злочинністю можливо досягти успіху у забезпеченні ефективності виховної функції права.

У системі наукових теоретико-правових знань теорія виховного впливу поряд з такими теоріями, як теорія правової поведінки, теорія правових відносин, теорія юридичної відповідальності, має важливе значення, доповнюючи своїм змістом картину правового устрою суспільного життя, виконуючи функцію окремої ланки у загальному переліку правових теорій.

Окремої уваги з боку науковців потребує і методика дослідження проблем виховної діяльності, яка до останнього часу залишається недосконалою, що знаходить вираження у розбіжностях щодо визначення ознак, структури, змісту правового виховання, співвідношення з іншими правовими явищами.

Враховуючи складність поняття ефективності та необхідності вирішення методологічних завдань, вважаємо за доцільне це питання розглядати на двох рівнях, залежно від рівнів теоретичного узагальнення, на яких відбувається вивчення проблеми: на макрорівні (загальнотеоретичному) і мікрорівні, на якому ефективність правовиховного процесу визначається крізь призму діяльності колективних або індивідуальних суб'єктів [12, с. 192].

Найбільш значущими факторами, які впливають на правове виховання у всіх його формах та видах, є умови національної правової системи, які можна порівняти з потужним внутрішньонаціональним фактором комплексної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь, 2001. – 1425 с.
2. *Козюбра М.І.* Принцип верховенства права і права людини / права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Тези доп. та наук. повідомлень. 10-11 грудня 1998 р. – Х., 1998. – С. 9-11.
3. *Слюсаренко О.Л.* Теорія держави і права: Навч.-метод. посіб. – К.: НАВСУ, 2011. – 161 с.
4. *Алексеев С.С.* Общая теория права курс: В 2-х т., т.1. – М., 1981. – 350 с.
5. *Горшенев В.М.* Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М.: Юрид. лит.-ра. – 255 с.
6. *Радько Т.Н.* Основные функции социалистического права. – Волгоград, 1970. – 142 с.
7. *Жаченко Ю.Г.* Методологические вопросы теории правоотношений. – М.: Юрид. лит.-ра, 1980. – 176 с.

8. *Балин Л.Е.* Правовое воспитание и предупреждение правонарушений органами внутренних дел – Ташкент, 1977. – 78 с.

9. *Долгова А.И.* Правовое воспитание молодежи. – М., 1979. – 47 с.

10. *Пастухов В.П.* Проблеми правової освіти студенської і шкільної молоді в Україні / Актуальні проблеми гуманітарної освіти та виховання духовної культури студентів у сучасних умовах. – К., 1996. – С. 199-200.

11. *Васильківська І.П.* Системне виховання і правовий аспект проблеми // Право України.- 1998. – № 6.- С. 25-29.

12. *Селіванов В.М.* Право і влада суверенної України: Методологічні аспекти: Монографія. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. – С. 283.

Слюсаренко О.Л., Кунгурцева Т.В. Проблеми виховної функції права та правового виховання в сучасних умовах

У статті розглядається питання про співвідношення виховної функції права та правового виховання.

Ключові слова: *правове виховання, виховна функція права, правосвідомість, правовий прогрес, правовий нігілізм, законодавство.*

Слюсаренко Е.Л., Кунгурцева Т.В. Проблемы воспитательной функции права и правового воспитания в современных условиях

В статье рассматривается вопрос о соотношении воспитательной функции права и правового воспитания.

Ключевые слова: *правовое воспитание, воспитательная функция права, правосознание, правовой прогресс, правовой низилизм, законодательство.*

Slusarenko O.L., Kungurtseva T.V. Contemporary issues of the educational function of law and legal education

The article considers the issues of the correlation between the educational function of law and legal education.

Key words: *legal education, educational function of law, legal awareness, legal progress, legal nihilism, legislation.*

Стаття надійшла до редакції 10.01.2012.

**ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ
ПРАВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Б.М. Шамрай

начальник навчальної лабораторії

кафедри правового забезпечення

Національного університету оборони України

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що Конституція України містить в собі низку норм – принципів, які є гарантіями прав і свобод людини в Україні, на сучасному етапі не можна сказати, що ці норми – принципи діють у повній мірі. Це стосується і гарантій прав військовослужбовців, у першу чергу конституційних гарантій соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На даний час гарантії прав і свобод військовослужбовців у нашій країні залишаються актуальною темою для дослідження. Українські конституціоналісти розглядають питання гарантій прав і свобод людини в цілому, а військовослужбовців досить коротко.

Метою статті є дослідження правових гарантій реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні.

Основні результати дослідження. Термін «гарантія» походить від французького слова «garantie», яке перекладається на українську як «забезпечення; запорука; умова, котра забезпечує що-небудь». У сучасній енциклопедичній літературі під поняттям «гарантії прав та свобод людини і громадянина» розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [1].

Конституція України [2] у другому розділі проголошує цілий ряд прав і свобод людини та громадянина, а також гарантії їх забезпечення, що є важливим кроком для побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Гарантування є найважливішим чинником реального забезпечення прав і свобод особи разом з їх визнанням, дотриманням і повагою. Воно здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають усім елементам правового статусу особи реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень [3].

Усі можливі гарантії реалізації прав та свобод людини і громадянина поділяють на загальні (загальносоціальні), до яких відносять політичні, економічні,

соціальні та духовні (культурні) гарантії та власне правові, юридичні (спеціальні) [4; 5]. Правові (юридичні) гарантії прав і свобод людини та громадянина – це правові норми та інститути, які забезпечують можливість безперешкодного здійснення прав особи, їх охорону, а в разі протиправних посягань захист і поновлення [3].

За сферою дії правові гарантії поділяють на національні (внутрішньодержавні) і міжнародно-правові. В залежності від форми закріплення та рівня їх юридичного статусу гарантії поділяються на конституційні і галузеві [4]. У свою чергу О. Ф. Скакун поділяє юридичні гарантії на: гарантії реалізації прав, гарантії охорони прав, гарантії захисту прав [6]. Гарантії реалізації – це відповідні умови і засоби, які сприяють реалізації кожною людиною і громадянином закріплених у Конституції прав, свобод і обов'язків. До них відносяться межі прав і свобод, конституційно-правові принципи статусу особи, процесуальні форми реалізації, заходи заохочення та стимулювання правомірної поведінки, юридичні обов'язки. Гарантії охорони – це встановлення меж здійснення прав і свобод, їх конкретизація в законодавстві; встановлення процедур, засобів заохочення, стимулювання, пільг для ініціативної реалізації прав; встановлення засобів профілактики і запобігання правопорушень. Гарантії захисту це – конституційний нагляд, контроль, відповідальність правопорушника; встановлення заходів відповідальності винних за порушення прав і свобод громадян; встановлення заходів захисту прав, відновлення порушеного права [6].

На думку В.Й. Пашинського, правові (юридичні) гарантії реалізації прав і свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених державою правових норм, правових способів і засобів, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи особи та поновлюються порушені права. Правові гарантії реалізації прав та свобод військовослужбовців поділяють на дві великі групи: нормативно-правові й організаційно-правові гарантії [3].

Нормативно-правові гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених правовими нормами специфічних правових способів і засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація, охорона й захист прав і свобод, а також поновлення порушених прав військовослужбовців. До нормативно-правових гарантій належать норми – принципи, юридична відповідальність та юридичні обов'язки, передбачені Основним Законом держави, кодексами, законами та підзаконними актами і міжнародно-правовими договорами. За своєю правовою природою нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах – принципах, нормах, які встановлюють юридичні обов'язки та нормах, що встановлюють юридичну відповідальність, процесуальних нормах. Норми – принципи або установчі норми – це спеціалізовані норми, в яких сформульовані незаперечні вимоги загального характеру, які відносяться до всіх або більшості інститутів або норм галузі права. Значення норм – принципів, як гарантій прав і свобод людини та громадянина полягає в тому, що вони відображують ступінь захищеності основних прав людини, міру свободи людей та їхніх об'єднань, взаємопов'язаність, єдність юридичних прав і обов'язків [3].

Юридичні гарантії встановлені Конституцією та іншими законами України [1]. В Конституції України чітко визначені норми – принципи, які є гарантіями прав і свобод особи. До них можна віднести такі норми – принципи: права і

свободи людини є невідчужуваними і непорушними (ст. 21); права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними (ст. 22); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22); конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64); рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом (ст. 24); право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55); право на правову допомогу (ст. 59); презумпція невинуватості та інші.

Незважаючи на те, що чинна Конституція України містить в собі низку норм – принципів, які є гарантіями прав і свобод людини в Україні, на сучасному етапі не можна сказати, що ці норми – принципи діють в повній мірі. Це стосується і гарантій прав військовослужбовців, в першу чергу конституційних гарантій соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей (ст. 17).

Основний Закон акцентує увагу на правах і свободах, але фіксує й конституційні обов'язки. Обов'язки, поряд з нормами – принципами виступають гарантією прав і свобод. В юридичній літературі можна знайти різні визначення поняття обов'язків. Наприклад, О.Ф. Фрицький зазначає, що конституційний обов'язок громадянина і людини – це міра обов'язкової поведінки, якої кожний повинен дотримуватись для забезпечення нормального функціонування інших суб'єктів громадянського суспільства [7]. На думку В.Й. Пашинського, обов'язки військовослужбовців – це визначена та гарантована законом міра суспільно необхідної та об'єктивно обумовленої поведінки, спрямована на виконання і дотримання норм права з метою гарантування прав і свобод особи, захисту незалежності та територіальної цілісності України [2].

Більшість учених виділяють три групи обов'язків: перша група – це особисті, або цивільні обов'язки, друга – політичні, пов'язані з участю в управлінні суспільством і державою, третя – економічні, соціальні, культурні й екологічні обов'язки. Обов'язки, як гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина, враховуючи суб'єктів, на які вони покладаються, слід поділяти на: а) обов'язки держави і державних органів; б) обов'язки особи [8].

Обов'язками держави є визначена законом і об'єктивно обумовлена поведінка органів влади, спрямована на забезпечення прав та свобод людини. Держава, яка закріплює права і свободи особи в законодавстві, бере на себе певні зобов'язання по створенню сприятливих умов для їх ефективного забезпечення: надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації своїх прав і свобод; охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань; захищати права і свободи особи у випадку їх незаконного порушення. Ці зобов'язання держави зафіксовані в законодавстві і є юридичними гарантіями їх реалізації, охорони і захисту [3].

На прикладі сформованої в нашій країні системі захисту прав військовослужбовців видно, що держава поки що навчається «відповідати» перед громадянами за свої обов'язки, нести свою частку відповідальності в соціальному партнерстві. Питання про відповідальність влади перед своїм електоратом це базовий принцип демократичного державного устрою. На жаль, виходячи із сьогоденних реалій, держава не може в повній мірі забезпечити виконання своїх обов'язків

перед військовослужбовцями. Але безумовно, одним із завдань військової реформи повинно стати створення таких умов, коли і держава, і військовослужбовець зможуть без перешкод реалізувати свої взаємні обов'язки.

Першочерговими обов'язками громадян України за Конституцією є захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів (ст. 65). Виконуючи його, громадяни України відбувають військову службу, що є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. В зв'язку з цим на військовослужбовців покладаються додаткові обов'язки, що визначаються військовими статутами та порадами Збройних Сил України. Гарантією прав і свобод особи є як обов'язки держави і державних органів, які за допомогою політики і права зобов'язані забезпечити стабільні умови громадянам для реалізації прав і свобод, так і обов'язки людини і громадян перед державою, суспільством та іншими особами.

Юридична відповідальність посідає особливе місце в системі гарантій прав і свобод особи. Вона є специфічним юридичним засобом забезпечення реалізації, охорони і захисту прав та свобод особи і здійснення закріплених у законодавстві обов'язків. Юридична відповідальність – це особливі, передбачені і врегульовані нормами права відносини між громадянами і державою, що виникають у разі і внаслідок правопорушення [4].

Основна риса юридичної відповідальності – штрафне, каральне призначення. При цьому кара – не самоціль, а засіб перевиховання правопорушника. Поряд з покаранням юридична відповідальність виконує правовідновлювальну функцію, тобто служить відновленню порушених прав особи. За галузевою ознакою юридичну відповідальність поділяють на такі види: конституційна, матеріальна, дисциплінарна, адміністративна, цивільна, кримінальна. При цьому всі види юридичної відповідальності передбачають санкції за порушення прав і свобод людини, а правопорушник зазнає державного примусу. Законодавством встановлений особливий порядок притягнення військовослужбовців до кримінальної, дисциплінарної, адміністративної і матеріальної відповідальності. Також для них встановлені спеціальні види покарань.

Під організаційно-правовими гарантіями конституційних прав та свобод військовослужбовців слід розуміти систематичну організаційну діяльність держави та всіх її органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських організацій і політичних партій, засобів масової інформації, спрямовану на забезпечення реалізації, охорони та захисту прав особи (військовослужбовця) [3].

Систему організаційно-правових гарантій становлять: Українська держава як соціальна і правова, органи державної влади – Президент України (ст. 102-106), Верховна Рада України (ст. 85, 92), Уповноважений Верховної Ради з прав людини (ст. 101), Конституційний Суд України (ст. 147-150), органи правосуддя (ст. 124-129), органи прокуратури (ст. 121-123), Кабінет Міністрів України та інші центральні органи державної виконавчої влади (ст. 116), місцеві державні адміністрації (ст. 118-119), органи місцевого самоврядування (ст. 143, 144), міжнародні організації, членом або учасником яких є Україна (ст. 55), адвокатура (ст. 59), політичні партії та громадські організації (ст. 36-37), профспілки та інші неурядові організації (молодіжні, дитячі, релігійні та інші), засоби масової інформації.

Основним організаційним гарантом прав і свобод особи, в тому числі і військовослужбовця, є Українська держава в цілому. Адже, відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2].

Президент України як глава держави є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України має право впливу на законодавчу діяльність Верховної Ради України насамперед – це право законодавчої ініціативи, право вето щодо прийнятих законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд тощо. Всі його завдання, функції та повноваження, у кінцевому випадку, виходять на питання забезпечення прав особи. Від діяльності Президента України у правовому полі, в міжнародних відносинах багато залежить у реалізації політичних, особистих, соціально-економічних прав людини і громадянина, забезпечення їх екологічної та іншої безпеки [10].

Пріоритетну роль серед організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина в Україні відіграє Верховна Рада Україна. Насамперед це реалізація законодавчої функції. Виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина, основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади цивільно-правової відповідальності і перелік діянь, які є злочинами, адміністративними та іншими правопорушеннями та відповідальність за них. За останні роки в Україні прийнято більше тисячі законів, які стосуються різноманітних аспектів правового статусу людини і громадянина [11].

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. визначає мету парламентського контролю, що його здійснює Уповноважений. Уповноважений представляє Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їхніми посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права і свободи людини і громадянина, та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини і громадянина [12]. Суттєвим кроком по забезпеченню конституційних прав і свобод військовослужбовців стало впровадження спеціалізованого інституту Омбудсмана – представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців. Проблема ефективності служби Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини викликає багато дискусій та суперечок, його діяльність не завжди досягає своєї мети. Разом з тим, багато громадян звертається за захистом своїх прав саме до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кабінет Міністрів України у відповідності до Конституції України (ст.116) забезпечує виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина; забезпечує проведення політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту та ін. У сфері оборони одним із повноважень Кабінету Міністрів України є забезпечення комплектування особовим складом Збройних Сил України та інших військових формувань, а також забезпечення реалізації права на соціально-економічний захист військовослужбовців та членів їх сімей.

Міністерство оборони України є центральним органом виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері оборони. Основними завданнями Міноборони України, що безпосередньо стосуються прав і свобод військовослужбовців є: проведення державної військової політики, заходів щодо реалізації соціально – економічних і правових гарантій військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних Сил; зміцнення дисципліни, правопорядку та виховання особового складу; контроль за додержанням законодавства у Збройних Силах, створення умов для демократичного цивільного контролю над Збройними Силами.

До системи організаційно-правових гарантій реалізації прав та свобод військовослужбовців належить і такий характерний компонент, як статутний обов'язок усіх командирів (начальників) знати потреби і запити особового складу, вникати в проблеми їх побуту, забезпечувати соціальну та правову захищеність, у разі необхідності клопотати за підлеглих перед старшими командирами (начальниками) [13].

Важливу роль у гарантуванні прав та свобод людини і громадянина в правовій державі відіграє система судових і правоохоронних органів, до яких належать Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратура, Міністерство внутрішніх справ, Державна контрольно-ревізійна служба, інші органи, що здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Згідно ст. 55 Конституції України права та свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Чинне законодавство не передбачає здійснення захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо Конституційним Судом України. Разом з тим Конституційний Суд України забезпечує верховенство Конституції України на всій території держави, тобто забезпечує пріоритет її норм щодо прав та свобод людини над іншими нормативно – правовими актами. Про ефективність діяльності Конституційного Суду України по забезпеченню прав і свобод військовослужбовців свідчать його рішення про невідповідність Конституції України законодавчих актів, що порушували конституційні права і свободи військовослужбовців, осіб звільнених з військової служби та членів їхніх сімей.

Незважаючи на значні недоліки в роботі судових органів вони залишаються однією з ефективних гарантій забезпечення прав людини. Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Значним кроком в гарантуванні судом прав та свобод людини є запровадження адміністра-

тивного судочинства. Його завданням є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади та інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій. Гарантується звернення до адміністративного суду для захисту прав безпосередньо на підставі Конституції України. Так, військовослужбовці, як суб'єкти публічної служби, можуть захищати свої права у адміністративному суді у разі їх порушення органами виконавчої влади, органами військового управління, їх службовими чи посадовими особами.

Одним із способів забезпечення прав та свобод людини і громадянина є прокурорський нагляд. У загальній системі органів прокуратури діє військова прокуратура. Кожний військовослужбовець з метою захисту своїх прав може звертатися до військових прокурорів будь-якого рівня. На органи прокуратури покладено обов'язок розглядати звернення громадян у разі порушення їх прав і свобод. Прокурор здійснює нагляд за додержанням вимог законодавства щодо порядку розгляду скарг усіма органами, підприємствами, установами, організаціями.

Висновок. Діюча Конституція України проголошує широке коло прав громадян, але не містить в собі якихось особливих гарантій і їх реалізації по відношенню до військовослужбовців. На жаль, у такій складній сфері, як військова служба, з притаманними їй обмеженнями прав і свобод людини, саме правовий статус військовослужбовців найбільше потребує конституційного закріплення гарантій своїх прав зі сторони держави, а особливо їх реалізації. Тому правові гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців необхідно й надалі розвивати і вдосконалювати. Це стосується як правових норм, що закріплюють нормативно-правові гарантії, так і більш чіткого законодавчого визначення системи, структури та функцій організаційно-правових гарантій, створення ефективних правових механізмів їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична енциклопедія. – К. : -1998. – т.1: А. – 555 с.
2. Конституція України. (ст.ст. 3, 17, 21, 22, 24, 36, 37, 55, 59, 64, 65, 85, 92, 101, 102-106, 116, 118, 119, 121-123, 124-129, 143, 144, 147-150).
3. *Пашиньський В.Й.* Конституційно – правовий статус військовослужбовців в Україні: дис....канд. юрид.наук. – К. : 2004. – С. 130-168.
4. *Рабінович П. М., Хавронюк М. І.* Права людини і громадянина. – К. : Атіка, 2004. – С. 246-247, 250.
5. *Тодико Ю. М., Журавський В. С.* Конституційне право України. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. – 168 с.
6. *Скаун О.Ф.* Теорія держави і права. – Х. : Консум, 2001. – С. 188, 203.
7. *Фрицький О. Ф.* Конституційне право України. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 91 с.
8. *Заворотченко Т. М.* Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис....канд. юрид.наук. – К., 2002. – 79 с.
9. *Погорілко В. Ф.* Конституційне право України. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 199, 206-207.
10. *Тодька Ю.Н., Яворський В.Д.* Президент України: конституційно-правовий статус. – Х. : Факт, 1999. – 147 с.
11. *Тодька Ю.Н., Тодька О.Ю.* Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 180 с.

12. *Кравченко В.В.* Конституційне право України. – К. : Атіка, 2004. – 151 с.

13. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 20 с.

Шамрай Б.М. Правові гарантії реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців

У статті досліджуються норми – приписи Конституції України та механізм їх реалізації, який потрібно розвивати і вдосконалювати.

Ключові слова: права і свободи військовослужбовців в Україні, правові гарантії реалізації, норми – приписи.

Шамрай Б.Н. Правовые гарантии конституционных прав и свобод военнослужащих

В статье исследуются нормы – предписания Конституции Украины и механизм их реализации, которые требуют дальнейшего развития и усовершенствования.

Ключевые слова: права и свободы военнослужащих в Украине, правовые гарантии реализации, нормы – предписания.

Shamrai B.M. Adherence to legal guarantees of constitutional rights and liberties of the military servicemen

The article analyses the norms – provisions of the Constitution of Ukraine and its implementation instruments to be further developed and improved.

Key words: rights and liberties of the military servicemen in Ukraine, legal guarantees of implementation, norms – provisions.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2012.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ДОБРОВІЛЬНОГО ТА ОBOB'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ

С.А. Пилипенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. В системі цивільно-правових засобів, які забезпечують захист майнових прав і інтересів громадян і організацій важливе місце посідає інститут страхування.

Залежно від підстав виникнення зобов'язань, згідно чинного законодавства страхування здійснюється в двох формах: добровільній та обов'язковій. Питання співвідношення обов'язкового й добровільного страхування пов'язане з перевагами та недоліками кожної з вказаних форм страхування. Тому, вважаємо за доцільне дослідити юридичну природу як обов'язкового, так і добровільного страхування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями дослідження інститутів обов'язкового та добровільного страхування займалися науковці радянського і сучасного періодів: М.І. Брагінський, К.А. Граве, П.М. Домбровський, Ю.О. Заїка, С.П. Красніков, Л.А. Лунц, В.В. Луць, Е. Мен, М.Я. Пергамент, С.А. Рибніков, В.К. Райхер, В.І. Серебровський, Я.О. Чапїчадзе, В.П. Янишен.

Метою даної статті є з'ясування сутності добровільного та обов'язкового страхування як основних форм страхування та дослідження юридичних фактів, покладених в основу виникнення правовідносин по обов'язковому та добровільно-страхуванню.

Основні результати дослідження. Протягом усієї історії страхування, в економічній та правовій літературі, висловлювались різноманітні точки зору про необхідність існування обов'язкового й добровільного страхування та критерії, які покладені в основу такого поділу.

Так В.В. Шахов розділяє страхування на добровільне й обов'язкове «за способом залучення в страхове співтовариство» [15, с. 41]. Ініціатором обов'язкового страхування є держава, яка у формі закону зобов'язує юридичних та фізичних осіб вносити кошти для забезпечення суспільних інтересів, ініціаторами добровільного – юридичні та фізичні особи.

К.О. Граве та Л.А. Лунц вважали, що поділ страхування на обов'язкове й добровільне здійснюється за джерелом виникнення страхування: добровільне виникає зі страхового договору, обов'язкове – безпосередньо в силу закону [3, с. 25]. В.І. Серебровський додавав, що критерієм, який лежить в основі поділу страху-

вання на обов'язкове і добровільне, є юридична природа страхування. Він зазначав, що добровільне страхування виникає з вільного порозуміння сторін – страхового договору, а страхування обов'язкове виникає безпосередньо в силу закону або з примусу зі сторони закону [12, с. 473-475].

На думку В.В. Луця, добровільне страхування здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Види, умови і порядок проведення обов'язкового страхування встановлюються відповідними актами законодавства України [5, с. 611].

Інші автори, зазначаючи, що юридична природа страхування є дещо більшим, ніж питання про добровільність та обов'язковість, стверджують, що критерієм, який лежить в основі розмежування добровільного й обов'язкового страхування є метод здійснення страхування, який полягає в питанні про залежність виникнення страхування від волі сторін, не пов'язаної законом. На думку В.К. Райхера, питання про закон чи договір, як «джерело виникнення страхування», має другорядне, а іноді лише формально юридичне значення, в порівнянні з методом здійснення страхування [10, с. 219].

Позицію тих авторів, які вважають, що в основу поділу страхування на добровільне й обов'язкове покладене джерело його виникнення врахували розробники Закону про страхування, в якому зазначено, що обов'язкове страхування встановлюється законами України (ст. 5), а в основі добровільного страхування лежить договір між страхувальником і страховиком (ст. 6).

Для встановлення критеріїв розмежування обов'язкового й добровільного страхування необхідно з'ясувати, які юридичні факти впливають на виникнення цих форм страхових правовідносин. Тільки той чи інший юридичний факт може бути підставою виникнення зобов'язання.

Юридичний факт являє собою реальний життєвий факт, на підставі якого абстрактна форма закону перетворюється в конкретні права й обов'язки певних осіб [13, с. 285]. Під юридичними фактами у страховому праві слід розуміти конкретну життєву обставину, із наявністю якої норми права пов'язують настання передбачених у нормах правових наслідків. В юридичних фактах, які лежать в основі страхових правовідносин, відображаються особливості їх виникнення – це насамперед договір як юридичний факт, що пов'язує суб'єктів страхового відношення в силу їх взаємного волевиявлення.

Відповідно до законодавства (ст.6 Закону про страхування), добровільне страхування здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Згідно Цивільного кодексу України договір є тим юридичним фактом (підставою), з яким закон пов'язує певні юридичні наслідки. Таким чином, факт укладання договору страхування свідчить про виникнення добровільного страхового правовідношення.

Які ж юридичні факти покладені в основу виникнення правовідносин по обов'язковому страхуванню? В юридичній літературі думки авторів по даному питанню розійшлися.

Прийняте положення про те, що обов'язкове страхування виникає безпосередньо в силу закону, не свідчить про те, що з моменту прийняття страхового закону відразу ж виникають конкретні правовідносини між страхувальником і страховиком, а також не вказує нам на ті юридичні факти, з якими закон пов'язує

певні юридичні наслідки (виникнення страхового правовідношення). З іншої сторони вказівка закону на те, що обов'язкове страхування встановлюється законом і здійснюється на підставі типового договору, також не дає можливості визнати типовий договір підставою для виникнення страхових правовідносин, тому що типовий договір не є індивідуальним актом, а носить нормативний характер [7, с. 86].

Так В.Н. Яковлєв вважав, що юридичним фактом виникнення страхових правовідносин є страхове свідоцтво. Він зазначав, що підставою виникнення конкретного страхового правовідношення є не безпосередня сила закону, а страхове свідоцтво, яке визначає не тільки суб'єктів страхового правовідношення, але й конкретний зміст їх прав та обов'язків [16, с. 162]. Однак, страхове свідоцтво, на думку В.Н. Яковлева, в подальшому не впливає на відносини сторін. Страхове свідоцтво – це юридичний документ, зміст якого, як і інших юридичних документів посвідчує ті чи інші, юридично значимі факти або засновані на них правовідносини.

Юридичним фактом виникнення та існування майнового страхового відношення, на думку К.О. Граве та Л.А. Лунца, є страховий інтерес. Від його наявності залежить саме виникнення й подальше існування цього правовідношення. Вважаючи страховий інтерес як зацікавленість в збереженні майна, запропонованого до страхування, так і масштабом для визначення граничного розміру страхової суми [3, с. 41].

Як стверджує В.В. Луць, «юридичним фактом, із яким пов'язане виникнення зобов'язання по обов'язковому майновому страхуванню, є факт наявності у громадянина, організації на правах власності, повного господарського відання чи оперативного управління майна, яке відповідно до законодавства підлягає обов'язковому страхуванню» [5, с. 632].

Підставою виникнення правовідносин по обов'язковому особистому страхуванню пасажирів є складний фактичний склад: придбання проїзного квитка та перебування на транспортному засобі під час поїздки або на станції з моменту оголошення посадки і до моменту залишення станції.

Таким чином, враховуючи вищевикладені думки щодо підстав виникнення добровільних та обов'язкових страхових правовідносин, на нашу думку, підставою виникнення добровільних страхових правовідносин є договір, а обов'язкове страхування породжується юридичними складами, які передбачені безпосередньо законом.

Обов'язкове страхування є універсальним. Принцип універсальності був сформульований В.К. Райхером. Універсальність страхового забезпечення він виділяв в розумінні широти самої сфери дії страхування, що визначається: 1) за колом страхувальників; 2) за колом об'єктів, що підлягають страхуванню; 3) за колом страхових випадків [10, с. 236].

Обов'язковим називається страхування, яке виникає незалежно від волевиявлення його учасників. Воно розповсюджується на всіх осіб, які вказані в законі. Закон встановлює об'єкти, які потребують страхової охорони, і всі умови обов'язкового страхування.

На відміну від суцільного охоплення при обов'язковому страхуванні, при добровільному страхуванні здійснюється вибіркоче охоплення об'єктів страхового захисту, яке полягає в тому, що в його якості виступає той об'єкт, який стра-

хувальник бажає застрахувати. Страхувальниками можуть бути тільки ті особи, які виявили згоду застрахувати визначені об'єкти.

При здійсненні добровільного страхування важливу роль для врегулювання відносин між страхувальником та страховиком відіграють правила страхування, які визначають загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування. Вони розробляються страховиком самостійно для кожного виду страхування окремо і підлягають реєстрації в Уповноваженому органі при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування [14, с. 503]. При укладенні договору страхування сторони вправі самостійно визначати його умови (можуть допускатися обмеження за об'єктами, суб'єктами), але не допускаючи істотної зміни положень, що містяться в правилах страхування.

Порядок визначення страхової суми при обов'язковому і добровільному страхуванні різний. Так, при добровільному страхуванні розмір страхової суми (страхового відшкодування) визначається угодою сторін (при майновому страхуванні – в межах страхової оцінки майна). При здійсненні обов'язкового страхування відбувається нормування страхових сум. Це означає, що в законі встановлюються розміри страхових сум, що підлягають виплаті при настанні страхових випадків.

Така ж різниця між добровільним й обов'язковим страхуванням при визначенні страхових платежів. При обов'язковому страхуванні визначення відбувається у нормативному порядку. Так як добровільне страхування здійснюється відповідно до угоди між страхувальником і страховиком, то тариф по цьому страхуванню є предметом угоди.

Обов'язкове страхування, як правило, виникає автоматично. Застрахованими вважаються всі об'єкти даного виду, незалежно від виконання страхувальником яких-небудь формальних вимог. Наявність об'єкта, що підлягає обов'язковому страхуванню вже достатньо для того, щоб він вважався застрахованим. Обов'язкове страхування, як правило, діє незалежно від виконання страхувальником свого основного обов'язку – сплати страхових платежів. Добровільне страхове праводіношення виникає після сплати страхувальником страхового платежу, і подальший розвиток залежить від сплати наступних платежів.

Обов'язкове страхування, як правило, не обмежене строком дії. Воно діє протягом усього часу, поки страхувальник користується застрахованим майном або застрахована особа, знаходиться у трудових відносинах із страховиком. Добровільне страхування завжди обмежено строком страхування. При цьому початок та закінчення строку особливо обговорюються в договорі, оскільки страхове відшкодування або страхова сума підлягає виплаті, якщо страховий випадок відбувся у період страхування. Безперервність добровільного страхування можливо забезпечити тільки шляхом повторного переукладання договорів на новий строк.

Слід зазначити, що окремі види обов'язкового страхування (наприклад, обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів) здійснюється на підставі укладеного договору страхування.

Принципи обов'язковості виходять за межі обов'язкового страхування як однієї з форм страхування. Обов'язковість має місце і при добровільному страхуванні, але має інший зміст та переслідує іншу мету. При добровільному страхуванні принцип добровільності розповсюджується в повній мірі тільки на страху-

вальників. Страховик, зобов'язаний укласти договір страхування з будь-яким страхувальником, який звернувся до нього з наміром про укладання страхового договору, який відповідає вимогам закону та правилам страхування. Отже, добровільне страхування є односторонньо обов'язковим, тобто обов'язковим для страховика, хоча до укладання страхового договору страхове правовідношення все ж таки не виникає.

В науковій літературі виникали спори по питанню приналежності відносин з обов'язкового страхування до тієї чи іншої галузі права. Питання про юридичну природу обов'язкового страхування по суті є питанням про те, що лежить в основі страхового правовідношення: договір чи закон, і чи є саме правовідношення відносинами права цивільного чи публічного.

В юридичній літературі висловлювалась точка зору про те, що обов'язкове страхування відноситься до інститутів публічного права. Прихильником цієї точки зору був В.І. Серебровський [12, с. 366]. До інститутів публічного права відносили обов'язкове страхування також С.А. Рибніков та П.М. Домбровський [4; 13-19]. Так, С.А. Рибніков зазначав, що обов'язкове страхування, проявляючись у вигляді певної публічно-правової повинності, повинно бути віднесене до інститутів права публічного [11, с. 31].

М.В. Гордон також підкреслював, що «правовідносини за обов'язковим страхуванням виходять за межі цивільного права. Тут не укладається договір, а органи страхування беруть на облік об'єкти, вказані законами. Усі ці об'єкти вважаються застрахованими, а платежі з їх власників стягуються в обов'язковому порядку» [2, с. 152]. Тому, підсумовує М.В. Гордон, відносини за обов'язковим страхуванням регулюються фінансовим правом.

Ця точка зору не отримала підтримки зі сторони більшості вчених. Так, Л.А. Лунц та К.О. Граве зазначали, що виникнення цивільно-правових відносин безпосередньо із закону або адміністративного акту – явище загальновідоме, тому цивільно-правовий характер відносин між страховиком і страхувальником за обов'язковим страхуванням не може викликати сумнівів [3, с. 25].

Е.М. Мен [8, с. 3-17] та С.П. Красніков [6, с. 11-19] також вважали, що страхування, в тому числі обов'язкове, має цивільно-правову природу. Професор М.Я. Пергамент стверджував, що зі сторони свого виникнення правовідношення лежить у площині публічно-правовій, але зі сторони свого змісту, те ж саме правовідношення, переважно – цивільно-правове [9, с. 12].

Точку зору щодо цивільно-правового характеру обов'язкового страхування поділяє і М.І. Брагінський [1, с. 143].

На думку В.К. Райхера, відносини з будь-якого виду обов'язкового страхування як і відносини з будь-якого виду добровільного страхування є відносинами цивільно-правового характеру [10, с. 191]. Цю точку зору прийняв і Закон про страхування, у ст. 1 якого (без розмежування на обов'язкове й добровільне) зазначено, що страхування – це вид цивільно-правових відносин.

Ми поділяємо останню точку зору, щодо цивільно-правової природи обов'язкового страхування. Згідно законодавства, цивільно-правові відносини можуть виникати в силу прямих приписів закону. Досить згадати Закон України «Про поставки продукції для державних потреб», який зобов'язує контрагентів вступити в цивільно-правові відносини. Цивільно-правові відносини можуть

виникати і за відсутності договору, як такого. Так наймач жилого приміщення перебуває у цивільних правовідносинах із наймодавцем, незалежно від того чи укладений договір як такий. Щодо змісту договору, то досить згадати існування численних Типових договорів, які по суті ігнорують свободу сторін, щодо формування змісту договору. Оскільки і Типовий договір оренди, і Типовий договір найму жилого приміщення, і Типовий договір купівлі з публічних торгів жорстко встановлюють сторонам межі договірної поля, обмежуючи їх волевиявлення, визначаючи не лише істотні умови договору, а й підстави і межі відповідальності, умови розірвання договору тощо.

Зміст та елементи правовідношення, які виникають при обов'язковому страхуванні, тотожні правовідносинам при добровільному страхуванні. І в обов'язковому і в добровільному страхуванні одні й ті ж страховики, страхувальники, об'єкти страхування, ризики, страхові випадки. Як у добровільному, так і в деяких обов'язкових видах страхування страхувальник має можливість вибору страховика, строки страхування, розміри страхової суми. Скажімо, такі права, законодавство надає страхувальнику при такому виді обов'язкового страхування як страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів. Ті ж самі обставини як при обов'язковому, так і добровільному страхуванні є підставами звільнення страховика від обов'язку виплатити страхувальнику страхову суму чи страхове відшкодування.

Висновки. Таким чином, розглянувши юридичну природу та особливості здійснення добровільного і обов'язкового страхування, доходимо таких висновків:

- обов'язкове страхування є універсальним, має широке коло страхувальників, страхових випадків та застрахованих об'єктів;
- воно, як правило, безстрокове, виникає й діє незалежно від сплати страхового внеску, а також виникає незалежно від волі страхувальника. При добровільному ж страхуванні здійснюється вибіркове охоплення об'єктів страхового захисту. Добровільне страхове правовідношення виникає після сплати страхувальником страхового платежу і страхова охорона надається на певний строк;
- обов'язкове страхування породжується юридичними складами, які передбачені безпосередньо законом, а підставою виникнення добровільних страхових правовідносин є договір між страховиком і страхувальником.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Брагинский М.И.* Договор страхования. – М. : Статут, 2000. – 174 с.
2. *Гордон М.В.* Радянське цивільне право. Частина друга. – Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1966. – 315 с.
3. *Граве К.А., Луиц Л.А.* Страхование. – М. : Госюриздат, 1960. – 176 с.
4. *Домбровский П.М.* Вопросы права в неокладном страховании // Вестник Госстраха. – 1923. – № 1-2. – С. 13-19.
5. *Зобов'язальне право: теорія і практика: Навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О.В. Дзера (ред.); Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Стереотип. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 910 с.*
6. *Красников С.П.* Экономика и право в страховании // Вестник Госстраха. – 1923. – №13-15. – С. 11-19.
7. *Луиц В.В.* Система договорів за проектом нового Цивільного кодексу України // Вісник академії правових наук України. – Харків : Право, 1997. – № 1. – С. 76-87.

8. Мен Е. Юридическая природа страхового договора по законодательству РСФСР // Вестник Госстраха. – 1923. – № 7-8. – С. 3-17.
9. Пергамент М.Я. Еще к вопросу о юридической природе страхования // Вестник Госстраха. – 1923. – №21. – С. 3-14.
10. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. – М.: Изд-во «АН СССР», 1947. – 283 с.
11. Рыбников С.А. Юридическая природа взаимоотношений сторон в обязательном страховании // Вестник Госстраха. – 1923. – №11-12. – С. 28-31.
12. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. – М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1997. – 567 с.
13. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юриздат, 1974. – 351 с.
14. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького – Х.: Право. – 2011. – Т. 2. – 816 с.
15. Шахов В.В. Страхование: Учебник. – М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 1997. – 311 с.
16. Яковлев В.Н. Страховые правоотношения в сельском хозяйстве. – Кишинев: Штица, 1973. – 231 с.

Пилипенко С.А. Юридична природа обов'язкового та добровільного страхування

У статті розглядаються питання співвідношення обов'язкового та добровільного страхування. На основі проведеного аналізу наукових поглядів і законодавства України з'ясовано, які юридичні факти покладені в основу виникнення правовідносин по обов'язковому та добровільному страхуванню. Також досліджена цивільно-правова природа обов'язкового страхування.

Ключові слова: добровільне страхування, обов'язкове страхування, договір страхування, страховик, страховальник.

Пилипенко С.А. Юридическая природа обязательного и добровольного страхования

В статье рассматриваются вопросы соотношения обязательного и добровольного страхования. На основе проведенного анализа научных взглядов и законодательства Украины выяснено, какие юридические факты положены в основу возникновения правоотношений по обязательному и добровольному страхованию. Также исследована гражданско-правовая природа обязательного страхования.

Ключевые слова: добровольное страхование, обязательное страхование, договор страхования, страховщик, страхователь.

Pylypenko S.A. Legal nature of obligatory and voluntary insurance

The matter of obligatory and voluntary insurance correlation is analyzed in this article. Based on the analysis of scientific approaches and Ukrainian legislation particular legal facts of appearance basis of legal relations for obligatory and voluntary insurance were determined. The civil nature of obligatory insurance is studied as well.

Key words: voluntary insurance, obligatory insurance, contract of insurance agreement, insurer, insuree.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2012.

ЗАХИСТ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ, ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Ю.В. Попов

*кандидат юридичних наук, доцент
ВНЗ «Національна академія управління»*

К.Р. Федонюк

*магістр
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми на сучасному етапі зумовлена становленням та розвитком в Україні ринкової економіки, демократичних відносин, що ґрунтуються на захисті прав людини, основою яких є пріоритет загальнолюдських цінностей. У зв'язку з цим вирішальне значення у сфері захисту прав людини набуває повага до честі, гідності, ділової репутації фізичної особи, а також захист цих важливих прав. Впродовж останніх років значною мірою збільшилася кількість цивільних справ за позовами про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди (в тому числі за позовами до засобів масової інформації), загальна кількість таких справ зростає, вони стають об'єктом уваги не тільки осіб, які є учасниками спору, а й об'єктом уваги широкої громадськості, засобів масової інформації. Це зумовило необхідність і актуальність детального дослідження проблем, пов'язаних із захистом честі, гідності і ділової репутації на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковою базою статті є теоретичні розробки, праці вітчизняних та зарубіжних цивілістів дореволюційного, радянського та сучасного періодів, серед яких: С.С. Алексєєв [5], А.В. Белявський [6], В.П. Грибанов [7], О.С. Іоффе [8], Л.О. Красавчикова [9], З.В. Ромовська [10], Н.О. Саніахметова [11] та ін. вчені, які досліджували проблеми особистих немайнових прав, загалом, та проблеми захисту честі, гідності, ділової репутації фізичних осіб.

Мета дослідження. Метою дослідження є системний аналіз правового регулювання та захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи на сучасному етапі.

Основні результати дослідження. Однією з найважливіших домінант суспільного розвитку стає в сучасних умовах захист прав людини, оскільки справжній прогрес неможливий без належного їх забезпечення, у тому числі прав на повагу до гідності та честі, на недоторканність ділової репутації, як особистих немайнових прав фізичної особи [7, с. 8].

Історію людства можна розглядати як історію формування еволюції уявлень про права людини, серед яких чільне місце займають уявлення про честь, гідність, ділову репутацію, які формуються під впливом соціально-економічної організації суспільства і відповідають ступеню розвитку його цивілізації і гуманізації. Удосконалення правового механізму захисту честі, гідності, ділової репутації характеризується тривалим і складним історичним шляхом. Значний вплив мали розвиток інформаційного суспільства, розширення прав ЗМІ та самих фізич-

них осіб; глобалізація економіки і всіх сфер життя, гармонізація національного законодавства із законодавством країн Європи [5, с. 32].

Визнавши Європейську Конвенцію з прав людини 1950 р. [4] частиною національного законодавства України, яка, на відміну від інших міжнародних договорів, є комплексним та складним правовим механізмом захисту прав людини, Україна тим самим визнала існування в державі прецедентного права [12, с. 7].

Право людини на честь і гідність знайшло своє відображення у Конституції України [1, ст. 21, ст. 28].

Поняття захисту особистих немайнових прав у доктрині цивільного права віддзеркалює значний історичний шлях розвитку суспільства і нині відрізняється від попередніх по-перше, своїм регулятивним спрямуванням, оскільки право не лише охороняє, але і регулює особисті немайнові відносини; по-друге, захисту підлягають не лише традиційно честь, гідність, ділова репутація, але й будь-які інші права, ряд яких тісно пов'язані із захистом честі, гідності, ділової репутації [6, с. 45].

Доктринальне тлумачення поняття права на захист цивільних прав, з урахуванням особливостей особистих немайнових прав фізичної особи, зокрема, таких як честь, гідність, ділова репутація, можна пояснити сьогодні, не позбавляючи його традиційних підходів, як суб'єктивне цивільне право, яке виникає в особи у випадках протиправних посягань інших осіб і порушення її цивільних прав та інтересів; невизнання цих прав; оспорування цивільного права та в результаті інших можливих порушень, що може призвести чи призвело до негативних наслідків. При цьому право на захист честі, гідності, ділової репутації може здійснюватися потерпілою особою будь-яким способом, який не заборонений законом [7, с. 113].

Сучасне розуміння честі, гідності, ділової репутації є уособленням історично обумовлених підходів законодавства різних епох, у тому числі законодавства радянських часів та зарубіжних країн, які розвинуті і удосконалені з огляду на нові соціальні і моральні умови розвитку особистих немайнових прав у незалежній Україні. За умов сучасного розвитку цивільного права захист честі, гідності, ділової репутації стає одним із найбільш поширених серед звернень у судові органи, що пояснюється зростанням самосвідомості особистості у демократичному суспільстві [5, с. 85].

Подальший ефективний розвиток ряду категорій можливий на сучасному етапі через поняття «інформації». Під інформацією розуміються документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі [3, ст. 1]. Зокрема, через поняття інформації визначається нами поняття честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. Так, честь можна розуміти як особисте немайнове благо, яке є, по суті, позитивною соціальною інформацією про особу, яка ґрунтується на уявленнях про добро і зло, усталених у суспільстві, і усвідомлюється самою особою. Честь, крім того, слід розглядати і як сукупність найвищих морально-етичних принципів особистості, і як благо, яке дає право на повагу, пошану і визнання людини у суспільстві. Терміну «честь» слід повернути і його первісне значення, яке походить від безкорисливого, шанобливого, поважного ставлення до людини, віддання їй належного, як унікальний, неповторний, оригінальний особи-

стості [8, с. 27]. Гідність розуміється, як особисте немайнове благо, яке є інформацією про цінність кожної особи, визнану у суспільстві. Ділова репутація – це, в свою чергу, інформація, яка набула рис суспільного знання про досягнення тої чи іншої особи. Ділова репутація ґрунтується на висновках щодо морального обличчя, ділових якостей і законслухняності фізичної особи і пов'язується у сучасному баченні найчастіше з добрим ім'ям фізичної особи. За своїм обсягом, термін «ділова репутація» дещо звужений, оскільки ґрунтується переважно на відносинах, що пов'язані з реалізацією фізичною чи юридичною особою своїх ділових якостей. Надані визначення дозволяють підкреслити не лише загально визнані ознаки честі, гідності, ділової репутації, але і їх зв'язок з інформацією та інформаційними відносинами, що особливо важливо для сучасного розуміння захисту цих особистих немайнових прав [10, с. 11].

Поняття інформації є одним із найважливіших та найсучасніших об'єктів цивільних прав, яке використовується для обґрунтування підстав виникнення правовідносин щодо захисту честі, гідності, ділової репутації. Зокрема, порушення права на достовірну інформацію часто передують появі судових спорів з приводу захисту честі, гідності, ділової репутації, а самі поняття «честь», «гідність», «ділова репутація» можуть бути пояснені через поняття «інформація». Значна доля змісту понять «честь», «гідність», «ділова репутація» лежить у площині не права, а моралі, тому вдосконалення правового регулювання та захисту честі, гідності, ділової репутації знаходиться у прямій залежності від морального стану суспільства, моральних якостей, які розглядаються ним в якості основоположних і незмінних [9, с. 13].

Перелік способів захисту, який передбачений чинним законодавством, зокрема ст. 16 ЦК України [2, ст. 16], не є логічною, науково обґрунтованою системою способів захисту, а, скоріше, набором різних за своїм правовим значенням заходів, однак закріплення у законі такого широкого переліку способів захисту є позитивом, враховуючи те, що він полегшує їхній вибір [12, с. 17].

Досліджуючи такий спосіб захисту як припинення дії, яка порушує право, ми приходимо до висновку, що його можна застосовувати тоді, коли необхідно припинити порушення особистого немайнового права на майбутнє або усунути загрозу його порушення. Застосування даного способу захисту до таких прав, як право на повагу до честі, гідності, ділової репутації, дозволить не допустити шкідливих наслідків або принаймні зменшити їх. Даний спосіб захисту справедливо розглядають як загальний для всіх особистих немайнових прав. З цим можна погодитись, враховуючи його оперативність і традиційну доцільність використання у випадках тривалих правопорушень, що перешкоджають реалізації права, при цьому не позбавляючи його [11, с. 15].

Спосіб захисту, який полягає у відновленні становища, яке існувало до порушення права (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України), у сфері, яка цікавить, має обмежене застосування, оскільки відновити стан, що існував до порушення честі, гідності, ділової репутації не завжди є можливим – подібну шкоду неможливо відновити правовими засобами. Відновлювальна функція цивільного права знаходить свій вираз у двох формах: у формі відшкодування витрат у майновій сфері, які викликані посяганнями у немайновій сфері, і у формі компенсації моральної шкоди, причому йдеться саме про компенсацію втрат, а не про відшко-

дування витрат. Духовні інтереси не можуть бути компенсовані економічними засобами. Грошова компенсація, в свою чергу, не може забезпечити повну еквівалентність [12, с. 17].

Висновок. Повага до честі, гідності, недоторканість ділової репутації виступає на сьогодні гармонійною складовою особистих немайнових відносин і регулювання його повинно здійснюватися переважно на підставі загальних положень про особисті немайнові права у рамках цивільного права.

Чесць розглядається як особисте немайнове благо, яке є, по суті, позитивною соціальною інформацією про особу, яка ґрунтується на уявленнях про добро і зло, усталених у суспільстві, і усвідомлюється самою особою. Водночас честь виступає як сукупність найвищих морально-етичних принципів особистості, і як благо, яке дає право на повагу, пошану і визнання людини у суспільстві.

Гідність – це особисте немайнове благо, яке є інформацією про цінність кожної особи, визнану у суспільстві.

Ділова репутація – це інформація, яка набула рис суспільного знання про досягнення тої чи іншої особи. Ділова репутація ґрунтується на висновках щодо морального обличчя, ділових якостей і законслухняності фізичної особи і пов'язується у сучасному баченні найчастіше з добрим ім'ям фізичної особи.

Наведені визначення дозволяють підкреслити не лише загальновизнані ознаки честі, гідності, ділової репутації, але і їх зв'язок з інформацією та інформаційними відносинами, що особливо важливо для сучасного розуміння захисту цих особистих немайнових прав.

Значна частка змісту понять «чесць», «гідність», «ділова репутація» лежить у площині не права, а моралі, тому вдосконалення правового регулювання та захисту честі, гідності, ділової репутації знаходиться у прямій залежності від морального стану суспільства, моральних якостей, які розглядаються ним в якості основоположних і незмінних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356.
3. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. №2657 – XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції; Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97 – ВР. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 40. – Ст. 263.
5. *Алексеев С.С.* Общая теория права / С.С. Алексеев – М. : Изд-во «Юридическая литература», 1981. – 359 с.
6. *Белявский А.В.* Судебная защита чести и достоинства граждан / А.В. Белявский – М. : Изд-во «Юридическая литература», 1966. – 61 с.
7. *Грибанов В.П.* Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов – М. : Статут, 2000. – 410 с.
8. *Иоффе О.С.* Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права / О.С. Иоффе – 1966. – №7. – С. 51-59.

9. Красавчикова Л.О. Гражданско-правовая охрана личной жизни советских граждан: дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 – Свердловск : Свердловский юридический институт, 1979. – 15 с.

10. Ромовская З.В. Личные неимущественные права граждан СССР: дис... канд. юрид. наук. – К., 1968. – 21 с.

11. Саниахметова Н. Возмещение морального вреда субъектам предпринимательской деятельности / Н. Саниахметова – 1996. – № 5. – С. 2-5.

12. Саприкіна І.В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України: дис...канд. юр. наук : спец. 12.00.03 / І.В. Саприкіна. – К., 2006. – 23 с.

Попов Ю.В., Федонюк К.Р. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи

У статті розглядається проблема правового регулювання захисту честі, гідності, ділової репутації фізичної особи, з огляду на встановлені правові норми, які регулюють відносини особистих немайнових прав фізичної особи, засновані на приватноправовій природі прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, зокрема, права на повагу до її гідності, честі, недоторканість ділової репутації.

Ключові слова: особисті немайнові права; право на повагу до гідності і честі, недоторканість ділової репутації; захист честі, гідності, ділової репутації.

Попов Ю.В., Федонюк К.Р. Защита чести, достоинства, деловой репутации физического лица

В статье рассматривается проблема правового регулирования защиты чести, достоинства, деловой репутации физического лица, учитывая установленные правовые нормы, которые регулируют отношения личных неимущественных прав физического лица, основанные на частноправовой природе прав, которые обеспечивают социальное бытие физического лица, в частности, права на уважение к его достоинству, чести, неприкосновенности деловой репутации.

Ключевые слова: личные неимущественные права; право на уважение чести и достоинства, неприкосновенность деловой репутации; защита чести, достоинства, деловой репутации.

Popov U.V., Fedoniuk K.R. Protection of persons' honour, dignity and business reputation

The article analyses the issues of legal regulation in the area of protection of persons' honour, dignity and business reputation, subject to the acting legislative norms to control the personal non-property rights relations based on the private ownership that ensures the human social being, in particular the right to recognition and respect of dignity, honour, inviolability of business reputation.

Key words: personal non-property rights; right to recognition and respect of dignity, honour, inviolability of business reputation.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2012.

**ПРО МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД
ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(на прикладі транспортної галузі)**

О.П. Єлєзаров

*викладач кафедри транспортного права
Київської державної академії водного транспорту*

О.Х. Юлдашев

*доктор юридичних наук, професор
завідуючий кафедри цивільно-правових дисциплін МАУП*

Постановка проблеми. Ефективне функціонування транспортних правовідносин не можливе без застосування всіма суб'єктами даного процесу єдиної юридичної термінології. Даний аспект набуває великого значення у сфері міжнародних перевезень пасажирів та вантажів, що передбачає застосування їх учасниками єдиного підходу та розуміння юридичних понять. Тому пріоритетним завданням розвитку транспортної галузі України є впровадження єдиного підходу до розуміння та застосування правничої термінології на транспорті. У той же час на сьогоднішній день у правовому полі України простежується розрізненість, неоднакове тлумачення та відсутність єдиного підходу до застосування правничих термінів у транспортній галузі. Недостатня база юридичного понятійного апарату у транспортних правовідносинах априорі неспроможна бути використана їх учасниками. Тому на практиці маємо безліч судових спорів, які, як правило, виникають за відсутності єдиного розуміння юридичних термінів при укладанні договорів; здійсненні владних функцій держави; питаннях юридичної відповідальності тощо. Все це актуалізує необхідність напрацювання єдиного методичного підходу до систематизації юридичної термінології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням юридичного терміноутворення, взагалі, присвячено багато наукових праць таких українських дослідників, як: Н. Артикуца, М. Вербенец, Ю. Зайцев, А. Красницька, С. Толста, З. Тростюк, Л. Чулінда. Серед зарубіжних дослідників варто згадати Т. Губаєву, Н. Івакіну, В. Каратухіну, О. Піголкіну. Однак, дослідження юридичного терміноутворення саме у транспортній галузі мали фрагментарний характер і стосувалися, переважно, певних видів транспорту. Так, ряд дослідників визначали формулювання деяких юридичних термінів, що відносяться, наприклад, до перевезень на залізничному транспорті, або перевезень вантажів морським транспортом. Віддаючи належне їх розробкам, слід зазначити, що досі в Україні не проводилося комплексного галузевого дослідження стану юридичної термінології на транспорті.

Метою статті є розгляд основних питань, що мають вирішуватись у процесі розробки наукової роботи «Дослідження сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі» та при створенні Транспортного юридичного словника; розробка методики та критеріїв, за якими має відбуватись підбір відповідних юридичних термінів.

Основні результати дослідження. На даний час у Київській державній академії водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного на базі юридичного факультету проводиться розробка наукового проекту «Дослідження сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі». Даною науковою роботою поставлена мета підвищення ефективності застосування юридичної термінології у транспортній галузі шляхом розробки науково-методичних положень щодо використання юридичних понять та їх тлумачення у процесі: перевезень пасажирів та вантажів; законотворчої та нормотворчої діяльності державних органів влади; вирішення судових спорів, зокрема міжнародно-правових; укладання міжнародних договорів; розробки тезаурусу відповідних термінів, що можуть використовуватись при створенні автоматизованого банку даних (АБД) термінів і понять; науково-дослідної роботи; підготовки підручників і посібників; видання транспортного юридичного словника; створення інформаційної автоматизованої пошукової системи юридичних термінів з транспортного права.

Практичні задачі, на вирішення яких спрямовано проект «Дослідження сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі» такі:

- 1) визначення сучасних тенденцій застосування юридичних термінів у транспортній галузі України;
- 2) аналіз стану транспортних юридичних термінів у чинному законодавстві України;
- 3) уточнення понять і класифікація юридичної термінології, що міститься у чинних нормативно-правових актах України;
- 4) формування єдиного понятійного апарату юридичних термінів, що застосовуються у транспортній галузі, з урахуванням міжнародного досвіду;
- 5) аналіз стану термінотворення у транспортній галузі України та дослідження напрямків його подальшого формування;
- 6) розробка методичних рекомендацій щодо обґрунтування вибору того чи іншого варіанту юридичного терміну з відповідним тлумаченням;
- 7) створення транспортного юридичного словника.

З вищевказаного обсягу запланованих практичних результатів дослідження, автори статті хотіли зупинитися та розглянути основні питання розробки Методичних рекомендацій щодо тлумачення юридичних термінів у транспортній галузі (далі Методичні рекомендації).

Аналізуючи сучасний стан юридичної термінології у транспортній галузі слід зазначити, що у застосуванні юридичних транспортних термінів на практиці має місце дублювання одних і тих же понять, їх множинність, суперечливість. Тобто простежується такий стан, коли одне й те саме поняття формулювалось у різний час і в різних джерелах. Якщо такі поняття відрізняються одне від одного, виникає необхідність застосування найбільш прийняттого варіанту. До речі, це може бути не офіційне визначення, а рекомендоване авторами. Такі найбільш прийнятні варіанти повинні бути підготовлені авторами наукового проекту «Дос-

лідження сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі» та викладені у Методичних рекомендаціях.

Основні положення таких рекомендацій такі: у чинному законодавстві України існує ряд понять, які містяться у нормативно-правових актах, проте чітко визначення не мають. Отже, у Методичних рекомендаціях слід передбачити вказівки щодо тлумачення юридичних термінів.

З іншої сторони може виявитись відсутність ряду понять у нормативно-правових актах або інших джерелах, які використовуються на практиці у транспортній галузі і які можуть відноситись до юридичної термінології. Тоді такі поняття повинні наводитись з урахуванням практики застосування термінів, слів та словосполучень у юриспруденції.

Таким чином, майбутнім важливим положенням Методичних рекомендацій вважаємо визначення критеріїв, за якими має відбуватись підбір відповідних юридичних термінів. Так, багатозначні юридичні терміни, які потребують єдиного визначення та обґрунтування однієї дефініції, що будуть входити до Методичних рекомендацій мають відповідати змісту Єдиної транспортної системи, яка складається із:

1. Транспорту загального користування у складі залізничного, водного, автомобільного, авіаційного та міського електротранспорту.
2. Промислового залізничного транспорту.
3. Відомчого транспорту.
4. Трубопровідного транспорту.
5. Шляхів сполучення загального користування [1, с. 10, 11].

У процесі здійснення наукового проекту «Дослідження сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі» авторам необхідно опрацювати значний за обсягом пласт нормативної, енциклопедичної та наукової інформації. Так, у процесі здійснення даного наукового проекту упорядковано Перелік загальних юридичних термінів транспортної галузі (далі Перелік). Йде підготовка Методичних рекомендацій щодо тлумачення юридичних термінів у транспортній галузі. Саме ці наукові матеріали, як результати виконання певних етапів наукового дослідження повинні стати джерелом з якого автори мають брати відповідні тлумачення для Транспортного юридичного словника, створення якого заплановано відповідно до практичних результатів дослідження.

З огляду на те, що в рамках дослідження передбачається створення Транспортного юридичного словника, виникає необхідність розглянути деякі аспекти його підготовки.

Структура словника дасть можливість користувачу досліджуючи певний офіційний термін, отримати інформацію про відповідний нормативно-правовий (міжнародно-правовий) акт в якому наводиться його поняття (дефініція). Таким чином, користувач отримує: по-перше, чітке визначення поняття терміну, що його цікавить; по-друге, якщо це юридичний термін, що має офіційне визначення в нормативно-правових актах – інформацію про офіційну позицію нормотворців щодо того чи іншого поняття; по-третє, інформацію про джерело в якому наведене відповідне поняття юридичного терміну (нормативно-правовий акт, відповідні словники та енциклопедії, спеціальна література, наукові праці тощо).

Отже, схему викладення інформації щодо певного терміну можна зобразити так: 1) термін – 2) визначення поняття (дефініція) – 3) назва джерела, де наведено визначення поняття. Варто зауважити, що ідея викладення у словнику інформації щодо юридичного терміну саме за такою схемою не нова. Ще 2001 р. у київському видавництві А.С.К. було видано працю Івана Івановича Дахно «Юридичний словник І. Дахно: Словник законодавчих та нормативних термінів» [2]. Хоча ця праця має загальний характер і не виділяє юридичні терміни щодо певних галузей народного господарства, саме в ній застосовується вищенаведена схема викладення інформації щодо певного терміну.

Транспортний юридичний словник має містити законодавчі та нормативні визначення понять. Це значить, що той чи інший юридичний термін наводиться з визначенням, яке міститься у нормативно-правовому (міжнародно-правовому) акті. Такий підхід дозволяє надати користувачеві офіційний, зручний у застосуванні понятійний апарат.

Автори наукового проекту «Дослідження сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі» для його здійснення планують застосовувати як різноманітні електронно-пошукові системи, комп'ютерні правові бази даних, так і офіційні видання органів влади, відповідні словники та енциклопедії, спеціальну літературу, наукові праці тощо.

Серед інших, особливо слід відзначити такі електронні інформаційно-правові ресурси, як: Нормативні акти України (ЗАТ «Інформтехнологія»), Ліга: Закон (ІАЦ «ЛІГА»), «Право» (ІАЦ «Біт»), сторінка в мережі Інтернет Верховної Ради України (<http://www.rada.gov.ua/>) тощо. Однак, слід зазначити, що цей зручний та надійний спосіб пошуку необхідної правової інформації практично неефективний для пошуку термінів, що містяться у нормативно-правових актах, які були видані або занадто давно, щоб бути включеними до баз даних, або не реєструються у Мінюсті і тому залишаються за межами згаданих правових баз.

Також, крім наведених електронних ресурсів будуть піддані аналізу офіційні видання органів влади України, як-то: Відомості Верховної Ради України, Офіційний вісник України, Збірник Указів Президента України, Офіційний вісник Президента України, Інформаційний бюлетень, нормативні акти міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади України, Бюлетень нормативних актів міністерств і відомств України тощо.

Для здійснення вищезазначеної роботи велику користь представляють енциклопедичні словники. До таких слід віднести: Юридичну енциклопедію: В 6-ти тт. / Гол. ред. Ю.С. Шемшученко (К., 1998-2004); Юридичний словник І. Дахно: Словник законодавчих та нормативних термінів (К., 2001); Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання / Заг. ред. Ю. Зайцева (К., 1994); Большой юридический словарь / Под ред. А.В. Малько (Проспект, 2009); Большой юридический словарь / А. Сухарев (2005); Словарь понятий и терминов, сформулированных в нормативных документах российского законодательства / В. Арбесман; Правовой глоссарий по комплексному управлению прибрежными зонами / Е. Андреева, Ю. Барсегов, А. Вылегжанин; Морской энциклопедический справочник: В 2-х т. / Под ред. Н.Н. Исанина (Л., 1987); Большая энциклопедия транспорта: В 8-ми т. / Гл. ред. Н. С. Конарев (М., 2003); Морской энциклопедический словарь: В 3-х т.; Действующее между-

народное право: В 3-х т. (М., 1997); Словник української мови: У 11-ти т. (К., 1970); Словник української мови: У 4-х т. / Б. Грінченко (К., 1996); Словник технічної термінології / І. Шелудько, Т. Садовський (К., 1928); Російсько-український словник наукової і технічної мови / О. Войналович, В. Моргунок (К., 1997); Російсько-український науково-технічний словник / В. Перхач, Б. Кінаш (Львів, 1997) тощо.

У процесі виконання згаданого наукового дослідження планується також використовувати таку спеціальну літературу, як: Лінгвістичні аспекти стандартизації української термінології. Методичні рекомендації для викладачів усіх спеціальностей / Уклад. В. Дубчинський, О. Кременець (Х., 2003); Українська ділова мова: практичний посібник на щодень / За ред. М. Д. Гінзбурга (Х., 2003); Сучасна українська мова: Довідник / За ред. О.Д. Пономаріва (К., 1993) тощо.

На нашу думку, треба приділяти увагу науковим працям, що мають безпосереднє відношення до лінгво-правових проблем юридичних текстів.

Висновки. Аналіз сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі засвідчив, що у застосуванні юридичних транспортних термінів на практиці має місце дублювання одних і тих же понять, їх множинність, суперечливість. З метою усунення становища, що склалося, започатковано проведення наукового проекту «Дослідження сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі». Результатом його проведення має стати розробка Методичних рекомендацій, які містять єдиний підхід з визначення та систематизації юридичних термінів і складання Транспортного юридичного словника. Опрацювання довідкової, офіційної, енциклопедичної та іншої інформації має забезпечити наповненість переліку відповідних термінів та Методичних рекомендацій необхідним понятійним матеріалом, а вони у свою чергу мають стати джерелом для упорядкування Транспортного юридичного словника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кленікова О.В.* Транспортне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юр. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре». – 2005. – С. 10-11.
2. *Дахно І.* Юридический словарь И. Дахно: Словарь законодат. и норматив. терминов. – 2-е изд. доп. – К. : А.С.К. – 2001. – 1056 с.

Єлсазаров О.П., Юлдашев О.Х. Про методичний підхід до систематизації юридичної термінології (на прикладі транспортної галузі)

У статті розглянуті основні питання, що мають вирішуватись у процесі розробки наукової роботи «Дослідження сучасного стану юридичної термінології у транспортній галузі» та при створенні Транспортного юридичного словника. Також наведено методіку та критерії, за якими має відбуватись підбір відповідних юридичних термінів.

Ключові слова: транспортна галузь, перевезення, юридичний термін, юридичний словник, визначення понять, джерело інформації.

Єлсазаров А.П., Юлдашев А.Х. О методическом подходе к систематизации юридической терминологии (на примере транспортной отрасли)

В статье рассмотрены основные вопросы, которые должны решаться в процессе разработки научной работы «Исследования современного состояния юридической терминологии в транспортной отрасли» и при создании Транспортного юридического словаря.

В статье обозначена методика и критерии, по которым должен осуществляться подбор соответственных юридических терминов.

Ключевые слова: *транспортная отрасль, перевозки, юридический термин, юридический словарь, определение понятий, источник информации.*

Ieliezarov O.P., Iuldashev O.Kh. Methodological approach to systematisation of legal terminology (by the example of transport industry)

The article reviews the key issues to be addressed under the development of the research topic «A study of the contemporary legal terminology in transport industry» and compiling of the Legal Dictionary of Transport Terms. Methods and criteria for the selection of the relevant legal terminology are offered.

Key words: *transport industry, transportation, legal term, legal dictionary, the definition of concepts, information source.*

Стаття надійшла до редакції 28.12.2011.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

І.М. Проценко

кандидат юридичних наук

ВНЗ «Національна академія управління»

О.О. Замерлов

магістр

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Україна – велика аграрна держава. Її сільське господарство – одна з основних галузей матеріального виробництва, що відіграє важливу роль у житті суспільства. Тому налагодження ефективного сільськогосподарського виробництва є одним із найважливіших завдань для держави. Варто сказати, що в Україні, яка після набуття незалежності почала вводити ринкові закони в основу економічної системи, пройшло кілька етапів земельної та аграрної реформ, їх головною метою було створення можливості виникнення нових форм господарювання на селі, переважно, заснованих на праві приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. Серед цих форм особливе місце посідає діяльність такого суб'єкту аграрних відносин, як фермерське господарство. Однак, не зважаючи на тривалу історію правового регулювання фермерських господарств в Україні, для нього сьогодні є характерними численні прогалини та недоліки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо правового становища фермерського господарства, є доволі актуальними на сьогоднішній день. Дослідженнями правового становища фермерського господарства й окремих аспектів його діяльності займаються в Україні В.І.Семчик, Н.І. Титова, О.О. Погрібний, Н.М. Оніщенко, Т.П. Проценко, М.С. Долинська, М.В. Шульга, В.П. Жушман, П.Ф. Кулинич, В.Ю. Уркевич та інші представники науки аграрного права.

Метою дослідження є вивчення основних етапів розвитку правового регулювання фермерських господарств в Україні і формулювання пропозицій із вдосконалення чинного українського законодавства про фермерство.

Основні результати дослідження. Важливим напрямом соціально-економічних перетворень в аграрному секторі економіки після проголошення державної незалежності України було урізноманітнення організаційно-правових форм господарювання в агропромисловому комплексі (далі – АПК) та створення сприятливих умов для їх ефективної діяльності.

Відродження аграрного підприємництва в Україні розпочалося з прийняттям Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня

1991 р. [4]. Цей закон встановив правові умови і порядок одержання земельних ділянок для створення фермерських господарств, започаткувавши юридичну можливість їх виникнення вже на перших етапах проведення радикальної земельної реформи [12, с. 3]. Фермерські господарства стали першим реальним втіленням свободи аграрної підприємницької діяльності в Україні.

Селянське (фермерське) господарство Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 р. було своєрідною формою підприємництва громадян України, які виявили бажання здебільшого особистою працею членів цього господарства займатися товарним сільськогосподарським виробництвом, адже ведення господарства переважно працею найманих працівників вже було підставою для припинення діяльності селянського (фермерського) господарства. Цим законодавець обмежував доступ найманих працівників до фермерського господарства, жорстко контролюючи їх трудову участь. Отже, найістотнішою відмінною рисою фермерського господарства вже з моменту виникнення його першого законодавчого регулювання був родинно-сімейний характер його суб'єктного складу, що максимально сприяє формуванню почуття господаря і передання досвіду з покоління в покоління у селянській сім'ї.

Також характерною рисою першого фермерського закону була детальна регламентація земельних відносин у фермерському господарстві, що було зумовлено відсутністю відповідних спеціальних норм у тогочасному Земельному кодексі України.

Водночас практичне запровадження фермерства відбувалося дуже обережно й причиною цього виступала саме невпевненість селян у сталості землевикористання і недоліки першого фермерського закону. Цей закон вводив три правові форми використання земель для ведення селянського (фермерського) господарства: довічне успадковане володіння землею; приватна власність на землю; оренда земельної ділянки. При цьому право приватної власності на земельну ділянку могло набуватися лише після шести років володіння нею, а розміри обмежувалися 50 га сільськогосподарських угідь і 100 га всіх земель. Оренду земельної ділянки вважали не основною, а додатковою правовою формою фермерського землевикористання. Суб'єктами права власності на майно, яке використовувалося для ведення фермерського господарства були всі члени господарства, адже це майно належало їм на праві спільної сумісної власності.

Недоліками першого фермерського закону також було: відсутність власного відокремленого майна у фермерського господарства як юридичної особи, включення до переліку об'єктів спільної сумісної власності предметів особистого користування і домашнього господарства, адже члени фермерського господарства не завжди проживали разом.

У другому Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1993 р. [3] був дещо змінений правовий режим земель, однак не ліквідовано недоліки правового режиму майна у фермерському господарстві. Значним прогресом стала лібералізація участі найманих працівників у діяльності фермерського господарства.

Відносно регулювання земельних відносин другим Законом України «Про селянське (фермерське) господарство» слід сказати, що правовий інститут довічного успадкованого землеволодіння проіснував недовго, натомість було запро-

ваджено право постійного користування на землю, як різновид речового права і право тимчасового користування землею, як зобов'язальне право. Другий фермерський закон конкретизував суб'єкта фермерського землевикористання – ним було визнано голову фермерського господарства, адже лише на його ім'я видавали Державний акт на право приватної власності на землю, Державний акт на право постійного користування землею, тільки з ним укладався договір тимчасового користування землею чи оренди земельної ділянки. Також цей закон скасував надмірну деталізацію земельно-правових підстав припинення діяльності селянського (фермерського) господарства, об'єднавши їх в одну, уникнувши дублювання Земельного кодексу України.

Важливою новелою закону від 1993 р. стало запровадження конкурсного відбору осіб, які бажають займатися фермерством. Спеціальна конкурсна комісія з'ясовувала потенційні можливості кандидатів займатися сільськогосподарським виробництвом, що підтверджувалося відповідною сільськогосподарською освітою (підготовкою) чи досвідом роботи в сільському господарстві. Однак, українські науковці висловлювали дещо інші пропозиції до організації професійного відбору майбутніх фермерів. Зокрема, П.Ф. Кулинич вважав, що право на створення фермерського господарства повинен мати кожен дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив таке бажання та має на праві власності або оренди земельну ділянку сільськогосподарського призначення розміром не менше двох гектарів, а у разі відсутності землі – пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства. Крім того, він пропонує, щоб склад професійної комісії формувала не районна (міська) рада, а районна (міська) або обласна Асоціація фермерів та приватних землевласників України [11, с. 84].

Аналогічно, як і за попереднім законом, рішення про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства приймалося районною, міською (в адміністративному підпорядкуванні якої є район) радою за місцем розташування земельної ділянки. Передбачалося, що у разі відмови відповідної ради надати земельну ділянку, це питання вирішує суд, а рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або користування землею, а також для укладення договору оренди земельної ділянки. У цьому випадку суд перебирав на себе функції власника земельної ділянки, хоча мав право здійснювати виключно юрисдикційні функції.

Спільна сумісна власність на майно членів фермерського господарства не лише суперечила правовому статусу господарства як юридичної особи, але й дозволяла далеким родичам, які стали членами фермерського господарства після його створення і на короткий проміжок часу, претендувати на рівну частку в усьому майні, що використовувалося для ведення фермерського господарства. А перелік об'єктів права спільної сумісної власності, передбачений ст. 16 Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» був аж занадто великий за обсягом. Іншим можливо негативним аспектом такого правового режиму майна була загроза втрати майнових об'єктів, які належали на праві приватної власності одному членові фермерського господарства або подружжю у випадку банкрутства фермерського господарства. Дещо виправив цю ситуацію Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника, або визнання його банкрутом»

від 30 червня 1999 р. [7], у ст. 50 якого йшлося про особливості банкрутства фермерського господарства. Нею передбачено, що у разі визнання господарським судом селянського (фермерського) господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури до складу ліквідаційної маси включається нерухоме майно, яке знаходиться у спільній власності членів селянського (фермерського) господарства, та інше майно, набуте для селянського (фермерського) господарства на загальні кошти його членів, а також право оренди земельної ділянки та інші майнові права, які належать господарству і мають грошову оцінку. Фактично це і було тим майном, яке могло належати фермерському господарству як юридичній особі, тобто відокремленим майном.

Обидва Закони України «Про селянське (фермерське) господарство» містили положення про те, що після державної реєстрації фермерське господарство набуває статусу юридичної особи, а нині чинний Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. [1] чітко зазначає, що господарство є юридичною особою, а не лише користується її правами.

Новий Закон України «Про фермерське господарство» увібрав у себе всі позитивні моменти, які витримали випробування і перевірку часом і сприяли становленню фермерства в період 1991-2002 рр. Водночас у законі 2003 р. закріплена низка нових принципових положень, які спрямовані на забезпечення розширення сфери фермерського господарства в аграрному секторі та зростання конкурентоспроможності продукції фермерських господарств на вітчизняному та зарубіжних ринках, а також забезпечення раціонального використання й охорони земель фермерських господарств [12, с. 4].

Господарське законодавство України зараховує фермерське господарство до окремого виду підприємств, що діють на підставі приватної власності громадян. Однак не витримує критики визначення селянського (фермерського) господарства, закріплене у ч. 1 ст. 114 Господарського кодексу України [2], відповідно до якого – фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Таке нечітке формулювання не дає змоги «ідентифікувати» фермерське господарство серед інших сільськогосподарських товаровиробників, а виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції є не метою, а предметом діяльності суб'єкта. Водночас Н.М. Оніщенко пропонує визнати фермерське господарство особливою організаційно-правовою формою юридичної особи [10, с. 392], хоча в цьому потреби немає, адже йому властиві всі ознаки сільськогосподарського підприємства, визначені Податковим кодексом України розд. XIV гл. 2. «Фіксований сільськогосподарський податок» [5].

У третьому Законі України «Про фермерське господарство» від 2003 р. передбачено такі правові форми використання земель фермерським господарством: право власності господарства на землю, право приватної власності членів господарства й оренда земельної ділянки. Ці зміни правового режиму земель у фермерському господарстві були продиктовані Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 р., який обмежив коло суб'єктів права постійного користування землею (лише державні та комунальні підприємства, а дещо згодом і громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання, установи та організації) і зобов'язав постійних землекористувачів, у тому числі й фермерські господарства, переоформити це право

на право приватної власності на землю або за договором оренди земельної ділянки. Однак, Конституційний Суд України своїм Рішенням № 5-рп/2005 від 22.09.2005 р. визнав це положення неконституційним і ті фермерські господарства, яким надано землю у постійне користування до 1 січня 2002 р. можуть продовжувати її використовувати без зміни земельно-правового титулу, а члени господарства мають право на безоплатну приватизацію таких земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю), середньої за відповідним населеним пунктом.

Окремо слід відмітити, що сьогодні значно вдосконалено порядок створення фермерського господарства. Раніше він охоплював чотири етапи: – організаційний (погодження складу засновників, розроблення установчих документів); – конкурсний (проведення професійного відбору спеціально створеною комісією); – земельно-процесуальний (відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) й отримання правовстановлюючих документів на землю); – реєстраційний (державна реєстрація фермерського господарства у порядку встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб. Варто погодитися з Н.М. Оніщенко [10, с. 394], яка стверджує, що немає об'єктивних підстав для визначення більшого строку державної реєстрації для фермерських господарств, у порівняно із загальним строком реєстрації юридичних осіб, який за законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» не повинен перевищувати трьох робочих днів.

Але на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб» від 23.09.2010 р., у ч. 1 ст. 8 були внесені такі зміни: після слова «одержання» доповнено словом «засновником», а після слів «підлягає державній реєстрації» доповнено словами «у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб», а ч.ч. 2, 3, 4, 5, ст. 8 Закону України «Про фермерське господарство» були вилучені [6].

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можна зазначити, що правовий статус фермерського господарства, уперше закріплений у 1991 р. коригували з кожною новою редакцією Закону України «Про фермерське господарство» – від 22 червня 1993 р. і від 19 червня 2003 р. Найсуттєвіших змін зазнав правовий режим земель і майна у фермерському господарстві, ліберальнішими стали норми щодо участі найманих фермерських працівників, а також спростили порядок створення фермерського господарства як юридичної особи.

Сьогодні фермерське господарство – це юридична особа, суб'єкт підприємницької діяльності, сільськогосподарське підприємство з відокремленим майном, власною або орендованою земельною ділянкою, створене родинно-сімейним об'єднанням громадян України з правом вільного найму робочої сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22.06.1993 р. // ВВР. – 1993. – № 32.

4. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20.12.1991 р. // ВВР. – 1992 р. – № 14. – Ст. 186.

5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // <http://zakon1.rada.gov.ua>

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб» від 23.09.2010 р. № 2555-VI // <http://zakon1.rada.gov.ua>

7. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника, або визнання його банкрутом» від 30 червня 1999 р. // Голос України. – 1999. – 31 серпня.

8. Ващишин М.Я. Правовий режим майна, що використовується фермерським господарством / М.Я Ващишин // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. юрид. – 2004. – Вип. 39. – С. 385-391.

9. Землі сільськогосподарського призначення : права громадян України : наук.-практ. посібн. / За ред. проф. Н. І. Титової. – Львів : ПАІС, 2005.-368 с.

10. Оніщенко Н. М. Деякі проблеми правового регулювання створення та діяльності фермерських господарств / Н. М. Оніщенко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 23. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – С. 392 – 396.

11. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні : монографія / [кол. авторів. за ред. В. І. Семчика]. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 280 с.

12. Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення : Навч.- практич. посібн. / За ред. М. В. Шульги. М. В. Шульга, В. П. Жушман, П. Ф. Кулинич, В. Ю. Юркевич. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 464 с.

Проценко І.М., Замерлов О.О. Особливості правового статусу фермерських господарств в Україні

У статті досліджено історію розвитку правового регулювання фермерських господарств в Україні. Зокрема, виявлені зміни, які відбулися у правовому режимі земель та власності фермерських господарств. Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання фермерського законодавства.

Ключові слова: фермерське господарство, Закон України «Про фермерські господарства», правовий статус фермерського господарства, земельні відносини фермерських господарств, відносини власності фермерських господарств.

Проценко И.М., Замерлов А.А. Особенности правового статуса фермерских хозяйств в Украине

В статье исследована история развития правового регулирования фермерских хозяйств в Украине. В частности, выявлены изменения, которые состоялись в правовом режиме земель и собственности фермерских хозяйств. Сформулированы предложения относительно совершенствования правового регулирования фермерского законодательства.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, Закон Украины «О фермерских хозяйствах», правового статус фермерского хозяйства, земельные отношения фермерских хозяйств, отношения собственности фермерских хозяйств.

Protsenko I.M., Zamerlov O.O. Peculiarities of legal status of farms in Ukraine

In the article history of development of the legal regulation of farms in Ukraine. In particular, changes that the legal status of land and the farms' property have undergone are revealed. Proposals to improve legal regulation of the farms legislation is offered.

Key words: farm, Law of Ukraine «About the farm economy», legal status of farm, agrarian relations between farms, farm property relations.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2011.

**ПРАВОВА ПРИРОДА КОНКОРДАТИВ
ТА КОНКОРДАТНИХ УГОД ЯК СПЕЦИФІЧНОЇ ФОРМИ
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ**

О.Ю. Браславець

старший викладач

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Використання договірних відносин у сфері публічного права – поряд із традиційним способом законодавчого регулювання – може стати ефективним способом врегулювання правовідносин. Як зазначає з цього приводу Ю. О. Тіхоміров, «Попри очевидну імперативність функцій і норм, у сфері публічного права чимдалі ширше використовують договірні відносини. Публічний договір давно відомий суспільній практиці... [Такі] Договори дозволяють узгодити інтереси, позиції та дії держав, владних органів, економічних структур, суспільних організацій, націй та народностей, різних верств населення» [9, с.278]. Сфера застосування публічно-договірних відносин, як бачимо, може бути дуже широкою і сприяти узгодженню певних інтересів за різними напрямками суспільного буття. У цьому контексті надзвичайно цікавим виглядає такий інструмент публічно-договірних відносин, як конкордат (конкордатні угоди). Цей інструмент протягом багатьох років використовується в юридичній практиці багатьох країн світу – причому як у сфері господарських правовідносин, так і щодо фінансово-податкових відносин, розподілу повноважень між центральними урядами і національними та територіальними автономіями, місцевим самоврядуванням, а також, наприклад, у такій специфічній сфері, як відносини між державою та релігійними організаціями. Власне, необхідність дослідити юридичну природу конкордатів (конкордатних угод) і зумовило актуальність цієї статті.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблема публічно-правових договорів, їхня природа, особливості та місце в системі публічно-правових відносин ґрунтовно досліджувалася Ю.О. Тіхоміровим. На теренах України ґрунтовно тему державно-церковних конкордатів досліджував лише один автор, д-р Софрон Мудрий ЧСВВ – причому в контексті канонічного й церковного права [7]. Про становлення конкордатів як правового інструменту в історичній перспективі писав іспанський дослідник Хосе Мартін де Агар [12]. Сучасний стан конкордатних угод як приклад релігійних правовідносин двостороннього походження в правовій системі Європейського Союзу ґрунтовно проаналізував Ф.-М. Брільо [3]. Про досвід та можливі перспективи використання конкордатного механізму регулювання церковно-державних відносин писала В. Семенова [8].

Щодо сфери нецерковних конкордатів надзвичайно цінним є дослідження Ендрю Скота щодо застосування конкордатів при регулюванні відносин між урядом Великої Британії та національними автономіями в рамках конституційної реформи [14]. Окремі питання конкордатних угод у фіскальному законодавстві Республіки Польща провадив О. Браславець [2]. Цікаве дослідження проблеми застосування превентивних конкордатів у італійському господарському праві при процедурах банкрутства провів італійський юрист Д. Квальярелло [13].

Мета. Метою цього дослідження ми визначили вивчення правової природи конкордатів (конкордатних угод) у системі публічно-договірних правовідносин з метою виявлення характерних рис цих угод задля формулювання загальнотеоретичного правового визначення поняття «конкордат» («конкордатна угода») й запровадження його у науковий обіг.

Основні результати дослідження. У рамках поставленої нами мети перше питання, яке потребує відповіді, полягає у тому, чи може держава як суб'єкт публічного права, регулювати певні внутрішньодержавні правовідносини договірним шляхом. Розв'язання цієї проблеми знаходимо як в історичних юридичних джерелах, так і в сучасних дослідженнях. Зокрема, Інституції Юстиніана – класична пам'ятка римського права, – твердять: «Отже, складається наше право або з права писаного, або з неписаного... Писаним правом є закони... З неписаного з'явилося те право, що перевірене випробуванням. Тривале ж слідування звичаям за згодою тих, хто ними керувався, подібне до законів»* (пер. авт.) [5, с. 18-21]. Таким чином, окрім законів як таких (*lex*), правом виступає й все, застосування чого було перевірене практикою (*usus comprobavit*) на підставі взаємної згоди сторін (*consensus*). З цього походить висновок, що в певних обставинах договір може прирівнюватися до закону і, в такий спосіб, може регулювати правовідносини нарівні із законодавством. У сучасній правовій науці ця теза дуже ґрунтовно була опрацьована й поглиблена Ю. Тіхоміровим, який вважає: «Сфера публічно-правового регулювання є настільки широкою та різноманітною, що їхніми учасниками є не лише власне державні та муніципальні владні органи. До них відноситься і найчисельніший прошарок так званих первинних або низових структур, зайнятих безпосередньо виконанням робіт, виробництвом продукції, товарів та наданням послуг... [Норми публічного права] сприяють такій діяльності цих структур, що повністю або частково орієнтована на досягнення загальнозначущих цілей. Деякі з них діють винятково як публічні структури, інші виконують окремі публічні функції» [9, с.197-198]. Таким чином, Ю. Тіхоміров стверджує, що суб'єктом публічно-правових відносин може виступати будь-яка суспільна інституція будь-якої організаційно-правової форми чи форми власності, якщо її діяльність пов'язана із виконанням публічних функцій. На важливості цього ж аспекту наголошує і російський вчений-правознавець В. Белих: «Поєднання приватно- і публічно-правових начал – бажаний результат соціального прогресу суспільства» [1]. Згодом Ю. Тіхоміров розвиває свою думку далі: «Для публічно-правового договору характерні специфічні ознаки. Суб'єктом договору завжди є

* «*Constat autem jus nostrum aut ex scripto aut ex non scripto... Scriptum jus est lex... Ex non scripto jus venit, quod usus comprobavit. Nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur*» (L1, tyt. 1, 3, 9) [5, с. 18-21].

суб'єкт публічно-правових відносин, який насамперед є носієм владних повноважень. Держава, її органи, посадові особи, місцеве самоврядування... – такими є найтипівіші суб'єкти публічних договорів. Друга ж сторона може мати інший статус, але в публічно-правовій сфері бути носієм деяких владно-регулюючих функцій (державні корпорації тощо) або виражати суспільні інтереси...» [9, с. 279]. Таким чином, немає жодних теоретичних перепон щодо договірному порядку регулювання окремих правовідносин, пов'язаних із гармонізацією деяких суспільних інтересів.

За Ю. Тіхоміровим [9, с. 280], всю сукупність публічно-правових договорів можна класифікувати – з урахуванням їхніх суб'єктів та змісту – за такими групами:

1. установчі договори;
2. угоди про делегування повноважень;
3. компетенційно-розмежувальні угоди;
4. програмно-політичні договори про дружбу та співробітництво;
5. функціонально-управлінські угоди;
6. договори між державними та недержавними структурами;
7. договори про громадянське порозуміння;
8. міжнародні договори.

Відповідно до викладеного вище, під ознаки публічно-правового договору потрапляє і така специфічна форма угоди, як конкордат (цей тип угоди вперше був застосований у 1122 р. і стосувався розмежування повноважень між римським папою Калікстом II та імператором Священної Римської імперії Генріхом V у питаннях інвеститури. Йдеться про Вормський конкордат – від латинського *Pax Concordatum Wormatiensis* – мирна угода у Вормсі) [15]. Цей перший конкордат з точки зору своїх характеристик та класифікаційних ознак цілком відповідає логіці змісту та побудови публічно-правового договору, проте, не може бути однозначно віднесене до якоїсь однієї класифікаційної групи (за Ю. Тіхоміровим). На нашу думку, це свідчить про багатоплановість, а також про значну специфічність цього типу публічно-правового договору, який, проте, дозволяє ефективно використовувати його у практиці регулювання суспільних відносин.

Вживана з XII ст. як загальна назва договору, конкордатна угода з часом трансформувалася у більш вузьке поняття. У дослідженнях останніх десятиліть основний акцент при спробах сформулювати цю дефініцію роблять саме на міжнародному характері цього пакту, а також на тому, що суб'єктами цих правовідносин виступають Святий Престол та держава. У цьому сенсі визначення конкордату (конкордатній угоді) є достатньо неповним.

Натомість ми хотіли б акцентувати увагу, що до сьогодні поняття конкордату (конкордатної угоди) є ширшим і має вживатися для позначення публічно-правових угод між різними суб'єктами. Для розробки конструктивного й адекватного загальноправового визначення ми взяли за основу перелік тих ознак конкордатів, що їх дає енциклопедія «Британіка» [11]. По-перше, енциклопедія зазначає, що згаданий вище контекст вузького розуміння відноситься до пізніх періодів розвитку права – зокрема, до XIX ст. й далі. По-друге, «Британіка», характеризуючи конкордати, зауважує: «Значна перевага конкордатів – а насправді їхня принципова практична корисність – обов'язково полягає у трансформуванні не-

рівноцінних односторонніх претензій на права [на щось] у договірні зобов'язання, аналогічні тим, що виникають з міжнародних договорів»** (пер. авт.) [11]. Це визначення дозволяє виявити кілька характерних і принципово важливих правових ознак конкордатних угод як особливого типу договору, а саме:

1. конкордати трансформують нерівні правовідносини у партнерські;
2. конкордати трансформують односторонні вимоги щодо певних прав у договірні взаємні зобов'язання;
3. правові наслідки таких договорів аналогічні (sic! – подібні, проте не тожні) правовими наслідками, що виникають внаслідок укладання міжнародних договорів;
4. відповідно, конкордати пов'язані зі встановленням договірних відносин між суб'єктами, які є носіями певного умовного суверенітету (кожен в обсягах певної компетенції та в межах певної автономії щодо іншого); про зміст терміну «умовний суверенітет» йтиметься нижче;
5. відповідно, ці договори мають індивідуальний (персональний) та диспенсаційний*** (винятковий) характер, а тому можуть підлягати процедурі ратифікації – подібно як це відбувається з міжнародними договорами;
6. згадані вище особливості є принциповими і визначальними для конкордатних угод; тому саме це дозволяє виділити їх в особливу групу публічно-правових договорів.

Оскільки конкордатні угоди належать до сфери договірних відносин, то, за визначенням В. Белих, «договір відіграє роль індивідуального регулятора суспільних відносин. Він укладається на принципах рівності, автономії (незалежності) сторін та їх вільного волевиявлення...» [1]. Тут важливо визначитися з поняттями автономності сторін та їхньої умовної суверенності. У цьому сенсі під поняттям автономності ми розуміємо концепцію Ж. Марітена, який виходив з принципу, що особи, які не є державою (чи суб'єктами публічних відносин – у прямому сенсі цього поняття) «мають природне й невідчужуване право на повну автономію, тобто на відносно верховну незалежність і владу відносно певної частини цілого, що складається з цих частин, для того, аби це ціле могло існувати та діяти» [6, с.49]. З цією тезою перегукуються висновки К. Шмітта про суверенітет (йдеться про суверенітет взагалі, у принципі, а не про державний чи національний суверенітет – саме тому ми вжили вище поняття «умовного суверенітету»). За К. Шміттом, «суверенним є той, хто ухвалює рішення про надзвичайний стан» [10, с. 15] При цьому, згідно з тим самим К. Шміттом, йдеться про «конкретне рішення, що походить від певної інстанції. Для реальності правового життя важливо те, хто ухвалює рішення. Поряд з питанням про змістову правильність рішення стоїть питання про компетенцію» [10, с. 56]. Іншими словами, тези Ж. Марітена співзвучні висновкам К. Шмітта, оскільки йдеться про самостійність, автономність (у розумінні Ж. Марітена) чи суверенність (у розумінні К. Шмітта) суб'єктів в ухваленні певних рішень у конкретній правовій ситуації всіма учасни-

** «The great advantage of concordats – indeed their principal utility – consists in transforming necessarily unequal unilateral claims into contractual obligations analogous to those which result from an international convention» [11].

*** Про диспенсацію як правову процедуру детальніше див [4].

ками суспільних відносин – у межах певної компетенції – а не лише державою. Саме ці висновки, у поєднанні з надбанням римського права та тезами Ю. Тіхомірова створюють достатньо міцну теоретичну базу для подальшого дослідження.

Базуючись на викладеному вище, ми можемо дати визначення дефініції «конкордат» («конкордатна угода»). Під конкордатом (конкордатною угодою) ми розуміємо особливий тип публічно-правових договірних відносин індивідуального та диспенсаційного характеру між суб'єктом публічного права з однієї сторони та іншим суб'єктом публічного права чи суб'єктом приватного права з другої сторони (при цьому обидві сторони є автономними та умовно суверенними); предметом такої угоди виступає добровільна та свідомо одно- або двостороння поступка частиною своєї автономності заради забезпечення прав однієї або обох сторін шляхом взяття на себе взаємних договірних зобов'язань, які підлягають обов'язковому виконанню після процедури відповідної ратифікації.

У той же час у внутрішній своїй ієрархії конкордати (конкордатні угоди) можуть бути класифіковані на кілька груп. Вважаємо за потрібне, скориставшись методологією Ю. Тіхомірова і розвинувши його ідею, провести класифікацію конкордатів за ознакою їхніх суб'єктів:

1. Конкордати, що укладаються публічною владою певної країни з громадянами (наприклад, з фізичними особами – платниками податків як учасниками податкового процесу; з фізичними особами – суб'єктами господарювання в господарському та/чи цивільному процесі тощо).

2. Конкордати, що укладаються владою певної країни з юридичними особами – суб'єктами господарювання (наприклад, з юридичними особами – платниками податків як учасниками податкового процесу; з юридичними особами – суб'єктами господарювання в господарському та/чи цивільному процесі тощо).

3. Конкордати, що укладаються центральним урядом країни з неурядовими суб'єктами:

- конкордати з місцевим самоврядуванням;
- конкордати з національними та/або територіальними автономіями;
- конкордати з суб'єктами федерації (конфедерації, унії тощо);
- конкордати з самоврядними інституціями тощо.

4. Конкордати, що укладаються публічною владою певної країни з релігійними інституціями (організаціями)

- конкордати зі Святим Престолом; (найбільш вживаний і відомий вид конкордатів);

- конкордати з іншими центральними органами певної релігійної організації;
- конкордати з локальними релігійними інституціями – місцевими управліннями чи керівними органами релігійних організацій.

За формами інкорпорації у національні правові системи конкордати можемо класифікувати за такими історичними формами:

1. Ратифікаційні конкордати – учасники переговорного процесу укладають текст відповідної конкордатної угоди та підписують його, а згодом відбувається відповідна до чинного національного законодавства процедура ратифікації такої угоди. Принагідно зауважимо, що цей вид конкордатних угод є найпоширенішим та практично повністю відповідає процедурі укладання та ратифікації міжнародних договорів.

2. Конкордат у формі закону – цей вид конкордату схожий на попередній, проте, не пов'язаний із ратифікацією. Тут йдеться про процедуру, коли формально договір не укладається, але одна сторона видає відповідний односторонній нормативний акт-поступку (диспенсаційний акт), а друга сторона ухвалює закон, який впроваджує умови конкордату.

3. Конкордат у формі двох окремих актів – обидві сторони в ході переговорного процесу досягають згоди; після чого кожна сторона межах своєї компетенції видає окремий і формально незалежний диспенсаційний акт, який стає частиною власного законодавства у рамках договірних відносин. У такий спосіб було укладено Вормський конкордат, який формально являє собою два окремих документи двох суверенів – проте, предмет цих формально незалежних актів є один і той самий, і правові механізми реалізації домовленостей є аналогічним у обох документах. Такий вид конкордатів дозволяє зняти ймовірне питання про буцімто порушення суверенних прав однієї зі сторін.

Сучасна практика укладання конкордатів показує, що застосування цього типу договорів є характерним і для правових систем різних правових сімей – причому навіть для тих, які традиційно вважаються антиподами. Так, нам відомо про практику використання конкордатів у правових системах романо-германської правової сім'ї (зокрема, ми досліджували ситуацію в Республіці Польща, Італійській Республіці, Європейському Союзі); у правових системах англо-саксонської правової сім'ї (нами були досліджені кілька конкордатів, що нині є чинними у Великій Британії) та у правових системах релігійної правової сім'ї (нами досліджуються конкордати, що укладаються в рамках канонічного права Католицької Церкви, деяких Православних – зокрема, Російської та Грузинської – Церков).

Висновки. Це дослідження дозволяє стверджувати, що конкордат може бути оцінений як універсальний інструмент й індивідуальний регулятор суспільних відносин, що може знайти застосування у найрізноманітніших сферах суспільного життя. Важливо також наголосити, що конкордат не використовується лише в системі канонічного права, як це хибно подається у переважній більшості сучасних досліджень. Існує практика його застосування як у сфері фінансового, так і господарського, муніципального права тощо.

Вважаємо, що цей тип публічно-правових договорів заслуговує найпильнішої уваги, оскільки він дозволяє розв'язати питання, що їх майже неможливо (або достатньо важко) розв'язати за допомогою традиційного правового інструментарію. Укладання конкордатів (конкордатних угод) практично не має жодних об'єктивних застережень – цей інструмент абсолютно відповідає як теоретичним положенням правової науки, так і засвідчує свою життєздатність у правовій практиці різних правових систем і правових сімей. Найбільш перспективними напрямками подальшого дослідження вважаємо вивчення проблеми можливого застосування конкордатів (конкордатних угод) при регулюванні церковно-державних відносин – зокрема, в частині предмету, суб'єктів, змісту, структури, механізмів запровадження конкордатів та їхньої імплементації у національні правові системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Белых В. С.* К вопросу о юридическом лице публичного права [Електронний ресурс] / Режим доступу http://secandsafe.ru/stati/pravo/k_voprosu_o_yuridicheskom

2. *Браславець О. Ю.* Проблема використання механізмів трансфертного ціноутворення в законодавстві Республіки Польща про корпоративне прибуткове оподаткування // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання. Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 7-8 грудня 2005 р.) Збірник наукових праць / [редкол.: С. А. Єрохін, С. І. Пирожков, В. А. Гошовська, В. Ф. Погорілко та ін.]. – К. : Національна академія управління – Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. – 400 с.

3. *Брольо Ф.-М., Мирабелі Ч., Оніда Ф.* Релігії і юридическі системи. Введение в сравнительное церковное право / [пер. с итал.]. (Серия «История церкви»). – М. : ББИ, 2008. – 437 с.

4. Диспенсация [Електронний ресурс] / [Режим доступу] <http://www.vehi.net/brokgauz/all/036/36366.shtml>

5. Інституції Юстиніана. [перевод с латинського Д. Расснера]. / Под ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Томсинова. (Серия «Памятники римського права»). – М. : Зерцало, 1998. – 400 с.

6. *Маритен Ж.* Человек и государство. / [пер. с англ. Т. Лифинцевой]. – М. : Идея-Пресс, 2000. – 196 с.

7. *Мудрий Софрон* (владика), ЧСВВ. Публічне право церкви і конкордати [Текст] / Софрон Мудрий. – Івано-Франківськ : Теологічна Академія, 2002. – 150 с.

8. *Семенова В.* Конкордати як механізм регулювання церковно-державних відносин з Католицькою церквою: досвід та перспективи для України // Католицизм: традиція і сучасність. Матеріали VIII міжнародної молодіжної релігієзнавчої літньої школи / [наук. ред. Л.Д. Владиченко, В.Л. Хромець]. – К., 2010. – 354 с.

9. *Тихомиров Ю.А.* Современное публичное право: монографический учебник / Юрий Александрович Тихомиров. – М. : Эксмо, 2008. – 448 с. – (Российское юридическое образование).

10. *Шмитт К.* Политическая теология. / [пер. с нем.]. – М. : Канон-Пресс-Ц, 2000. – 336 с. (Серия «Публикации ЦФС»).

11. Encyclopaedia Britannica, 11th Edition, Volume 6, Slice 7 [Електронний ресурс] / [Режим доступу] <http://www.gutenberg.org/files/31950/31950-8.txt>

12. *Martn de Agar Jos.* Passato e presente dei concordati // «Ius Ecclesiae». – XII. – 2000. – pp. 613-660.

13. *Quagliarella Donato B.* Concordato preventivo: le classi dei privilegiati. [Електронний ресурс] / [Режим доступу] <http://www.quagliarella.com/fal24.html>

14. *Scott Andrew.* The Role of Concordats in the New Governance of Britain: Taking Subsidiarity Seriously? – Harvard Law School, Cambridge, MA 02138, USA. 2000. – 22 pp.

15. The Concordat of Worms 1122 [Електронний ресурс] / [Режим доступу] <http://www.fordham.edu/halsall/source/worms1.html>

Браславець О.Ю. Правова природа конкордатів та конкордатних угод як специфічної форми публічно-правового договору

У статті розглядається проблема публічно-договірних відносин у нормативному регулюванні суспільного життя та конкордат (конкордатна угода) як специфічний тип публічно-правового договору. Сформульовано загальнотеоретичне правове визначення поняття «конкордат» («конкордатна угода»).

Ключові слова: публічно-договірні відносини, публічно-правовий договір, конкордат, конкордатна угода.

Браславец А.Ю. Правовая природа конкордатов (конкордатных соглашений) как специфической формы публично-правового договора

В статье рассматривается проблема публично-договорных отношений в нормативном регулировании общественной жизни и конкордат (конкордатное соглашение) как

специфический тип публично-правового договора. Сформулировано общетеоретическое правовое определение понятия «конкордат» («конкордатное соглашение»).

Ключевые слова: *публично-договорные отношения, публично-правовой договор, конкордат, конкордатное соглашение.*

Braslavets O.I. The legal nature of concordat and concordat agreements as a specific form of public contract

This paper considers the problem of public contract relations in normative regulation of social life, as well as a concordat (concordat agreement) as a specific type of a public contract. General theoretical legal definition of «concordat» («concordat agreement») is formulated.

Key words: *public contract relations, public contract, concordat, concordat agreement.*

Стаття надійшла до редакції 26.12.2011.

**ІСТОРИЧНЕ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ
ВОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ ДО 1991 РОКУ**

К.А. Рябець

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Київського національного
університету культури і мистецтв*

Постановка проблеми. Важливість дослідження адміністративно-правових засад державного управління в галузі водокористування у історичному аспекті є незаперечною. За допомогою історико-правового методу виявляється як негативний, так і позитивний досвід, який надає можливість будувати науково-обґрунтоване адміністративно-правове регулювання водного господарства сучасної Української держави.

Вважається, що вода з'явилася на поверхні нашої планети 3-3,5 млрд. років тому у вигляді пару внаслідок дегазації мантії [11, с. 100].

На різних етапах розвитку суспільства до питання охорони вод було різне відношення. Тривалий час людство, з моменту виникнення його на Землі, істотно не впливало на водні об'єкти через відсутність негативних антропогенних факторів.

Необхідно зазначити, що прагнення охороняти водні об'єкти від забруднення та засмічення було характерне народній свідомості задовго до появи адміністративно-правових форм їх охорони.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми екології турбують вчених (М.О. Алексієвець, В.М. Галушин, М.О. Гладков, В.К. Матвійчук, О.В. Міхеєв та ін.) низки галузей науки, а саме – екології, права, економіки тощо. Проте треба відзначити, що окремих праць присвячених аспектам історичного розвитку водного господарства на Україні, в тому числі і в юридичній науці, взагалі немає.

Метою статті є проведення історико-правового дослідження державного управління у галузі водокористування з подальшим наданням висновків, що можуть бути використані для підвищення ефективності водогосподарської діяльності сучасної України.

Основні результати дослідження. Природоохоронні традиції історично формуються як об'єктивне явище взаємодії людини з природою, властиве не лише матеріальній, а й духовній культурі. Доведено, що будучи продуктом акумулюючої суспільного досвіду гармонійних відносин з довкіллям, природоохоронні традиції виступали на різних етапах історії сукупністю соціальних установок і ціннісних екологічних орієнтацій для людини [1, с. 9].

У первісному суспільстві вважалося, що вода поряд із землею та вогнем мала чудодійну силу. Вона виступала як об'єкт обожнювання. Тому її охорона часто здійснювалася на підставі певних традицій, звичаїв, узвичаїв чи релігійних вірувань. Окрім того, наші предки розглядали воду як невід'ємне джерело своєї життєдіяльності та як істотну складову світобудови. У зв'язку із зазначеним тогочасне людство, селячись поряд з річками, інстинктивно відчувало повагу до них, старанно охороняло від забруднення їх береги (місця свого проживання).

У подальшому під дією людини природні процеси, які виникають в навколишньому природному середовищі, почали небажано змінюватися. Ці зміни виникли як наслідок свідомої діяльності людини.

Аналіз історичної та правової літератури, що присвячена часам Київської Русі, не дав можливості виявити зародки утворення водного законодавства. У досліджуваний період серед об'єктів довкілля підлягали правовому регулюванню фактично тільки дикі тварини [4, с. 26-27]. Про це свідчать положення «Руської правди».

У 1718-1819 рр. були видані акти, що забороняли вивозити сміття в річки, канали, протоки, обробляти колоди і дошки на берегах річок, викидати баласт у гаванях, річках і на рейдах. За порушення цих актів передбачалося покарання – заслання на каторгу. Це були витоки забруднення водних об'єктів [8, с. 63].

Багато зроблено у Росії у галузі охорони вод під час царювання Петра I. Літературні джерела свідчать, що ним було випущено низку указів, в яких наказувалося зміцнювати береги річок, охороняти річки від забруднення, регламентувалося рибацтво і лов в річках перлової сойки [4, с. 27].

Певні проблеми у сфері водокористування почалися наприкінці XVIII ст. у зв'язку із побудовою на річках у посушливих районах іригаційних систем. Наслідком цього була не тільки зміна характеру ландшафтів у місцях проживання людей, але й скорочення водності річок.

У 1909 р. на території Київської області були започатковані заходи щодо меліорації земель в басейнах річок Трубіж, Супій, Оржиця. Реалізація даного питання входила у компетенцію земства та комісії із землеустрою.

У подальшому на початку XX ст. у Царській Росії питанню розвитку меліорації було надано особливої уваги царем Миколою II. Так, в 1910-1915 рр. створювалися луко-земельні станції, де на науковій основі розроблялися питання використання перезволожених торф'яних земель.

В історичному аспекті розвиток меліорації носить об'єктивний характер і не залежить від політичної системи в державі. До 1917 р. зрошення земель в Україні проводилося на площі 17,6 тис. га, а площі осушених земель становили 430 тис. га [2, с. 41].

Враховуючи, що Україна на поч. XX ст. перебувала під протекцією Російської імперії, а в подальшому до 1991 р. була у складі Радянського Союзу, правове регулювання використання і охорони вод у ці історичні періоди здійснювалося відповідно до норм всесоюзного законодавства. Лише вищі партійні та господарчі органи СРСР мали виключне право щодо формування законодавства. Тому, у досліджуваний період водне законодавство України формувалося за її етнічними межами, а норми законодавства СРСР, що надходили у нашу

державу повинні були безумовно виконуватися. Окрім того, варто відзначити, що за часів Радянського Союзу формування адміністративно-правових засад водного господарства тогочасної Української РСР проходило під впливом соціалістичної системи господарства, панування державної власності.

Розвиток водоохоронних адміністративно-правових заходів в першій половині ХХ ст. гальмувався політичними та соціально-економічними труднощами. Жовтневий переворот 1917 р. та більшовицька боротьба проти УНР зумовили в деякій мірі руйнування незалежного державного розвитку, а також пригнічення формування національної водоохоронної політики. Причиною цього було знищення національних природоохоронних традицій, що закономірно призвело до винищення підвалин раціонального відношення громадськості до довкілля, в тому числі і до водних об'єктів.

Незважаючи на деякі негативні сторони державотворчого процесу за часів Радянського Союзу, потрібно констатувати, що у ньому була прийнята значна нормативно-правова база у галузі охорони, використання вод та відтворення водних ресурсів. Проте через відсутність її ефективних правореалізаційних засад не завжди можна було на практиці застосувати норми водного законодавства.

Водні об'єкти були націоналізовані одночасно із землею, надрами та лісами історичним декретом «Про землю» від 26 жовтня (8 листопада) 1917 р. [5].

В.І. Ленін в достатній мірі приділяв увагу питанням використання водних ресурсів і чистоті водойм. Так, у декреті «Про лікувальні місцевості державного значення» від 4 квітня 1919 р. [6] передбачалася організація навколо курортів охоронних зон, які охоплюють весь комплекс природних умов курортної місцевості.

Вимоги санітарної охорони води було внесено в прийняту VIII з'їздом РКП (б) нову програму партії в 1919 р.

Декрет ВУЦВК від 26 травня 1919 р. «Про соціалістичний землеустрій та про перехідні заходи до соціалістичного землекористування», який в основному відтворював прийняте Всеросійським ЦВК 14 лютого 1919 р. Положення про соціалістичний землеустрій та про заходи переходу до соціалістичного землеробства, докладно визначив правове положення земель, надр, вод та лісів. У ньому зазначалося, що приватна власність на землю, надра, води та ліси скасовується [7, с. 188].

Вищезазначені документи утворили цілісну систему принципів радянського водокористування, на основі якої в подальшому набули розвитку адміністративно-правові засади водного господарства в умовах планової економіки.

Післявоєнні роки у водогосподарській галузі України були в основному присвячені відбудові пошкоджених під час війни зрошувальних систем, що звичайно, сприяло майбутньому відтворенню та розвитку водного господарства.

За радянських часів об'єктом правового регулювання виступали не тільки поверхневі води, а й підземні. Підтвердженням цього є прийнята Радою Міністрів СРСР 4 вересня 1959 р. постанова «Про посилення державного контролю за використанням підземних вод та про заходи щодо їх охорони» [12, с. 140-141].

22 квітня 1960 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про заходи по упорядкуванню використання та посиленню охорони водних ресурсів СРСР» [13, с. 100-103]. Цим документом відповідальність за охорону водойм від висна-

ження, забруднення та засмічення і планове їх використання була покладене на керівництво союзних республік [12, с. 140].

Надалі водним питанням велике значення надавалося також у союзних законах про охорону природи. Так, 30 червня 1960 р. було прийнято Закон «Про охорону природи Української РСР» [14]. Він вважається першим природоохоронним законом, прийнятим на території Української РСР. Головною характеристикою його рисою було те, що він здійснив комплексне регулювання природних ресурсів. Свого часу В.Л. Мунтян зазначив, що після прийняття цього закону та аналогічних законів у інших республіках колишнього СРСР правові природоохоронні проблеми, що досліджувалися в межах аграрно-правових наук, у монографіях із земельного, лісового, гірничого права стали самостійним предметом наукових досліджень [9, с. 30].

Міністерство меліорації та водного господарства СРСР було створене у 1965 р. Воно мало Державну інспекцію по охороні водних джерел та Головне управління комплексного використання водних ресурсів, які здійснювали контроль за раціональним використанням вод, заходами по охороні водойм від забруднення, а також затверджували правила охорони вод. Міністерство вирішувало питання, пов'язані з міжреспубліканським розподілом стоку рік, встановлювало режим водосховищ тощо [12, с. 70-71].

Басейнові інспекції Міністерства меліорації та водного господарства СРСР разом з інженерно-технічним персоналом підприємств застосовували заходи щодо зниження промислового споживання води, забезпечення багаторазового використання її у виробництві, зменшення кількості стічних вод та їх забруднення [12, с. 143-144].

Міністерство меліорації і водного господарства УРСР також було створене у 1965 р. на базі Державного комітету Ради Міністрів України з водного господарства.

Ідея комплексного підходу до врегулювання екологічних відносин, започаткована Законом «Про охорону природи Української РСР» та аналогічними законами інших республік колишнього Союзу РСР, була узята на озброєння при опрацюванні проекту союзного закону про охорону навколишнього природного середовища [15, с. 192-201]. Одночасно із зазначеним почало формуватися природоресурсове законодавство. Так, наприклад, у грудні 1970 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи водного законодавства Союзу РСР і союзних республік [10], які набули чинності з 1 вересня 1971 р.

Водне законодавство було покликане забезпечити раціональне використання вод для потреб населення і народного господарства, охорону вод від забруднення і виснаження, попередження і ліквідацію шкідливого впливу вод, поліпшення стану водних об'єктів, зміцнення законності в галузі водокористування. Воно визначало компетенцію Союзу РСР і союзних республік у галузі регулювання водних відносин, форми участі громадських організацій і громадян у здійсненні заходів щодо охорони водних ресурсів, встановлювало державний контроль за використанням і охороною вод, кримінальну і адміністративну відповідальність за порушення водного законодавства [7, с. 481-482].

Відповідно до Основ водного законодавства Союзу РСР і союзних республік 9 червня 1972 р., був прийнятий Водний кодекс УРСР [3], введений у дію з 1 листопада 1972 р. У ньому підкреслювалося, що державне управління в галузі

використання і охорони вод здійснюється Радою Міністрів СРСР, Радою Міністрів УРСР, виконавчими комітетами місцевих Рад народних депутатів, а також спеціально уповноваженими на те державними органами по регулюванню використання і охорони вод безпосередньо або через басейнові (територіальні) управління й іншими державними органами відповідно до законодавства Союзу РСР і Української РСР. Спеціально уповноваженим державним органом по регулюванню використання і охорони вод в Українській РСР є Міністерство меліорації і водного господарства УРСР (ст. 8).

Ст. 9-12 Водного кодексу УРСР свідчать про істотну роль у галузі використання і охорони вод Рад народних депутатів.

Необхідно відзначити відсутність узгодженості серед природоресурсових кодексів Української РСР. Свідченням цього є наявність в ст. 29 Водного кодексу Української РСР правової регламентації загального та спеціального водокористування. У свою чергу, у інших природоресурсових кодексах Української РСР закріплення положень щодо загального та спеціального природокористування відсутні.

Скид стічних вод у водойми проводився з урахуванням санітарно-технічних вимог до якості води, що були регламентовані «Правилами охорони поверхневих вод від забруднення стічними водами», затвердженими Міністерством меліорації та водного господарства СРСР разом з Міністерством рибного господарства СРСР та Головним санітарним лікарем СРСР. Зазначені Правила були введені у дію 16 травня 1974 р. Згідно з ними гранично допустимою концентрацією домішок у воді вважалася така, яка повністю виключала шкідливу дію на організм людини, не змінює запах, смак та колір води. Ці вимоги відрізнялися залежно від виду водокористування. Допустимі граничні концентрації шкідливих речовин для водойм питного водокористування в багато разів були менші, ніж для водойм, призначених для купання, відпочинку та промислових цілей. Контроль за гранично допустимою концентрацією здійснювався органами державної санітарної інспекції [12, с. 143].

Висновки. Проведене наукове історичне дослідження передумов становлення водокористування в Україні свідчить, що формування правових основ водного господарства має багатотисячолітню історію. І як не дивно, аналіз літературних джерел, дав змогу зробити висновок, що саме в первісному суспільстві людина в більшій мірі усвідомлювала свою залежність від якісного стану водних ресурсів, що безпосередньо проявлялося у бережливому ставленні до них.

Однією із підстав виникнення держави є поява землеробства, яке на жаль, особливо у посушливих регіонах України неможливо здійснювати без використання водних об'єктів та побудови на них іригаційних систем.

Дореволюційний та особливо радянський періоди формування водного господарства України характеризувалися прийняттям значної кількості джерел водного права та створенням спеціальних органів державного управління у досліджуваній сфері. Звичайно, дані періоди мали як позитивні, так і негативні сторони, без яких неможливий процес розвитку та становлення будь чого.

На нашу думку, тих еволюційних основ, які були закладені у водному господарстві нашої держави до одержання незалежності України, було цілком достатньо, щоб не тільки підтримати чистоту водойм, але й за умови ефективного сучасного державного управління та наявності правосвідомості у суспільстві, покращити їх якісні показники.

Проте, незважаючи на нинішній інженерно-технологічний потенціал, прийняття нових джерел водного права у галузі водокористування проблема забезпечення питною і технологічною водою населення та народногосподарського комплексу не лише не зменшується, а ще й з кожним роком все більше і більше загострюється.

У зв'язку із викладеним вище, ми вважаємо, що на сьогодні покращення стану водного господарства можливе за умови посилення відповідальності у сфері водокористування, що, у свою чергу, призведе до підвищення рівня правосвідомості громадян та ефективності державного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексієвець М.О.* Екологічний рух в Україні (історичний аспект): Автореф. дис...к.і.н. : 07.01.00. – Чернівці, 1999. – 20 с.
2. *Вельбик А.* Сучасний стан та перспективи використання зрошуваних та осушених земель в Україні // *Рідна природа.* – 2004. – № 1. – С. 41-43.
3. Водний кодекс УРСР від 9 червня 1972 року // *Відомості Верховної Ради УРСР.* – 1972. – № 24. – Ст. 200.
4. *Гладков М.О., Міхеєв О.В., Галушин В.М.* Охорона природи: Навч. посібник для студ. біологіч. спеціал. пед. ін-тів. – К.: Вища школа, 1980. – 232 с.
5. Декрет «Про землю» від 26 жовтня 1917 року // *СУ РСФСР.* – 1917. – № 1. – Ст. 3.
6. Декрет «Про лікувальні місцевості державного значення» від 4 квітня 1919 року // <http://www.library.ru/help/docs/n20310/decret.htm>.
7. *Історія держави і права України: Підручник.* – У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – Т. 2. – [Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін.]. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 580 с.
8. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. – К.: Азимут-Україна, 2005. – 464 с.
9. *Мунтян В.Л.* Правова охорона природи УРСР. – К.: Вища школа, 1982. – 232 с.
10. *Основи водного законодавства СРСР і союзних республік від 10 грудня 1970 року* // *Відомості Верховної Ради СРСР.* – 1970. – № 50. – Ст. 566.
11. *Охрана окружающей среды: Учеб. для горн. и геологич. спец. вузов* / С.А. Брылов, Л.Г. Грабчак, В.И. Комащенко и др. / Под ред. С.А. Брылова и К. Штропки. – М.: Высшая школа, 1985. – 272 с.
12. *Охрана природы* / А.Г. Банников, А.К. Рустамов, А.А. Вакулин / Под ред. А.Г. Банникова. – М.: Агропромиздат, 1985. – 287 с.
13. *Про заходи по упорядкуванню використання і посиленню охорони водних ресурсів СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 22 квітня 1960 р.* // *Об охране окружающей среды: Сборник документов партии и правительства 1917-1985 гг.* – М.: Политиздат, 1986. – 415 с.
14. *Про охорону природи Української РСР: Закон УРСР від 30 червня 1960 року* // *Відомості Верховної Ради УРСР.* – 1960. – № 23. – Ст. 175.
15. *Шемшученко Ю.С.* Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР. – К.: Наукова думка, 1976. – 275 с.

Рябець К.А. Історичне формування правових засад державного управління у галузі водокористування України до 1991 року

У статті аналізується історико-правовий процес формування водного господарства, виявлені позитивні та негативні його сторони. Досліджена нормативно-правова база органів державного управління у галузі водокористування, починаючи з дореволюційних часів

нашої держави. Зроблені висновки щодо історичного розвитку сфери водокористування та надані пропозиції щодо удосконалення ефективної діяльності сучасного водного господарства України.

Ключові слова: водне господарство, адміністративно-правове регулювання, нормативно-правові акти, державне управління.

Рябец Е.А. Историческое формирование правовых основ государственного управления в области водопользования Украины до 1991 года

В статье анализируется историко-правовой процесс формирования водного хозяйства, выявлены положительные и отрицательные его стороны. Исследована нормативно-правовая база органов государственного управления в области водопользования, начиная из дореволюционных времен нашего государства. Сделаны выводы относительно исторического развития сферы водопользования и представлены предложения относительно усовершенствования эффективной деятельности современного водного хозяйства Украины.

Ключевые слова: водное хозяйство, административно-правовое регулирование, нормативно-правовые акты, государственное управление.

Riabets K.A. Historical formation of legal bases of the government in the field of water use of Ukraine till 1991

In article istoriko-legal process of formation of a water management is analyzed, positive and its negative parties are revealed. The is standard-legal base of state bodies in the field of water use is investigated, beginning from pre-revolutionary times of our state. Conclusions concerning historical development of sphere of water use are drawn and offers concerning improvement of efficiency of activity of a modern water management of Ukraine are given.

Key words: a water management, is administrative-legal regulation, regulatory legal acts, the government.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2012.

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У ВІТЧИЗНЯНИЙ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ОБСТАВИН,
ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ**

С.І. Дячук

*кандидат юридичних наук, доцент,
суддя місцевого суду Святошинського
району м. Києва*

Постановка проблеми. Питання, що стосуються інституту обставин, які виключають злочинність діяння, мають важливе теоретичне і практичне значення в кримінальному праві та потребують подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Місце виконання наказу серед обставин, що виключають злочинність діяння, було предметом поглибленого наукового аналізу в працях П.П. Андрушка, Ю.В. Бауліна, В.І. Михайлова, автора цієї статті та інших.

З питань наказу видано чимало публікацій і в світлі положень міжнародного гуманітарного права [2, с. 114-136; 3, с. 589-595]. За міжнародним правом особа, яка вчинила злочинні дії з метою виконання наказу свого уряду чи керівництва, не звільняється від кримінальної відповідальності.

Мета статті – проаналізувати виконання наказу в міжнародному гуманітарному праві, як обставину, що при певних умовах може виключати злочинність діяння.

Основні результати дослідження. Одним із методів, що використовується у науці кримінального права для забезпечення гармонізації кримінально-правових норм з міжнародним правом є порівняльно-правовий метод правового дослідження. У цьому контексті особливий інтерес викликає процес утворення найбільш проблемної складової вітчизняного кримінального права – інституту обставин, що виключають злочинність діяння, зокрема такої обставини, як виконання наказу, на тлі імплементації міжнародних гуманітарних норм [1, с. 33].

Виконання наказу завжди поєднується з колізією інтересів, що одночасно претендують на задоволення. Питання про посилення на наказ начальника як підставу для виправдання за спричинену його виконанням шкоду продовжує викликати спори, оскільки відображає конфлікт між дисципліною, яка вимагає покори, і правосуддям, яке вимагає, щоб злочин не залишався безкарним.

Поняттям наказу можуть охоплюватися як законні, так і незаконні вимоги начальника до підлеглих. Виходячи з цього, накази в залежності від обраного

критерію їх класифікації можуть бути: законними і незаконними, правомірними і протиправними, незлочинними і злочинними, а відтак обов'язковими і необов'язковими. Але тут необхідно зазначити таке: законність самої вимоги ще не є підставою для того, щоб визнавати наказ, в якому ця вимога міститься, безумовно правомірним. Законний наказ, тобто такий, який відповідає вимогам законодавства (у широкому розумінні) є правомірним лише у тому випадку, коли правомірним є акт законодавства, якому відповідає такий наказ.

Про можливість існування таких ситуацій свідчить міжнародна практика. Так, для розвитку міжнародного гуманітарного права, та й кримінальної юриспруденції важко переоцінити значення Нюрнберзького процесу над фашистською Німеччиною [4, с. 28-32; 5, с. 499-538]. Визнання неправомірними наказів, які віддавалися на підставі актів законодавства, прийнятих у фашистській Німеччині органами, що визнані Міжнародним трибуналом злочинними (нацистська партія, організацій СС, СА, СД, гестапо), свідчить не про виняток із сформульованого вище правила, а про передчасність ототожнення законних та правомірних наказів. Після Другої світової війни пройшла хвиля судових процесів, за результатами яких було засуджено німецьких офіцерів, які віддавали накази страчувати взятих у полон комбатантів – розвідників. Ці накази вони віддавали на виконання сумнозвісного наказу Гітлера *Commando Order* від 18 жовтня 1942 р. (акт, який мав загальний і обов'язковий характер згідно з внутрішнім законодавством гітлерівської Німеччини) [3, с. 300].

Рішення про визнання неправомірними наказів вищого військового командування приймалися також Токійським Міжнародним воєнним трибуналом (листопад 1948 р.), Міжнародним кримінальним трибуналом по колишній Югославії (1995 – 1997 рр.) тощо.

Безумовно, у кожному конкретному випадку повинна отримувати правову оцінку і можливість для конкретної особи усвідомлювати протиправність своїх дій, вчинення яких вимагається наказом, оскільки наявність вини завжди має своє кримінально-правове значення. Так, по справі «Пелея», в якій офіцери німецького підводного човна обвинувачувались у вбивстві осіб, що зазнали катастрофи, суддя заявив: «безсумнівно, ніякий солдат чи матрос не може мати при собі бібліотеку книг з міжнародного гуманітарного права, щоб взяти, чи є те чи інше розпорядження командира правомірним, але чи для вас не було очевидним, що виконання наказу начальника значило вбивство цих беззахисних людей, які зазнали катастрофи? Це був явно злочинний наказ ...» [6, с. 249-250].

Необхідність такої, на перший погляд, занадто детальної для кримінально-правових проблем класифікації наказів (чи недостатньо обмежитись кваліфікацією наказів, скажімо, на злочинні та незлочинні?) зумовлена намаганням поєднати теоретичний пошук істини з реальними ситуаціями, які щедро дарує нам життя. На жаль, законодавцем не були враховані вказані положення міжнародної практики, відтак ч. 1 ст. 41 КК визнає правомірним діяння, яке було вчинено виключно з метою виконання законного наказу.

Застосована законодавцем конструкція «законний наказ» не є універсальною. З одного боку, невідомо, як вирішувати питання, коли форма відданого наказу дотримана, а його вимоги приписують вчинити посягання на правоохоронний інтерес, однак якщо особа, яка віддала такий наказ, діяла, скажімо, в стані

крайньої необхідності. Наказ у такому випадку за нашим законодавством буде правомірним, адже протиправність його вимог виключається у зв'язку з наявністю інших обставин, що виключають злочинність діяння. З іншого – окремі норми міжнародного гуманітарного права, які в структурі цілісних міжнародно-правових документів ратифіковані Україною, вказують на неприпустимість посилення при виконанні наказу на крайню необхідність як обставину, що виключає злочинність діяння. Зокрема, це стосується воєнних злочинів, що випливає з духу положень Женевських конвенцій 1949 р. Так, по справі фон Левинського обвинувач обґрунтовано звернув увагу на те, що «воєнна необхідність» і так врахована нормами права війни і якщо припускати твердження про «домінуюче становище воєнної необхідності над правилами ведення воєнних дій», результатом стало б «скасування всіх законів ведення війни...» [3, с. 595].

На наше глибоке переконання, запровадження універсальної категорії «обов'язковий наказ» розкриває повний зміст наказу, виконання якого може усувати злочинність діяння, а тому здатне усунути всі непорозуміння у співвідношенні категорій законний і незаконний наказ, злочинний, правомірний наказ з одночасним врахуванням встановленої межі покори, яка в різних сферах суспільної діяльності поки що залишається різною.

Стосовно співвідношення поняття злочину та злочинного наказу. Враховуючи, що юридичною основою законотворення в нашій державі є конституційний принцип верховенства права, а також беручи до уваги міжнародну правову практику (зокрема, практику Нюрнберзького, Токійського Міжнародних трибуналів, Міжнародних трибуналів по Руанді, колишній Югославії тощо), передчасно стверджувати, що злочинним є тільки той наказ, яким вимагається вчинення діяння, яке є суспільно небезпечним за національним кримінальним законом. Злочинними можуть також визнаватися накази, якими вимагається вчинення діянь, які хоч і не передбачені національними кримінальними законами, однак є злочинами згідно з міжнародними угодами чи загальними принципами міжнародного права.

Так, згідно з ч. 2 ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, злочинами визнаються також і діяння, не передбачені національними законами, але які на момент їх вчинення є злочинами згідно із загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством. Це положення впливає зі змісту ст. 7 Європейської Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини.

Відповідальність за спричинення шкоди внаслідок виконання злочинного наказу законодавством різних країн врегульована по-різному. Як правило, посилення на наказ начальника як виправдувальну обставину не має сили при умові, якщо наказ був явно незаконним (об'єктивний критерій), або винний знав чи повинен був знати, що наказ був незаконним (суб'єктивний критерій).

Інколи міжнародними нормами прямо презумується явна злочинність конкретних дій. Так, згідно ст. 33 Римського Статуту міжнародного кримінального суду, накази про вчинення злочинів геноциду або злочинів проти людяності є явно злочинними. Завжди слід враховувати, що це категорія об'єктивна. Наш законодавець також надав перевагу об'єктивному критерію і вжив поняття «явно злочинний наказ», відмежовуючи таким чином такий наказ від злочинного, що

не носить явно вираженого характеру. Разом з тим, такий підхід породжує чимало питань, які пов'язані з визначенням критеріїв явності злочинного наказу та їх узгодженням з принципом суб'єктивного поставлення в провину кваліфікуючих та обтяжуючих ознак, на якому будується вся теорія помилок у вітчизняному кримінальному праві [7, с. 33].

Точність кримінального закону виливається і у точність кримінально-правової кваліфікації, а для цього необхідно правильно і повно з'ясувати та визначити зміст правової норми [8, с. 394]. Ознака «явно» вживається в структурі диспозиції кримінально-правових норм у випадках, коли особа не тільки усвідомлювала злочинність вчиненого, мова йде про очевидний для винного, такий, що об'єктивно не може бути підданий сумніву, факт (аналогічне положення має місце і у ч. 3 ст. 36 КК України). Що стосується ознаки «завідоме», то вона, як правило, вживається для позначення психічного ставлення винного до окремих кваліфікуючих ознак складу злочину.

Розмежування ознак «завідоме» і «явне», на нашу думку, є слушним. Таке вирішення питання завдяки застосуванню різних мовних конструкцій повинно сприяти чіткому розгалуженню на законодавчому рівні різних ступенів сприйняття особою тих чи інших явищ, що в кримінальному праві, де панує принцип суб'єктивного поставлення в провину, має практичне значення.

Таким чином, явно злочинним наказ є тоді, коли на момент його віддання діяння, яке приписується ним вчинити, безсумнівно, вочевидь містить всі ознаки злочину – очевидним є все: і суспільно небезпечний характер такого діяння і, за необхідності, його суспільно небезпечні наслідки, настання яких за умов чіткого, своєчасного і повного виконання явно злочинного наказу є неминучим. Такі наслідки в силу їх очевидності є очікуваними як для особи, яка віддала цей наказ, так і для особи, що його виконує, цілком очевидним є і причинний зв'язок між такими наслідками та діями, вчинення яких вимагається даним наказом.

З урахуванням наведеного, відповідальність за віддання чи виконання явно злочинного наказу настає для особи, яка у звичайних умовах обачна і розсудлива. Без сумніву також враховуються рівень кваліфікації такої особи. Злочинний наказ для осіб, які володіють спеціальними знаннями, буде мати явний характер за умов вказаних вище, хоча для іншої особи, яка не володіє такими знаннями, такий характер наказу може бути і неочевидним. При цьому конструкція «явно злочинний» передбачає не такий, скажімо, незмінний умовний рівень очевидності злочинності наказу, коли всі громадяни без винятку одночасно повинні однаково оцінювати наказ, а правило, згідно з яким цей рівень визначається залежно від кожної конкретної ситуації серед осіб з урахуванням їх кваліфікації з тих чи інших питань, що об'єктивно впливає на ступінь їх обачливості та розсудливості, який для деяких осіб, взагалі, повинен мати професійний характер.

Українське законодавство та практика управлінської діяльності виходять з визнання презумпції законності всіх наказів начальників і обов'язку їх виконання для підлеглих. Проте існують межі такого обов'язку (межі покори), вихід за які об'єктивно впливає на юридичні наслідки виконання наказу.

Ще у XVII ст. Томас Гоббс розробив теорію сліпого та безвідповідального підкорення наказу, розглядаючи при цьому підлеглого лише як знаряддя у руках начальника [9, с. 283]. Однак, ця теорія не підтримується юристами сучасності.

Так, перевага «розумним багнетам» віддається і у бельгійському праві. Так, згідно п. 2 ст.11 Закону Бельгії від 14 січня 1975 р. про дисциплінарний статут Збройних Сил, «наказ військовослужбовцем не може бути виконаним, якщо його виконання явно потягне за собою вчинення злочину або правопорушення» [3, с. 595]. Згідно зі ст. 4 ч. 2 Воєнно-кримінального кодексу Швейцарії, «підлеглий підлягає покаранню, якщо виконуючи наказ, він усвідомлював, що бере участь у вчиненні злочину або правопорушення». Це при тому, що, згідно зі ст.61 цього ж Кодексу, будь-яка особа, яка не підкорилася наказу, звернутому до неї особисто або до військового підрозділу, в якому вона несе службу, що стосувався виконання нею своїх обов'язків, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі, а під час війни така непокора, вчинена на полі бою, карається виправними роботами або смертною карою [2, с. 129-130].

В основі вирішення питання щодо межі покори наказу, повинен лежати обов'язок особи підкорятися наказу з урахуванням ступеня усвідомлення нею правомірності дій, вчинення яких ним вимагається. При цьому необхідно враховувати, що фактичний зміст наказу (тобто, те, що вимагається вчинити і яких необхідно досягти наслідків) та оцінка його виконавцем можуть і не співпадати, тобто виконавець може помилково вважати, що наказ протиправний чи, навпаки, а це впливає на вирішення питання про його відповідальність. Іноді очевидно завищені або, навпаки, занижені оцінки, які високопоставлені особи (начальники, підлеглі) дають тим чи іншим ситуаціям, вказують на мету, що ними переслідується, проте семантичні «розмах» або удавана «невинність» таких оцінок не завжди відповідає юридичній реальності, а не спеціалісту, інколи і спеціалісту в цьому важко розібратися.

При оцінці межі покори отриманому наказу за нашим законодавством насамперед слід виходити з положення, закріпленого в ст.60 Конституції України, яке має принципове і вирішальне значення щодо врегулювання відносин, пов'язаних з виконанням наказу. Право на відмову від виконання наказу чи розпорядження, встановлене даною нормою, надається будь-якій особі, незалежно від характеру підпорядкованості, лише за наявності наступних умов: 1) злочинність наказу чи розпорядження; 2) явність, очевидність їх злочинності. Відсутність хоча б однієї з цих умов робить неможливим реалізацію закріпленого права на відмову підкорятися.

Отже, віддання і виконання явно злочинних наказів переслідується законом, за ці діяння настає юридична відповідальність, а тому виконання таких наказів не може розглядатися як правовий обов'язок. У зв'язку з цим об'єктивно виникає проблема визначення: чи є той чи інший наказ обов'язковим для виконання.

Осмислення змісту правового обов'язку підкорятися зумовлює проведення ще однієї класифікації наказів на обов'язкові і необов'язкові. До речі, введення поняття обов'язкового наказу є наріжним каменем позиції автора, яку він висловлював раніше [10, с. 78-130]. Знайшла підтримку така позиція і під час прийняття нових кримінальних кодексів деяких держав – колишніх республік СРСР (республік Біларусь [11, с. 420], Киргизія [12, с. 222], Казахстан [13, с. 212], Вірменії [14, с. 54], Грузії [14, с. 54] тощо).

Висновки. Процеси вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства, наближення його до загальноновизнаних міжнародних стандартів відобра-

жають ідею декриміналізації поведінки особи, яка відмовляється виконувати протиправний наказ. Тому виникає питання: чи можна говорити про те, що такий наказ може бути обов'язковим, адже відповідальності за його невиконання не передбачено? На наше глибоке переконання, запровадження універсальної категорії «обов'язковий наказ» розкриває повний зміст наказу, виконання якого може усувати злочинність діяння. Таким чином, є всі підстави вважати виконання, насамперед, обов'язкового наказу обставиною, що виключає злочинність діяння. Наша точка зору має на меті проведення чіткої межі між злочинним та незлочинним, тобто ми намагаємось вирішити ці суто теоретичні питання з практичного боку з урахуванням міжнародної правової практики, а тому, не претендуючи на завершеність, пропонуємо нову редакцію першої та другої частин ст. 41 КК України з урахуванням висловлених нами пропозицій: «(1) Дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена внаслідок обов'язкового наказу чи розпорядження. Відповідальність за заподіяння такої шкоди несе особа, яка віддала наказ чи розпорядження. (2) Наказ чи розпорядження є обов'язковими, якщо їх виконання є правовим обов'язком, враховуючи встановлену чинним законодавством межу покорі для їх виконавця».

Поняття «обов'язковий наказ» – ширше ніж поняття «правомірний наказ», хоча останній і завжди є обов'язковим, тим більше не співпадає воно за змістом і з поняттям «законний наказ». Критерієм поділу наказів на обов'язкові чи необов'язкові є наявність чи відсутність правового обов'язку для конкретних осіб їх виконувати (межа покорі), критерієм їх поділу на правомірні чи протиправні – є їх відповідність праву в дійсному його розумінні, а на законні і незаконні – лише їх відповідність актам національного законодавства. Оскільки правовою підставою вчинення діяння, спрямованого на виконання наказу, є сам наказ, яким приписується конкретний вид і міра обов'язкової згідно з певними нормативно-правовими актами поведінки, основною рисою виконання наказу як обставини, що виключає злочинність діяння, є наявність правового обов'язку до вчинення таких дій. Важливим, на нашу думку, є уточнення про те, що особа, яка віддала наказ, несе відповідальність за шкоду правоохоронним інтересам завдану лише внаслідок відданого нею наказу. Діючи з метою виконання наказу, як це передбачено в Кримінальному кодексі України, особа може вийти за межі, які передбачені вимогами самого наказу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародне гуманітарне право: навчальний посібник / Під заг. ред. В.П. Базова. – К. : Варта, 2000. – С. 33.
2. *Морис Обер*. Вопрос о приказах старших войсковых начальников и ответственности командиров. Пресечение нарушений Международного гуманитарного права / Сборник статей.- М. : Внешторгиздат, 1998. – С. 114-136.
3. *Давид Э*. Принципы права вооруженных конфликтов: Курс лекций юридического факультета Открытого Брюссельского университета. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 2000. – С. 589-595.
4. Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма. – М.,1995.
5. *Полторак А.И.* Нюрнбергский эпилог. – М. : Воениздат, 1965. – С. 499-538.

6. *Hamburg, Brit. Mil. Crim. Ct.*, 20 Oct. 1945, A. D. 1946, 249-250.
7. Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. – Казань, 1988. – С. 33.
8. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – К.: Атіка, 1999. – С. 394.
9. Уголовное право. Общая часть: Учебник для вузов / Отв. ред. и руковод. автор. кол-в А.Н.Игнатов, Ю.А.Красиков. – М.: Издат. группа ИНФРА. М. – НОРМА, 1998. – С. 283.
10. Дячук С. Юридична природа виконання наказу; кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ: дис...канд. юр. наук: 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – С. 78-130.
11. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь (ст. 40) // Ведомости Нацыянальнага Сходу Рэспублікі Беларусь. Выданне Нацыянальнага Сходу Рэспублікі Беларусь. – Мінск. – 1999. – № 24. – Ст. 420.
12. Кримінальний кодекс Республіки Киргизія (ст. 39) // Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. – Бишкек, – 1998. – № 7 – Ст. 222.
13. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан (ст. 37) // Казахстан Республикасы Парламентінін Жаршысы. Казахстан Республикасы Парламентінін басылымы. – Алматы. – 1997. – № 15-16. – Ст. 212.
14. Материалы региональной конференции «Пресечение военных преступлений на национальном и международных уровнях / Общие принципы уголовного права». – М., 29-31 мая 2000 г. – С. 54.

Дячук С.І. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у вітчизняний кримінально-правовий інститут обставин, що виключають злочинність діяння
У статті досліджені питання виконання законного наказу як обставини, що виключає злочинність діяння.

Ключові слова: виконання наказу, законний наказ, міжнародне гуманітарне право, воєнні злочини.

Дячук С.И. Имплементация норм международного гуманитарного права в отечественный уголовно-правовой институт обстоятельств, что исключают преступность деяния

В статье исследованы вопросы исполнения законного приказа как обстоятельства, что исключает преступность деяния.

Ключевые слова: исполнение приказа, законный приказ, международное гуманитарное право, военные преступления.

Diachuk S.I. Implementation of international humanitarian law into the national criminal legal institute of circumstances that exclude criminality

The article explores the issues of execution of a criminal order as the circumstances that exclude criminality.

Key words: execution of order, criminal order, international humanitarian law, war crimes.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2012.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАВІДОМО НЕЗАКОННІ ЗАТРИМАННЯ, ПРИВІД, АРЕШТ АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

О.С. Шнирко

магістр

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання кримінальної відповідальності за завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України) потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням й розробкою питань кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ст. 371 КК України, займалися такі науковці, як: В.І. Тютюгін, В.І. Борисов, Ю.В. Гродецький, В.А. Козак, Р.С. Орловський, О.Є. Радутний, Є.В. Шевченко, А.В. Галахова, В.В. Демидов, В.А. Новіков та ін. Проте, ця проблема потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження кримінальної відповідальності за завідомо незаконне затримання, привід, арешт або тримання під вартою.

Основні результати дослідження. Відповідно до ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою, інакше як за мотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [1, с. 12].

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України, полягає у вчиненні особою хоча б одного з кількох альтернативно передбачених у диспозиції ч.ч. 1, 2 цієї статті діянь, зокрема, незаконного: 1) затримання, 2) приводу, 3) арешту, 4) тримання під вартою [2].

Диспозиція кримінально-правової норми, якою встановлено відповідальність за зазначені діяння, є бланкетною, тому для визначення змісту цих діянь та їх незаконності, необхідно звертатися до КПК України та інших законів, якими регулюється порядок здійснення відповідних процесуальних дій стосовно підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка, потерпілого.

Затримання є процесуальним заходом примусу, який характеризується примусовим і короткотрасним затриманням (на сімдесят дві години) – позбавлення волі особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, за яким може бути призначено покарання у виді позбавлення волі. Підстави, порядок та строк затримання особи регламентовані ст.ст. 106, 106-1, 115, 149, 165-2, 434 КПК України. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 106 КПК України орган дізнання вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у виді позбавлення волі, за наявності однієї з таких підстав: 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення; 2) коли очевидці, у тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на ту особу, що саме вона вчинила

злочин; 3) коли на підозрюваному або на його одягу, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину. За наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому випадку, коли ця особа намагалася втекти або коли її місце проживання або перебування не зареєстровано, або коли не встановлено особи підозрюваного [3, с. 141].

Привід – це захід процесуального примусу, що застосовується уповноваженим органом до підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків чи потерпілих, які ухиляються без поважних причин від добровільної явки у визначений час і місце за викликом органу дізнання, слідчого, прокурора або суду. Привід характеризується обмеженням волі особи, її примусовим доставленням у правоохоронні органи або до суду. Здійснення приводу регламентується ст.ст. 70, 72, 135, 136, 288, 290, 292 КПК України [3, с. 99-100, 170-173, 298-300]. Зокрема, привід особи здійснюється органами внутрішніх справ та Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України (стосовно військовослужбовців та працівників Збройних Сил України) за відповідним вмотивованим процесуальним документом – постановою слідчого або ухвалою суду. Привід, крім виняткових випадків, здійснюється вдень. Така постанова чи ухвала оголошується особі перед її виконанням.

Арешт – це запобіжний захід, що застосовується шляхом взяття особи під варту з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень [4, с. 141]. Підстави, порядок та строки арешту, передбачені ст.ст. 148-150, 155, 156, 165-2, 165-3, 274, 288, 343, 434 КПК України, а також Законом України від 30 червня 1993 р. «Про попереднє ув'язнення». Арешт як запобіжний захід, за загальним правилом, застосовується у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки. У виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосовано у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років [3, с. 188-189]. Тримання під вартою не повинно під час досудового слідства, за загальним правилом, тривати більше двох місяців [3, с. 190]. У деяких випадках зазначений строк арешту може бути продовжений (ч. 2 ст. 156 КПК України).

Тримання під вартою – це сам процес виконання рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді арешту, який полягає в утриманні особи у спеціально встановлених для цього законом місцях – слідчих ізоляторах, гауптвахтах, дисциплінарних ізоляторах. Тому, як це видно, що арешт завжди за часом передуює триманню особи під вартою.

Висновки. Зазначені у ч.ч. 1 та 2 ст. 371 КК альтернативні діяння обов'язково повинні мати незаконний характер, їх незаконність може полягати в такому: 1) відсутні встановлені законом підстави застосування зазначених заходів примусу. Наприклад, особа затримувалась без підстав, передбачених ст. 106 КПК України; 2) порушено порядок їх застосування, зокрема, до потерпілого застосовано привід без відповідної постанови слідчого чи судді; 3) не дотримуються строків застосування цих заходів (понад строки встановлені законом).

Як правило, діяння, передбачені ст. 371 КК України вчиняються шляхом активної дії. Проте у деяких випадках вчинення цього злочину можливо і шля-

хом бездіяльності (наприклад, коли особу заарештовано законом, але її утримують понад встановлений законом строк).

За конструкцією діяння, передбачене ст. 371 КК України, має формальний склад. Таким чином, суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт цього складу злочину – спеціальний. Ним є лише службова особа органів дізнання, слідчий, прокурор, а у випадку незаконного тримання під вартою – також керівник установи, де тримаються під вартою особи. Натомість дії судді, який шляхом постановлення судового акту здійснює незаконні затримання або арешт чи привід, слід кваліфікувати за ст. 375 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України – Головна спеціаліз. ред. літ., мовами нац. меншин України, 1996. – 111 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. № 25 – 26. – Ст. 131.
3. Науково – практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / За заг. ред. Матвійчука В.К., Харь І.О. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 460 с.
4. Преступления против правосудия / Под ред. канд. юрид. наук А.В. Галаковой. – М. : Норма, 2005. – 416 с.

Матвійчук В.К., Шнишко О.С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід або тримання під вартою

У статті проаналізовані проблеми кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ст. 371 КК України, з'ясований понятійний апарат з означеної тематики.

Ключові слова: затримання, привід, арешт, тримання під вартою.

Матвейчук В.К., Шнишко А.С. Уголовная ответственность за заведомо незаконные задержания, привод, арест или содержание под стражей

В статье проанализированы проблемы уголовной ответственности за деяние, предусмотренное ст. 371 УК Украины, уяснен понятийный аппарат по обозначенной тематике.

Ключевые слова: задержание, привод, арест, содержание под стражей.

Matviichuk V.K., Shnytko O.S. Criminal liability for deliberately illegal detention, arrest or taking into custody

The article analyses the issues of criminal liability for actions under the Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine, the conceptual construct of the given topic is investigated.

The keywords: criminal liability, detention, arrest, taking into custody.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2011.

ПОНЯТТЯ І СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 248 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

І.О. Харь

*кандидат юридичних наук,
заступник завідувача кафедри
кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

О.А. Ушицький

*магістр
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. При розкритті означених питань необхідно відзначити, що закони існування тваринного світу, зокрема, мисливських звірів і птахів, ще далеко недостатньо вивчені людиною. Більш того, зникнення будь-якого виду вказаної біоти може стати фатальним для життєвого циклу. Виходячи з зазначеного, охорона тваринного світу в Україні – одна з найбільш актуальних проблем, яку необхідно вирішувати, підходячи дещо по-іншому до визначення таких ключових понять, як незаконне полювання та суспільна небезпечність цього виду злочинного діяння, передбачених кримінальним законодавством України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню розгляду незаконного полювання та суспільної небезпечності цього виду злочинного діяння приділялась свого часу увага такими вченими, як: В.Я. Тацій, М.Й Коржанський., В.Г. Гончаренко, В.К Матвійчук, С.Л. Голуб та ін.

Мета статті. Метою даної роботи є проведення юридичного аналізу та визначення таких понять як незаконне полювання та суспільна небезпечність даного злочинного діяння на базі комплексного їх вивчення та дослідження.

Основні результати дослідження. Гарантії і захист прав користувачів мисливських угідь, передбачені ст. 31 Закону України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання», де роз'яснюється, що права користувачів мисливських угідь охороняються законом і припинення права використання державного мисливського фонду або права користування мисливськими угіддями може мати місце лише у випадках, передбачених ст. 23 цього Закону [1]. До цього часу ведення мисливського господарства здійснюється переважно екстенсивним шляхом, що є недоліком і призводить до скорочення обсягів штучного розведення та випуску в природу мисливської фауни, до ухилення відповідних служб від проведення біотехнічних заходів, послаблення охорони мисливських угідь [2].

З цією метою слід інтенсифікувати вивчення фауни, а також здійснити заходи, спрямовані на відпрацювання екологічної стратегії, покликаної запобігати порушенню природної біологічної рівноваги. Деякі спроби визначення вказаної стратегії знайшли відображення в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3]. Проте, як відомо, без контролю за станом зміни тваринного світу неможливе не тільки вирішення екологічних проблем, а також і

проведення широкомасштабних організаційних і правових заходів щодо охорони мисливських звірів і птахів.

Законом України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання» розд. V передбачений контроль за полюванням та веденням мисливського господарства. Так, зокрема: ст. 37 регламентується державний контроль у галузі мисливського господарства, ст. 38 – громадський контроль за полюванням (тут розкриваються повноваження громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища та повноваження громадських мисливських інспекторів), ст. 39 регламентуються права працівників, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання, ст. 40 – правовий та соціальний захист працівників, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання, ст. 41 – стимулювання осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання [1]. Ці положення є позитивним кроком щодо контролю, але як завжди прогалиною є механізми такого контролю та відсутність наукових методик щодо контролю за чисельністю мисливських звірів і птахів, а також наукових досліджень у цій сфері діяльності.

Крім того, охорона мисливської фауни регламентується Законом України від 13 грудня 2001 р. «Про тваринний світ» [4]; Законом України від 7 лютого 2002 р. «Про Червону книгу України» [5]; постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. №399 «Про розміри компенсації за добування (збір) і шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України» [6]; наказом Державного комітету лісового господарства України від 16 квітня 1998 р. № 41 «Про затвердження розміру збору за видачу посвідчення мисливця і контрольної картки обміну добутою дичиною та порушення правил полювання» [7]; наказом Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2000 р. № 153 «Про затвердження Інструкції про порядок видачі ліцензії на добування мисливських тварин та порядок здійснення полювання на цих тварин» [8].

Тепер переходимо до розкриття поняття «незаконне полювання». З огляду на зазначене вище, зупинимось на терміні, найбільш розповсюдженому в наш час для з'ясування поняття «незаконне полювання», а саме на терміні «браконьєрство». Аналіз цього слова показує, що воно французького походження. У Франції воно вживалося для визначення поняття «мисливець з собакою-шукачем». А потім, значно пізніше, воно набуло сучасного значення і стало означати полювання в забороненому місці або в недозволеній час. Оскільки це поняття набуло побутового значення і стало вживатись пересічними громадянами для описання таких дій, як незаконне полювання, незаконне рибальство, незаконна порубка лісу, то ми вважаємо, що термін «браконьєрство» необхідно трактувати як полювання чи рибальство в заборонених місцях, у заборонений час або забороненими способами чи знаряддями, а також як недозволену вирубку лісу [9, с. 49]. Тому, як ми бачимо, браконьєрство – збірне поняття, що охоплює різні незаконні дії по відношенню до багатьох природних компонентів, що оточують нас.

Під незаконним полюванням слід розуміти пошук, вистежування з метою добування, лову, розселення, використання в зоопарках, переслідування і саме добування диких звірів і птахів, які знаходяться в стані природної волі, або утримуються в напіввільних умовах, особою, що не має на це дозволу (до незаконного

полювання прирівнюється протиправне перебування в мисливських угіддях з рушницями, мисливськими собаками, ловчими птахами, капканами й іншим знаряддям полювання, а також з мисливською зброєю у зібраному вигляді поза дорогами загального користування чи з добутою продукцією полювання). До ознак цього визначення можуть належати ті, які знайшли відображення у ст. 248 КК України:

- порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду;
- незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;
- полювання на звірів, птахів, чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України;
- незаконне полювання службовою особою з використанням службового становища;
- незаконне полювання за попередньою змовою групою осіб;
- незаконне полювання способом масового знищення звірів і птахів чи інших видів тваринного світу;
- незаконне полювання з використанням транспортних засобів;
- незаконне полювання вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Проте, враховуючи те, що законодавець сформулював диспозиції ст. 248 КК України як бланкетні, то правила полювання і самі заборони щодо здійснення полювання слід шукати в Законі України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання» [1]. В цьому Законі є такі заборони:

1) полювання без належного на те дозволу, а саме: без документів, визначених ст. 14 цього Закону; полювання на тварин, які не зазначені у дозволах на добування мисливських тварин або понад встановлених у цих дозволах норм;

2) полювання в заборонених для цього місцях, а саме: на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду, де це заборонено відповідно до положень про них; на відтворювальних ділянках; у межах населених пунктів (сіл, селищ, міст), за винятком випадків, передбачених рішенням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад; в угіддях, не зазначених у дозволі; на відстані ближче ніж 200 м від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей;

3) полювання в заборонений час, а саме: у недозволені для полювання строки на відповідні види тварин, у темний період доби (пізніше години після заходу сонця і раніше години до його сходу);

4) полювання із застосуванням або використанням заборонених знарядь та забороненими способами, а саме: клеїв, петель, підрізів, закотів, гачків, самострілів, ловчих ям; отруйних та анестезуючих речовин; живих, сліпих чи знівечених тварин як принади; звуковідтворювальних приладів та пристроїв; електричного обладнання для добування тварин; штучних світлових джерел, приладів та пристроїв для підсвічування мети, у тому числі приладів нічного бачення; дзеркал та інших пристроїв, що осліплюють тварин; вибухових речовин; з під'їзду на автотранспорті, а також на плавучих засобах з працюючим двигуном; літаків, вертольотів; не мисливської (у тому числі військової) вогнепальної, пневматичної та іншої стрілецької зброї, а також нарізних вкладок, напівавтоматичної або автоматичної зброї з магазинами більш як на два патрони; руйнування лігв тва-

рин, бобрових згад, гнізд птахів; газу та диму; заливання нір звірів; а також: на тварин, які зазнають лиха (переправляються водою або по льоду, рятуються від пожежі тощо); на пернату дичину з нарізною вогнепальною зброєю; на хутрових звірів (крім вовка та ведмедя) з нарізною вогнепальною зброєю калібром більше як 5, 6 мм; на копитних тварин та ведмедя з використанням малокаліберної гвинтівки під патрон кільцевого запалювання або набоїв, споряджених картеччю чи шротом; полювання з мисливськими собаками, ловчими звірами і птахами без наявності на них паспорта з допуском до полювання;

5) транспортування або перенесення добутих тварин чи їх частин без відмітки цього факту в дозволі на їх добування;

6) допускання собак у мисливські угіддя без нагляду;

7) полювання з порушенням встановленого для певної території (регіону, мисливського господарства, обходу тощо) в порядку здійснення полювання;

8) полювання на заборонених для добування тварин;

9) збирання яєць птахів, загиблих тварин або їх частин, нищення або псування штучних гніздищ, солонців, годівниць для звірів і птахів, посівів кормових рослин, мисливських вишок, вказівних знаків, відповідних вивісок та інших атрибутів мисливського господарства.

Крім того, зазначається, що дії у п. п. 1-8 ст. 20 Закону відносяться до незаконного полювання.

Проте, не всі з перерахованих пунктів ст. 20 цього Закону незаконного полювання можуть бути злочинним. Щодо незаконного полювання, яке завдало значну шкоду (ч. 1 ст. 248 КК) можна віднести: п.п. 1, 2 ст. 20 Закону; (за виключенням територій і об'єктів природно-заповідного фонду, оскільки такі дії вже криміналізовані самостійно); п.п. 3, 4 ст. 20 Закону (за виключенням літаків і вертольотів, що становлять ознаку злочину самостійно); п.п. 6, 7, 8 ст. 20 Закону. Всі ці дії, способи, знаряддя, місце, час, які нами перераховані, як незаконне полювання, можуть бути злочинами при настанні значної шкоди.

Враховуючи зазначене вище можна сказати, що під незаконним полюванням, що підлягає кримінальному покаранню, слід розуміти умисні пошук, вистежування з метою добування, лову, розселення, використання в зоопарках, переслідування й саме добування диких звірів і птахів, які знаходяться в стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах, особою, яка не має на це дозволу (до незаконного полювання, що підлягає покаранню, прирівнюється і перебування в заповідниках або на інших територіях і об'єктах природно-заповідного фонду, або знаходження службових осіб з використанням свого службового становища, або знаходження їх за попередньою змовою групою осіб з рушницями, собаками, ловчими птахами, капканами й іншими знаряддями полювання, а також мисливською зброєю в зібраному вигляді поза дорогами загального користування або із продукцією, добутою під час полювання, та для дій, передбачених ознакою «порушення правил полювання, що завдало істотну шкоду – перебування в мисливських угіддях, або поза дорогами загального користування цих угідь з продукцією, добутою під час полювання), в заборонених для цього місцях, у заборонений час, забороненими знаряддями, засобами і способами, з порушенням встановленого порядку для певної території, полювання на заборонених для добування тварин, що спричинило істотну шкоду чи вчинено в запо-

відниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, або якщо такі дії вчинені службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений ст. 248 КК, вчинені суб'єктом злочину.

Ігнорування такого підходу веде до помилок у правозастосовній діяльності, а також у визначенні ступеню суспільної небезпечності даного складу злочину, так як цей фактор впливає на криміналізацію діяння, взагалі, і, зокрема на незаконне полювання. А оскільки це так, то на неї впливають такі фактори:

- 1) висока ступінь суспільної небезпечності цього асоціального явища;
- 2) відносна поширеність цих злочинів;
- 3) відповідність заборони незаконного полювання моральному ґрунту кримінального закону і попередження настання серйозних наслідків у природній рівновазі і в соціальному плані;

- 4) процесуальна доказовість цих діянь (як показує статистика 2293 справ, по яким винесені обвинувальні вироки, свідчить, що це явище підвладне кримінальному законодавству і може ним оцінюватись);

- 5) узгодженість зазначених кримінально-правових заборон з іншими галузями права і міжнародними конвенціями (вивчення інших галузей права, які в тій чи іншій мірі стосуються організаційних, правових питань полювання, а також міжнародно-правових актів, свідчить, що вони не мають істотних протиріч з указаними кримінально-правовими заборонами). Навпаки, Конвенція від 16 березня 1998 р. «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», ратифікована Законом України № 832-XVI (832-14) від 6 липня 1999 р., додатково підтверджує суспільну небезпечність діянь, що стосуються навколишнього природного середовища, в тому числі й охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення мисливських звірів і птахів. Ці та величезна низка інших факторів свідчать про те, що незаконне полювання, як злочин, є суспільно небезпечним.

Суспільна безпека злочину посилюється й тим, що вказані діяння нерідко, прямо чи опосередковано пов'язані з іншими протиправними діями. Наприклад, із спричиненням тілесних ушкоджень співробітникам міліції, вбивством. Дані цього дослідження, а також періодичні видання, свідчать про те, що вказаний злочин у судовій практиці зустрічається досить часто.

Про істотну суспільну небезпечність цих злочинів свідчить і той факт, що Законом України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання» передбачені ряд гарантій щодо запобігання незаконного полювання:

- 1) посилений державний та громадський контроль у галузі мисливського господарства та полювання;

- 2) удосконалено відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства у галузі мисливського господарства та полювання;

- 3) чітко визначені права й обов'язки користувачів мисливських угідь та ін. [1].

Висновки. Підводячи підсумок цьому аспекту даної статті, необхідно відзначити, що суспільна небезпека незаконного полювання, як злочину, визначається: по-перше, посяганням на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення мисливських звірів і птахів, по-друге, перерахованими вище факторами; по-третє, прямим зв'язком з іншими протиправними діями, які самі по собі є тяжкими злочинами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22 лютого 2000 р. // *Голос України*. – 2000. – 28 березня.
2. Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: затверджені постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26 червня 1991 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1991. – № 4. – Ст. 547.
4. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 р.
5. Про Червону книгу України: Закон України від 7 лютого 2002 р.
6. Про розміри компенсації за добування (збір) і шкоду, завдану видам тварин і рослин, занесеним у Червону книгу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. № 399 // *Збірник постанов Кабінету Міністрів України*. – 1993. – № 11. – Ст. 226; 1996. – № 13. – Ст. 361.
7. Про затвердження розміру збору за видачу посвідчення мисливця і контрольної картки обліку добутої дичини та порушення правил полювання: Наказ Державного комітету лісового господарства України від 16 квітня 1998 р. № 41.
8. Про затвердження Інструкції про порядок видачі ліцензії на добування мисливських тварин та порядок здійснення полювання на цих тварин: Наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2000 р. № 153.
9. *Бутурлин А.С.* Настольная книга охотника. – М. : Всеохотсоюз, 1930. – 271 с.

Харь І.О., Ушицький О.А. Поняття і суспільна небезпечність складу злочину, передбаченого ст. 248 КК України

Стаття присвячена розкриттю поняття «незаконне полювання», передбаченого ст. 248 КК України, та характеристикі суспільної небезпечності цього злочинного діяння.

Ключові слова: незаконне полювання, добування диких звірів і птахів, суспільна небезпечність, злочинне діяння.

Харь И.А., Ушицкий О.А. Понятие и общественная опасность состава преступления, предусмотренного ст. 248 УК Украины

Статья посвящена раскрытию понятия «незаконная охота», предусмотренного ст. 248 УК Украины, и характеристике общественной опасности этого преступного деяния.

Ключевые слова: незаконная охота, добыча диких зверей и птиц, общественная опасность, преступное деяние.

Khar I.O., Ushytskyi O.A. The concept of social danger in corpus delicti under the Art. 248 of the Criminal Code of Ukraine

The Article is devoted to the definition of the concept of illegal hunting under the Art. 248 of the Criminal Code of Ukraine and specific features of social danger the above crime implies.

Key words: illegal hunting, capture of wild animals and birds, social danger, criminal act.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2011.

МОЛОДІЖНА ЗЛОЧИННІСТЬ НА ҐРУНТІ РАСОВОЇ НЕТЕРПИМОСТІ: ПРИЧИНИ ТА УМОВИ В ТЕОРІЇ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ АСОЦІАЦІЇ

С.Ф. Денисов

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

Р.С. Якушев

*Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

Постановка проблеми. Наукові дослідження причин злочинності у вітчизняній кримінології ведуться більше ста років. За весь цей тривалий період вченими здобуті результати, здатні пролити світло на весь комплекс вельми складних соціальних проблем, виявити, систематизувати, оцінити самі різні криміногенні явища і процеси, самі різні соціальні і інші конфлікти [1, с. 26]. На теренах розвитку сучасної кримінологічної науки в Україні, надзвичайно важливим стало питання протидії молодіжній злочинності, зокрема тим злочинам, що вчиняються молодими особами на ґрунті расової нетерпимості. Як зазначає видатний український кримінолог А. П. Закалюк, саме від розуміння та розв'язання питань детермінації залежить досягнення основної мети науки кримінології, якою є доктринальне обґрунтування рекомендацій щодо запобігання злочинності [7, с. 183]. Розробка раціональних запобіжних заходів та визначення меж кримінологічних досліджень у світлі проблеми молодіжної злочинності можлива за наявності пояснення причин такої злочинності [2, с. 187].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питань, пов'язаних з темою даної статті обумовлена нагальною необхідністю створення ефективних заходів протидії зазначеній молодіжній злочинності, з урахуванням питань її детермінації за допомогою використання положень теорії диференціальних зв'язків. Даній проблематиці були присвячені дослідження таких авторів, як: Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, Я. І. Гілінський, В. О. Глушков, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, Б. Є. Захаров, А. Ф. Зелінський, А. Ф. Істомін, В. С. Комісаров, О. М. Костенко, Д. А. Лопаткін, О. А. Мартиненко, В. М. Панькевич, В. О. Туляков та ін.

Метою даної статті є виявлення причин та умов злочинів, пов'язаних з расовою нетерпимістю, що вчиняються представниками молодіжних субкультур за допомогою теорії диференціальної асоціації, запропонованої у 1924 р. видатним американським кримінологом Едвіном Сатерлендом.

Основні результати дослідження. Питання, пов'язані зі злочинністю, що вчиняється на ґрунті расової, національної, релігійної нетерпимості почали розглядатися законодавцем під час прийняття Закону України № 1707-VI від 5 листопада 2009 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної

нетерпимості». Основними завданнями прийняття даного закону, як це було зазначено в пояснювальній записці до поданого законопроекту, виступали: уникнення двозначності при кваліфікації злочинів, невідворотність покарання за злочини на расовому ґрунті, що в свою чергу сприяє більш повному виконанню міжнародних зобов'язань України, закріплених у Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р. Щодо профілактики та запобігання даним злочинам законодавець не вбачив доцільності прийняття відповідних рішень. Однак, серед нещодавно прийнятих документів, метою яких є саме протидія даним злочинам є «План заходів з протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010-2012 рр.» [20]. Даний акт запровадив проведення певних заходів протидії даній злочинності, не приділяючи при цьому достатню увагу питанням її детермінації.

Статистичні дані МВС України свідчать про неухильну тенденцію до зростання злочинів проти іноземців. Саме тому одним і важливих завдань держави є протидія даній злочинності, з урахуванням причин та умов, що детермінують її розповсюдження. Наприклад, з 2002 по 2008 рік кількість злочинів збільшилася з 604 до 1054. За даними Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів за 2009 р. було скоєно 1249 злочинів проти іноземців, а за 2010-1972 злочини [15]. Серйозною проблемою є також висока латентність таких злочинів, яка посилювалася зневажливим ставленням органів внутрішніх справ до цих злочинів, небажанням побачити їхню расистську чи дискримінаційну природу [21, с. 8]. Частіше потерпілі не повідомляють про злочини, вчинені на ґрунті ненависті тому, що побоюються дискримінації чи насильства з боку міліції, не вірять у те, що їхні заяви будуть розглянуті, перебувають у країні нелегально, не знають своїх законних прав, а до того ж, і не володіють мовою на рівні, який би дозволяв викласти їх скарги, а міліція не має адекватних можливостей для перекладу [18]. Однак слід пам'ятати про те, що злочини проти іноземців вчиняються не тільки молодими особами, а й іншими особами, які входять до різних соціальних груп населення.

Злочинність молоді, вчинена на ґрунті расової нетерпимості, як правило зустрічається серед представників сучасних молодіжних субкультур. В Україні лише 2 % молоді перебувають в офіційно зареєстрованих молодіжних організаціях і понад 25,5 % – у неформальних угрупованнях [25, с. 52]. Саме такими неформальними угрупованнями і є сучасні молодіжні субкультури. Молодіжна субкультура – це неформальні угруповання, які відображають ставлення певної групи молоді до процесів у суспільстві [25, с. 52].

Поняття молодіжна субкультура частково можна пов'язати з концепцією конфлікту субкультур, яка була розроблена Альбертом Коеном у 1955 р. А. Коен зменшив масштаб соціальних груп і розглянув особливості культурних цінностей кримінальних об'єднань (банд, співтовариств, угруповань). У таких мікрогрупах можуть формуватися свої мінікультури (погляди, звички, уміння, стереотипи поведінки, норми спілкування, права й обов'язки, заходи покарання порушників норм, вироблених такою мікрогрупою) – цей феномен отримав назву субкультури. Як правило, кримінальна субкультура знаходиться в протиріччі з пануючими в суспільстві цінностями. Потрапляючи в злочинну групу, сприйнявши її суб-

культуру, людина як би звільняється від інших соціальних заборон, більш того, їх порушення не зрідка буває однією з норм кримінальної субкультури [8, с. 85].

Під субкультурою взагалі, слід розуміти сукупність норм і правил поведінки, традицій, звичаїв і зовнішньої атрибутики, що існують всередині визначеної соціальної мікрогрупи осіб, об'єднаних певним загальним інтересом, підтримуються всіма членами цієї групи і відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві [4, с. 14]. Суміжним з поняттям субкультури є поняття «контркультура», яке використовується для позначення різних груп молоді, що протиставляють себе по відношенню до суспільства. Для таких мікрогруп характерні нігілізм, анархізм, радикальний екстремізм, культивування та пропагування насилля, наркоманії, алкоголізму тощо [26, с. 16].

На сьогоднішній день сучасні молодіжні субкультури нараховують більше десяти різних стилей, що різняться між собою специфічними ознаками; серед них вирізняють: готів, емо, панків, реперів, скінхедів тощо. Всі вони є неформальними соціальними мікрогрупами, адже характерною ознакою для всіх стилів сучасних молодіжних субкультур є наявна відмінність від домінантної панівної культури суспільства.

Особливої уваги заслуговує такий субкультурний стиль, як скінхеде. Саме для даної мікрогрупи є більш характерною делінквентна поведінка молоді, що може виражатися у вчиненні ними злочинів на ґрунті расової нетерпимості. За даними О.А. Мартиненко в Запорізькій області нараховується 150 скінхедських угруповань, в Одеській – 105, у Чернігівській – 126, у м. Києві – 793, в інших областях показник коливається від 15 до 60 угруповань [15]. На прикладі мікрогрупи скінхедів, доцільно проводити дослідження причин та умов злочинів, пов'язаних з расовою нетерпимістю за допомогою такої теорії детермінації злочинності, як теорія диференціальної асоціації.

Теорія диференціальної асоціації, чи як її ще називають теорія диференціальних зв'язків, бере свій початок від соціологічної школи позитивістського підходу до розуміння причинності злочинів. Дана теорія була розроблена американським кримінологом Едвіном Сатерлендом (1883-1950 рр.) та його прихильниками, особливо його учнем Д. Крессі. Відповідно до основних положень теорії, що вперше були викладені в книзі «Принципи кримінології» (1924 р.), людина не народжується злочинцем, а стає ним [14, с. 131]. Теорія диференціальної асоціації полягає в тому, що особа засвоює злочинну поведінку не тому, що має до цього схильність, а тому що бачить більше прикладів кримінальної поведінки. Відтак вона запозичує негативні моделі поведінки. Якби неповнолітній з дитинства мав інше коло спілкування, він став би іншою особою. Злочинні погляди та навички засвоюються молоддю особою здебільшого при безпосередньому неформальному спілкуванні (цьому також сприяє виховання в школі, відсутність психологічного контакту з батьками тощо) [10, с. 49]. Кримінологічні дослідження показали, що особи з делінквентною поведінкою живуть у соціальних групах, на них впливає характер соціальних внутрішніх зв'язків сім'ї, школи та ін. Відомо, що мікросуспільство – середовище в цілому має свої стандарти злочинності та делінквентності, та ці стандарти підтримуються незалежно від того, хто живе в даному районі [24, с. 174].

Слід зазначити твердження Д. Крессі, з метою правильного тлумачення теорії Сатерленда: «Сатерленд, не стверджує, що люди стають злочинцями в силу

того, що їх оточує злочинний образ поведінки, а стверджує, що вони стають злочинцями в силу надлишку в них подібного роду «зв'язків» у порівнянні з тими «зв'язками», які вони мають з антизлочинним образом поведінки» [12, с. 92].

Значний вплив, у процесі формування даної теорії, надала «теорія наслідування» французького соціолога Габрієля Тарда, який зазначав, що вирішальну роль в поведінці людей відіграють відповідність та наслідування поведінки від однієї особи до іншої [14, с. 131].

Я. І. Гілінський зазначає, що всі зазначені теорії, соціологічного напрямку позитивістського підходу, є одними із течій розвитку девіантологічної думки серед представників наук кримінології та девіантології. На ряду із вищевказаними теоріями стоять такі теорії як: теорія функціоналізму (Е. Дюркгейм), теорія соціальної дезорганізації (Ф. Знанецький, Р. Парк), теорія аномії (Р. Мертон), теорія контролю (Т. Хірші), теорія стигматизації (Ч. Кулі, Е. Гоффман) тощо. Всі вони є теоріями пояснення девіантності в поведінки людини та відповідно теоріями детермінації злочинної поведінки чи злочинності в цілому [3, с. 118].

Серед загальних причин злочинів, вчинених на ґрунті расової нетерпимості представниками скінхедського молодіжного руху на підставі факторів, від яких залежать ступень конформності особи, запропонованими О. М. Яковлевим [27], можна виділити наступні дві групи причин:

1) причини, що зумовлюють потрапляння молодих осіб під вплив субкультури;

2) причини, що детермінують вчинення даними особами злочинів.

Перша група причин є непрямую, адже вона безпосередньо не детермінує злочинність, викликану на ґрунті расової ворожнечі чи нетерпимості, адже особа, потрапивши до соціальної мікрогрупи може й не вчинити злочин, не зважаючи на вплив такої групи на конкретну особу. Проте важливість дослідження даних причин є не аби якою. Це пов'язано із впровадженням певних засобів, з метою не потрапляння конкретної молоді особи під вплив конкретної неформальної культури. Серед причин, які сприяють приходу молоді у неформальні групи, в тому числі й в ті, що засновані на ідеях екстремізму та ксенофобії, можна виділити зокрема:

1) автономізацію підлітків і юнаків, що проявляється у прагненні до самостійності, незалежності, пошуку можливості самореалізації;

2) відчуття захищеності, набуте в групі, що в свою чергу підвищує самооцінку особи;

3) можливість відкриття нових джерел інформації, яку особа не отримує в сім'ї чи навчальному закладі;

4) емоційно насичене спілкування, задоволення від групової діяльності;

5) можливість подолання внутрішнього конфлікту особистості та конфлікту в мікросоціумі;

6) гедонізм (прагнення до отримання максимально сильних приємних відчуттів);

7) бажання молоді компенсувати недоліки спілкування, які закладені в традиційних структурах навчальних закладів [11, с. 93-94];

8) негативні явища в сім'ї.

Другу групу причин складають безпосередньо ті фактори, що зумовлюють вчинення злочинів з мотивів расової нетерпимості. Дану групу детермінантів

складають: залежність від культу мікрогрупи, психологічний вплив співучасників групи на особу, поширення ЗМІ, телебаченням, художніми фільмами злочинної субкультури [16, с. 11], в тому числі, що пропагує розвиток расової ворожнечі та інші. Окрім наведених причин можна додати вироблену агресію, що направлена на іноземних осіб. Поява даної агресії може зумовлюватися різними факторами. Серед них: генетична схильність до такої поведінки, матеріальні або іншого роду заохочення за насильницьку поведінку (наприклад, отримання грошей внаслідок скоєння грабежу), наявність прикладів злочинної некараної поведінки, яка викликає у людини впевненість в тому, що подібний акт його поведінки також залишиться некараним [5, с. 160] та вчинення іноземцем злочину чи правопорушення проти даної молодшої особи чи проти його близьких, що зумовило появу ненависті до всіх представників його іноземної національності. Саме зазначені причини можуть сформуватися під впливом інших осіб. Даний вплив й може схилити молоду особу до вчинення злочину.

Положення теорії диференціальної асоціації дають змогу зрозуміти, що вплив на особу, результатом якого є вчинення такою особою злочину, здійснюється через певну групу причин, що відходять від учасників тієї групи, в якій знаходиться та чи інша молода особа, проте одним, та у випадку молодіжної субкультури скінхедів, найголовнішим чинником детермінації злочинності є саме умови. Умови безпосередньо не схиляють особу до вчинення злочину, а сприяють даному вчиненню, однак це не стосується випадку, коли особа потрапляє під вплив молодіжної субкультури. В останній, зазвичай, умови і стають рушійними факторами злочинності. Умови злочинів, що вчиняються молодими особами на ґрунті расової нетерпимості в даному контексті збігаються з умовами перебування в мікрогрупі. Особа, яка бажає перебувати в такій мікрогрупі наслідую певні акти поведінки її учасників саме під впливом умов. Однією з найголовніших умов розповсюдження злочинності, серед молоді, що перебуває в скінхедських угруповуваннях, є ідейність.

Ідейність формується на пропагуванні певних засад, підґрунтям яких є екстремізм, ксенофобія, шовінізм та інші близькі за своєю суттю явища. Зазначені терміни хоча й пов'язані між собою, проте за певними ознаками різняться.

А.Ф. Істомін, Д.А. Лопаткін, зазначають, що під екстремізмом слід розуміти діяльність суспільних об'єднань та організацій, посадових осіб та громадян, що оснований на насильницьких та протиправних діях, які направлені на відвернення від конституційних прав і свобод людини, суспільства та держави [9].

Термін ксенофобія походить від грецьких слів $\xiένος$ (ксенос), що означає «чужинець», «незнайомець», та $φόβος$ (фобос), що означає «страх» – це хворобливий стан, що виявляється у нав'язливому страху перед чужинцями чи просто чогось незнайомого, чужоземного [23].

Під шовінізмом П.С. Кузик розуміє національну ідеологію, яка з метою досягнення інтересів чи поривань власної нації вмотивовує або виправдовує здійснення нею послідовної експансіоністської чи якоїсь іншої агресивної або недружньої політики щодо окремих спільнот і об'єднань, расових, етнічних та етнорелігійних груп, національних меншин чи їхніх представників, і через провокування конфліктів та міжнародної напруженості безпосередньо загрожує глобальній безпеці [13, с. 7].

В точності жоден молодіжний рух не відображає всі ознаки зазначених понять, однак багато з них властиві саме скінхедському молодіжному руху (молодіжній субкультурі).

Серед молоді в різних містах України поширюються райони, де «модно бути скінхедом, бонхедом» і певним чином брати участь у нетолерантній діяльності, починаючи від образи людей неслов'янської зовнішності й закінчуючи побиттям і вбивствами. Найчастіше насильство спрямовано проти іноземних студентів, біженців та іммігрантів, бізнесменів, туристів [21].

Нетерпимість до інших націй та рас розпалюють неонацистські рухи та організації. Зокрема, організація «Патріот України» проповідує монорасове мононаціональне суспільство, збудоване на принципах Української національної величч та соціальної справедливості, і прагне відновити Білу Цивілізацію, що спроможна зробити, на їхню думку, лише Українська нація. «Патріот України» ставить перед собою мету змінити державний устрій на організований Український Націоналізм, що діятиме на принципах Націократії, яка настане за влади Нації у власній державі [19].

Наступною не менш важливою умовою пропагування злочинності, як для руху скінхедів, так і для будь-якої іншої молодіжної субкультури, є символіка й атрибутика. Світогляд субкультурної групи поширюється на новачків здебільшого саме через символіку, музичні тексти чи подібні матеріали. Останнім часом значну роль і в «пропаганді», й просто у спілкуванні та налагодженні горизонтальних зв'язків відіграє Інтернет [22, с. 11]. Результати дослідження під назвою «Расизм та ксенофобія в Україні» [21] свідчать, що в Україні активізувався рух молодіжних неформальних об'єднань, діяльність яких спрямована на насильницькі дії на ґрунті расової та національної ворожнечі. Ці об'єднання активно використовують мережу Інтернет, у якій діють щонайменше 30 веб-сайтів неонацистського й ультранационалістичного характеру [17, с. 7].

У символіці скінхедів центральне місце посідає «кельтський хрест», скошений «конфедератський» хрест. Поширені рунічні символи, що їх свого часу використовували в нацистській Німеччині: здвоєна руна «зиг», руна «отал» та інші. Останнім часом стали дуже поширені (під впливом спорідненої зі скінхедами субкультури футбольних фанатів) нарукавні нашивки із зображенням українського прапора, бейсболки з малим гербом України («тризубом») [22, с. 11].

Іноді скінхеди використовують нашивки із зашифрованими, зрозумілими тільки своїм (ця система кодувань, як і специфічний сленг, є звичайною рисою молодіжних субкультур) гаслами. До таких гасел належать, приміром, «88!»; «Oi!»; «14 Words». Ці «шифрування» та їх комбінації (на кшталт «WP! 14/88!») рясніють на численних виданнях скінхедів, на обкладинках аудіо-касет та CD-дисків, їх використовують у графіті, татуюваннях і нашивках.

Зовнішній вигляд є як умовою перебування в даному молодіжному русі, так і умовою вчинення злочинів. В одязі скінхедів переважає стиль «мілітарі» (камуфляжні штани та куртки); військові й стилізовані під військові високі шнуровані черевики на грубій підошві, іноді зі сталевими носачами (популярність має продукція фірм «Доктор Мартінс» та «Гріндерс»); короткі спортивні куртки (так звані «бомбери» чи куртки різних футбольних клубів) чорного, захисного або, рідше, синього кольору; часто-густо підтяжки, напіввійськові кепі (так звані

«гансівки»); чорні джинси з високо підкоченими холошами, рідше – довгі чорні плащі «генрихи». Іноді скінхеди оперезаються армійськими ременями «радянського» зразка, перед тим заливши всередину пряжки свинцю для важкості. В умілих руках такий ремінь – небезпечна зброя. Характер даного одягу свідчить про можливість нанесення тілесних ушкоджень людині. Основна зовнішня ознака скінхеда – це поголена або коротко, «під нуль», пострижена голова. Іноді авторитетні члени руху, лідери, дозволяють собі охайну коротку борідку. Важлива частина іміджу бритоголових – татування зі специфічно скінівською або виразно нацистською символікою. Існує також певна мода на зображення з язичницькими сюжетами чи кельтськими орнаментами [22, с. 11].

Висновки. Таким чином, фактори, що зумовлюють розвиток молодіжної злочинності, на ґрунті расової нетерпимості, можна дослідити за допомогою теорії диференціальної асоціації, що визначає, в свою чергу принцип виявлення конкретних причин та умов, які утворюються в мікрогрупі. Саме друзі, приятелі, товариші, що також є представниками конкретної молодіжної субкультури впливають на особу та можуть схилити її до вчинення злочинів. Цей процес відбувається, зокрема під впливом наступних приводів:

- 1) примушування особи підтвердити своїми діями повноправну участь у групі;
- 2) відкрите та гласне вираження неповаги до національних меншинств;
- 3) становлення та підтвердження власного авторитету;
- 4) повага до тих протиправних дій, що особа вчиняє;
- 5) отримання дозволу носити певний одяг та використовувати певну атрибутику;
- 6) подолання жаги помсти за окрему протиправну поведінку іноземців.

Питання протидії злочинам, що вчиняються представниками молодіжних субкультур на підґрунті расової нетерпимості: ксенофобії та екстремізму, вирішується саме за допомогою аналізу їх детермінації. Саме після виявлення відповідних причин та умов вчинення злочинів даними особами можна будувати відповідну стратегію протидії. Дану стратегію, слід будувати на впровадженні інституціональної профілактики злочинності, з урахуванням особливостей такої соціальної системи як молодіжна субкультура [6, с. 50]. Цей процес пов'язаний із впровадженням наступних заходів: забезпечення належного сімейного та навчального виховання, розробка механізму контролю за електронними ресурсами у світовій мережі Інтернет, вдосконалення роботи правоохоронних органів щодо ефективності розкриття вказаних злочинів, впровадження міжнародних культурних та спортивних заходів, які б стимулювали молодь до формування положень гуманізму в їх свідомості.

Теорія диференціальних зв'язків в наш час, відповідно до наведених в статті досліджень, а саме використання її положень, є беззаперечно актуальним процесом виявлення детермінації того чи іншого виду злочинності, що передбачає участь особи у певній соціальній мікрогрупі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Антонян Ю.М.* Концепция причин преступности и причины преступности в России / Ю.М. Антонян // Российский следователь. – 2004. – № 8. – С. 26-32.
2. *Бузало П.М.* Соціологічний підхід у поглядах на проблему детермінації злочинності / П.М. Бузало // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 1. – С. 187-194.

3. *Гилинський Я.И.* Девиантологія: соціологія преступності, наркотизма, проституції, самоубивств и других «отклонений» / Я. И. Гилинский. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
4. *Денисов С. Ф.* Вплив кримінальної субкультури організованих груп на молодіжну злочинність / С.Ф. Денисов // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 8-9 квітня 2005 р. «Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості». – Л., 2005. – С. 14-20.
5. *Денисов С.Ф.* Перетворення агресії у норму поведінки (за результатами соціологічного дослідження) / С.Ф. Денисов, В.І. Додонова, Ю.О. Легеца // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2002. – № 1. – С. 157-163.
6. *Дрв'омін В.М.* Інституціональна теорія відтворення та протидії злочинності / В.М. Дрв'омін // Право України. – 2009. – № 7. – С. 45-51.
7. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид-ий дім «Ін Юре», 2007. – 424 с.
8. *Иншаков С.М.* Зарубежная криминология: Учеб. пособ. / С.М. Иншаков. – М. : Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 374 с.
9. *Истомин А.Ф., Лопаткин Д.А.* К вопросу об экстремизме // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawmix.ru/comm.php?ip=9080>.
10. *Іванов Ю.Ф.* Криминологія: Навч. посіб. / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 264 с.
11. *Корпач Н.І.* Молодіжна субкультура в сучасній Україні / Н.І. Корпач // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 21. – С. 93-97.
12. *Крэсси Д.Р.* Развитие теории. Теория дифференцированной связи / Д. Р. Крэсси // Социология преступности: сборник статей. – М., 1966. – С. 88-105.
13. *Кузик П.С.* Націоналізм та шовінізм у міжнародних відносинах : дис...канд. політ. наук: 23.00.04 / П. С. Кузик; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2004. – 19 с.
14. *Лунеев В.В.* Курс мировой и российской криминологии : Учебник. – В 2 т. – Т. I. Общая часть / В.В. Лунеев. – М. : Изд-во Юрайт, 2011. – 1003 с.
15. *Мартиненко О.А.* Україна в переддень ЄВРО-2012: проблеми прав людини в контексті взаємин між «свій» – «не свій» / О. А. Мартиненко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pclub.dn.ua/media/ukraine_against_racism_2011.ppt.
16. *Напиральська О.І.* Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді : дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.І. Напиральська; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.
17. *Оверчук О.В.* Становлення сучасних рухів протесту в Україні / О. Оверчук // Сучасна українська політика. – 2010. – № 21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sup/2010_21/Rozdil_2/05_Overchuk.pdf.
18. Оптимізація державної політики щодо попередження та протидії проявам ксенофобії та расизму в Україні / Національний інститут стратегічних досліджень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/17.htm>.
19. Офіційний сайт ВГО «Патріот України» – Нація понад усе! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patriotukr.org.ua>.
20. План заходів з протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010-2012 роки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=73779&cat_id=63078.
21. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки. / Харківська правозахисна група; Художн.-оформлювач Б. Є. Захаров. – Х. : Права людини, 2009. – 192 с.

22. Федорович І. Моніторинг проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті інтернету поширення мови ворожнечі до заклик до нетерпимості (мова ворожнечі, як зброя для правовою риторики) / [І. Федорович, С. Ковбасюк, В. Ліхачев, М. Буткевич]. // К. : ФО-П «Борбулевич З.І.», 2011. – 76 с.

23. Феовілова В. Ксенофобія – виклик сучасності: посібник для проведення занять з персоналом ОВС / В. Феовілова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umdpl.info/index.php?id=1258643127>.

24. Фрайди П. Преступность молодежи и ее предупреждение: стратегия воздействия / П. Фрайди // Криминологические исследования в мире. – М., 1995. – С. 171-178.

25. Череповська Н. Роль медіа-культури у формуванні молодіжних субкультур / Н. Череповська // Соціал. педагог. – № 11 (23). – 2008. – С. 51-63.

26. Шемякина В.В. Криминальная субкультура в современной России : дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Шемякина; Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 2010. – 27 с.

27. Яковлев А.М. Социология преступности (криминология): Основы общей теории / А. М. Яковлев. – М. : Содействие новый век, 2001. – 239 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crimestudy.ru/smartsection.item.7>

Денисов С.Ф., Якушев Р.С. Молодіжна злочинність на ґрунті расової нетерпимості: причини та умови в теорії диференціальної асоціації

У статті досліджується ефективність застосування окремих положень теорії диференціальної асоціації Е. Сатерленда при визначенні детермінації злочинів, що вчиняються на ґрунті расової нетерпимості представниками сучасних молодіжних субкультур.

Ключові слова: теорія диференціальної асоціації, мікрогрупа, субкультура, детермінація, причини, умови, молодіжна злочинність, расова нетерпимість.

Денисов С.Ф., Якушев Р.С. Молодежная преступность на почве расовой нетерпимости: причины и условия в теории дифференциальной ассоциации

В статье исследуется эффективность применения отдельных положений теории дифференциальной ассоциации Э. Сатерленда при определении детерминации преступлений, которые совершаются на почве расовой нетерпимости представителями современных молодежных субкультур.

Ключевые слова: теория дифференциальной ассоциации, микрогруппа, субкультура, детерминация, причины, условия, молодежная преступность, расовая нетерпимость.

Denisov S.F., Yakushev R.S. Youth criminality on soil of racial intolerance: reasons and terms in the theory of differential association

The article analyses efficiency of application of separate positions of theory of differential association of E. Satherlend in relation to determination of crimes which are accomplished on soil of racial intolerance the representatives of modern youth subcultures.

Key words: theory of differential association, mini groups, subculture, determination, reasons, terms, youth criminality, racial intolerance.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2012.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

П.І. Салій

старший викладач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Проблема внутрішньої сторони злочинів і досліджуваного складу злочину, зокрема, належить до когорти найменш з'ясованих. Це робить її надто актуальною, так показує наше дослідження, в сучасний період боротьби зі злочинами проти політичних та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, невирішеність багатьох питань, що стосуються суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України, вимагає розгляду деяких загальних положень цього елемента складу злочину, без яких неможливе з'ясування суті цього діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми кримінальної відповідальності за порушення недоторканності житла присвячували свої роботи С.Я. Лихова, П.І. Тюрін, Г.В. Авдєєв, Ф.М. Рудинський, В.Є. Гулієв та ін. Але більшість наукових праць з даної тематики ґрунтуються на застарілій нормативній базі, стосуються всієї проблеми, а не суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблематики суб'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи.

Основні результати дослідження. Під суб'єктивною стороною складу злочину в науці кримінального права розуміють психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою злочину [1, с. 29]. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння, суб'єктивна сторона злочину є тими внутрішніми процесами, які відбуваються в психіці осудної або обмежено осудної особи під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння, а, отже, є його внутрішньою по відношенню до зовнішньої об'єктивної сторони, ознакою складу злочину – невід'ємною від суб'єкта [1, с. 115]. До того часу, поки людина через призму своєї свідомості (психологічну ознаку) не розуміє, що своєю негативною діяльністю найбільш суттєво загрожує суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони права людини на недоторканність житла та іншого її володіння. Оскільки поведінка людини, в тому числі й протиправна (злочинна), є органічною єдністю зовнішньої (так званої фізичної) і внутрішньої (так званої психологічної) сторін, тому злочин характеризується за допомогою ознак, що відносяться не лише до зовнішньої, але й до внутрішньої сторони конкретного діяння. У випадку застосування кримінально-правової норми (ст. 162 КК України), то кожна з ознак цього складу злочину, в тому числі й така ознака, як суб'єктивна сторона, мають бути вичерпно досліджені, з тією метою, щоб, кримінально-правова характеристика цієї норми (ст. 162 КК України) повністю співпала з законодавчими приписами в цій статті. Зазна-

чена вище вимога має особливо важливу вагу для застосування ст. 162 КК України, оскільки будь-які відступи від припису законності та справедливості в зазначеному питанні можуть сприяти настанню тяжких наслідків. Між тим, на практиці ще зустрічаються непоодинокі випадки засудження осіб за діяння без вини, а також призначення певних видів покарання, що не відповідає ступеню вини конкретної особи. Ці помилки досудового слідства та судового розгляду можуть мати різні чинники: а) більш складний процес встановлення і доказування ознак суб'єктивної сторони в порівнянні з об'єктивною; б) відсутність, у переважній більшості, випадків, повного законодавчого опису юридичної характеристики (особливо суб'єктивної сторони) конкретного діяння – це стосується, зокрема, і ст. 162 КК України; в) недооцінка значення суб'єктивної сторони та її ознак, а також поверхневе їх дослідження; г) спрощене тлумачення таких інститутів кримінального права, як суб'єктивна сторона, вина, мотив, мета та емоції (які не співпадають з їх законодавчим описанням) тощо.

У кримінально-правовій літературі суб'єктивна сторона складу злочину, зокрема, передбаченого ст. 162 КК України, визначається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння із певною формою вини, мотиву і мети [2, с. 169]. Таким чином, як вірно, на нашу думку, зазначають В.К. Матвійчук і С.А. Тарарухін, однією й тією ж формулою психічного ставлення визначається і частина, і ціле, тобто суб'єктивна сторона й вина [3, с. 5]. Ми вважаємо, що такий підхід призводить до стирання межі між суб'єктивною стороною та виною і має на меті інші далекоглядні цілі, а також пов'язано з питанням про зміст суб'єктивної сторони злочину, а на наш погляд, ще точніше – про співвідношення цього інституту з його ознакою – виною. Інколи, щодо суб'єктивної сторони злочину, вказують дещо інше, а саме, що це є психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечної дії або бездіяльності та до їх наслідків, яке визначається виною, мотивом і метою злочину [4, с. 136]. У цьому контексті слід наголосити, що і таке визначення є недостатньо обґрунтованим, оскільки психічне ставлення суб'єкта охоплюється виною у формі умислу і необережності, а натомість, вся суб'єктивна сторона охоплює не лише ці названі, але й інші складові, зокрема емоції, що проявляються в злочинній поведінці окремої особи (або осіб).

Важливо зазначити те, що виокремленні вище питання залежать від вирішення питання про співвідношення суб'єктивної сторони складу злочину і вини, а тому в загальному вигляді розглянемо ці важливі в теоретичному та методологічному аспектах питання з урахуванням обмеженого обсягу цієї роботи. З означеної проблеми висловленні такі судження: П.С. Дагель вважає, що вина являє собою внутрішню, суб'єктивну сторону конкретного злочину, тобто психічне відношення суб'єкта злочину до свого суспільно небезпечного діяння та його наслідків, виражене в злочині [5, с. 78]. На наш погляд, учений ототожнював суб'єктивну сторону злочину і вину, наполягаючи на тому, що інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно пов'язана з мотивацією й емоційною діяльністю [6, с. 41]. В обґрунтуванні своєї думки П.С. Дагель зазначав, що точка зору, яка обґрунтовує положення проте, що суб'єктивна сторона не вичерпується виною, а включає в себе поряд з виною мотив і мету злочину, ґрунтується на змішуванні суб'єктивної сторони злочину (вини) й ознак складу конкретного злочину, що характеризують цю суб'єктивну сторону (умисел, необережність, мотив, мету,

афект, завідомість тощо), а також на змішуванні понять змісту і форми вини [5, с. 123]. З оцінкою такого погляду необхідно погодитись з думкою А.І. Рарога:

1) що така думка є непереконливою в теоретичному відношенні і не сприйнятливою в практичному сенсі;

2) що таке ототожнення вини і суб'єктивної сторони не відповідає законодавчій характеристиці вини (закон розглядає вину як родове поняття по відношенню до умислу та необережності та інші психологічні моменти до поняття вини не виключає). Законодавець до змісту вини (умислу і необережності) відносить лише свідомість і волю;

3) у трактуванні П.С. Дагеля вина не конкретизована з позиції юридичної характеристики і залучення до вини мотиву, мети, емоцій, завідомості та інших психологічних ознак, коло яких точно не визначено, позбавляє ці ознаки самостійності (хоча в законі таке значення ним нерідко подається);

4) ця концепція страждає логічною послідовністю, оскільки П.С. Дагель, характеризуючи вину, ставить мотив і мету на один рівень з умислом і необережністю, але, аналізуючи останні, він ставить мотив і мету в один ряд не з умислом і необережністю, а вже зі свідомістю і волею (тобто це є елементом самого умислу);

5) вона суперечить положенням філософії, тому, що автор стверджує, що форма вини визначається лише свідомістю і волею, а інші психологічні елементи, на його думку, на форму вини не впливають, хоча і входять до змісту вини (що форма вини вужча, ніж її зміст) [7, с. 5-8].

Таким чином, ототожнення суб'єктивної сторони і такої ознаки як вина, на нашу думку, є необгрунтованим. У контексті зазначеного деякі автори розглядають вину як поняття більш широке ніж суб'єктивна сторона. Зокрема, Ю.А. Демидов наполягає на тому, що вина не може зводитись до якого-небудь елементу складу злочину чи до умислу та необережності, чи до діяння, взятого з його об'єктивної сторони (вона однаково виражається як в об'єктивній, так і в суб'єктивній стороні злочину [8, с. 114]. Подібно погляду цього автора Г.А. Злобін наполягає на тому, що вина, яка складає суб'єктивну сторону злочинного діяння, одночасно виступає, як цілісна характеристика злочину в усіх його істотних для відповідальності відношеннях, і що ці властивості вини роблять її необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності (в рівній мірі протилежні як об'єктивному, так і абстрактно-суб'єктивному інкримінуванню) [9, с. 23].

На підставі вищевикладеного, на нашу думку, Ю.А. Демидов і Г.А. Злобін помилково вважають, що вина є одним із елементів (ознакою) суб'єктивної сторони, оскільки вони стверджують, що вина включає в себе як об'єктивну, так і суб'єктивну сторону злочинного діяння, а, отже, також помилково вважають, що вина є необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності. Нашу позицію підтримав і законодавець, визначивши у ст. 2 КК України, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Таким чином, необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи конкретного складу злочину, передбаченого цим Кодексом, а не наявність лише вини. В цьому питанні слід погодитися з твердженням А.І. Рарога, що це є не що інше, як відродження концепції (двох вин) Б.С. Утевського, яка не була прийнята наукою і судовою практикою [10, с. 9]. Важливо також погодити-

ся з думкою А.І. Рарога, що такі судження Ю.А. Демидова, Г.А. Злобіна та деяких інших вчених мають під собою ґрунт нерозуміння, що на досудовому слідстві та судовій практиці термін «вина» застосовується в двох значеннях: 1) в науці кримінального права поняття «вина» означає наявність в діяннях особи умислу і необережності; 2) на практиці про вину говорять, як про доказаність факту вчинення злочину певною особою [11, с. 15; 12, с. 50].

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині переважає думка, що психологічний зміст суб'єктивної сторони злочину розкривається за допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив та мета, що характеризують різні форми психологічної активності конкретної людини. Ці ознаки зв'язані між собою, проте вони є самостійними психолого-психічним явищами, що не підміняють одна одну і не переходять одна в іншу та мають різне значення, а не тільки психологічними явищами. В контексті зазначеного, все ж таки слід погодитись з В.К. Матвійчуком та С.А. Тарарухінім, що до суб'єктивної сторони злочину необхідно віднести не тільки психічну ознаку (вину), а й таку психологічну ознаку як емоції, оскільки вона знайшла своє законодавче закріплення в КК України [3, с. 6].

Не вдаючись у подальшу дискусію з приводу визначення суб'єктивної сторони та вини, на нашу думку, потрібно, взяти все істотне з вищезазначених визначень і використати в дослідженні суб'єктивної сторони складу злочину, порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України). В цьому контексті слід зазначити, що ознаки суб'єктивної сторони конкретного складу злочину або в диспозиції ст. 162 КК України, або визначаються характером злочинного покарання. Вони мають неоднакове призначення, так вина є обов'язковою ознакою досліджуваного складу злочину. Без неї відсутній склад злочину, а тому не може бути кримінальної відповідальності (ст. 162 КК України). Зазначений підхід повністю відповідає нашій кримінально-правовій доктрині, за якого кримінальний відповідальності і покаранню повинні підлягати лише винні особи. Проте, вина, не вичерпує повністю змісту суб'єктивної сторони складу злочину. Вина, як відомо, виражається в психічному ставленні особи до вчиненого злочину у формі умислу й необережності [2, с. 179]. Зміст форми вини розкривається ст.ст. 24, 25 КК України. Наука кримінального права розглядає вину особи, яка проявляється в злочині як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку повинен встановити дізнавач, слідчий, прокурор, суд. При цьому теорія кримінального права України відкидає, так званий «оціночний» критерій розуміння вини, що мав місце в працях незначної кількості прихильників. Так, вважаючи невдалим визначення поняття вини в традиційному її розумінні, Б.С. Утевський запропонував своє, як він вважав, більш вдале визначення включивши в нього оціночний момент [13, с. 103]. Його судження про вину, як оціночну категорію, що виражена в негативному ставленні судді щодо поведінки підсудного, взята на озброєння практиками, могла б мати негативний вплив на діяльність органів правосуддя.

Методологічною основою пізнання психіки особи до вчиненого нею злочину, зокрема, передбаченого ст. 162 КК України, є критерії її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила злочин [14, с. 86]. Ось чому суб'єктивна сторона злочину, на нашу думку, повинна встановлюватись через перелік юридично значимих ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, на основі яких проводиться поділ злочинів із так званим формальними або матері-

альними складами. Вони, зрозуміло, неоднаково відображаються у свідомості винного. Тому в кримінально-правовій доктрині приділяється значна увага з'ясуванню змісту вини у злочинах з формальними складами, до яких відноситься склад злочину, передбачений ст. 162 КК України. Як відомо, з цього питання в науці кримінального права існує дві точки зору, так, одні автори вважають, що у злочинах з формальним складом вина виражається в психічному відношенні не тільки до дій, але й до наслідків, а другі переконані, що у формальних складах, де наслідок не є ознакою об'єктивної сторони таких складів злочину психічне ставлення до нього не впливає на форму вини і кваліфікацію злочину (іншими словами, в злочинах з формальними складами форма вини визначається психічним ставленням тільки до діяння) [4, с. 140; 14, с. 88].

Ми повністю поділяємо другу точку зору, оскільки вона не ігнорує різницю між матеріальними і формальними складами, що обумовлена їхньою законодавчою конструкцією.

Виходячи з таких загальних передумов цього дослідження, перейдемо до розгляду суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України. В зазначеній статті відсутні будь-які вказівки на суб'єктивні ознаки. Разом з тим структура об'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла, характер дії, вказівка на проникнення, незаконне проведення огляду чи обшуку, незаконне виселення, застосування насильства чи погрози його застосування вказують на те, що цей злочин може вчинятись лише умисно. Мотиви зазначених умисних дій можуть бути різними: невірні зрозумілі інтереси осіб, егоїзм, помста тощо. Однак вони, як відомо, на кваліфікацію вчиненого не впливають, а можуть лише бути враховані судом під час призначення покарання чи при звільненні від реального відбування покарання.

На нашу думку, для того, щоб дати будь-які теоретичні пояснення і практичні рекомендації правоохоронним органам, судам із зазначеної проблеми, необхідно звернутись до дій, які винний вчинив під час порушення недоторканності житла, а саме: незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи; незаконне проведення в них огляду чи обшуку; незаконне виселення; інші дії, що порушують недоторканність житла громадян, або вчиненні службовою особою, або із застосуванням насилля чи з погрозою його застосування. Про це свідчить дослідження кримінальних справ, охоплених нашим дослідженням, з яких 100% справ свідчать, що вони вчинялись з умисною формою вини (умисел був лише прямим).

Необхідно зазначити, що вчинення злочину, передбаченого ст. 162 КК України, який відноситься за конструкцією об'єктивної сторони до злочинів з формальним складом можлива лише з прямим умислом. Ці висновки підтверджуються проведеним нами опитуванням працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, судів, що займалися розслідуванням або розглядом у суді справ стосовно порушення недоторканності житла та окремих громадян (92% із 200 опитаних вказали на прямий умисел вчинення цих злочинів). Це також підтверджується тим, що в цьому випадку особа усвідомлює суспільну небезпечність своїх дій і бажає їх вчинити (оскільки інших складових, окрім завідомості своїх дій, тут немає).

Характер та зміст вини у злочинах з формальним складом не передбачає необхідності психічного відношення особи до суспільно небезпечних наслідків, а свідомість і воля людини тут лише встановлюється стосовно вчиненого нею діяння.

ня. Структура злочинів із формальними складами злочину, до яких належить і діяння, передбачене ст. 162 КК України, така, що наслідки в них лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони аналізованого складу злочину, в якості обов'язкової ознаки включає лише суспільно небезпечні дії: у нормах ч. 1 ст. 162 КК України це – незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи іншої дії, що порушують недоторканність житла громадян; у нормах частини другої ст. 162 КК України це – ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи погрозою такого застосування.

Інтелектуальна ознака умислу в даних злочинах включає лише усвідомлення особою суспільної небезпечності дій. Ставлення до наслідків у виді заподіяння шкоди інтересам, які охороняються законом стосовно умов, що забезпечують охорону недоторканності житла чи іншого володіння особи, що охоплюється усвідомленням та бажанням особи, яка вчиняє дії, що порушують недоторканність житла, дані на кваліфікацію цих злочинів не впливають. Натомість, вольова ознака аналізованих злочинів реалізується у бажанні вчиненні конкретної дії, що зазначена в диспозиції ч.ч. 1, 2 ст. 162 КК України.

Таким чином, злочин, що стосується порушення недоторканності житла або іншого володіння, можуть бути вчиненні тільки з прямим умислом. Злочинний вольовий акт стає можливим лише тоді, коли спонукання суб'єкта стають дійсними, шлях і засоби їх задоволення знайдені і набувають чітко виражену направленість у вигляді прагнення до досягнення мети, акумулюючи свідомість і волю індивідуума [4, с. 151].

Однією з основних ознак, які характеризують злочин, передбачений ст. 162 КК України є суспільна небезпека. Визначаючи зміст умислу, а точніше, інтелектуального критерію вини, треба встановити і факт усвідомлення вчиненого нею діяння. Таке усвідомлення повинно включати дві складові: по-перше, усвідомлення особою фактичного змісту та характеру подій, яка утворює діяння, як акт вольової поведінки людини, і, по-друге, усвідомлення особою соціальної корисності або, навпаки, шкідливості її поведінки для інтересів суспільства, громади чи окремої людини, які охороняються законом. Послідовність такого усвідомлення, етапи формування думок особи щодо своєї поведінки, може бути різною. В одних випадках, особа взагалі не зважає на суспільну небезпечність, забороненість, караність свого діяння, зосереджуючи свою увагу лише на своїх бажаннях щодо певних дій, передбачених ст. 162 КК України. При цьому, якщо людина не усвідомлює фактичного змісту та характеру діяння, то усвідомлення його суспільної небезпечності також виключається. В той же час, усвідомлення суспільно небезпечного характеру поведінки передбачає розуміння і змісту дій, що описані в ст. 162 КК України. Аналіз змісту умислу злочину, дає можливість стверджувати, що суспільно небезпечний характер цих діянь охоплюється повним розумінням особи. Підставою такого твердження є обставина, що закладена у нормах процесуального законодавства. Обов'язки особи, які вона повинна виконувати щодо недопущення порушення недоторканності житла.

Таким чином, особа має можливість у повному обсязі оцінити майбутні наслідки своєї поведінки, її заборону, а, отже, й усвідомити, що караність діяння означає його підвищену суспільну небезпеку. Це складає, на нашу думку, перший

етап формування умислу винного, інтелектуальний критерій вини. На другому етапі особа приймає рішення діяти у заборонений ст. 162 КК України спосіб чи утриматись від нього. При незаконному проникненню до житла чи до іншого володіння особи, незаконному проведенню в них огляду чи обшуку, а так само, незаконному виселенні чи інших діях, що порушують недоторканність житла або вчинення таких самих дій службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування бажання особи буде підтверджено. В цьому випадку винний усвідомлює, що він вчиняє зазначені вище дії, переслідуючи мету, протилежну інтересам потерпілого і бажає вчинити такі дії. В цьому контексті можна стверджувати, що саме від волі винної особи залежить рішучість вчинити заборонені дії, незважаючи на загрозу кримінальної відповідальності.

На переконання значної кількості науковців, умисними вважаються також дії осіб, які не усвідомлювали самої суспільної небезпечності свого діяння, бажали його вчинити [15, с. 138-142]. Дане правило може бути застосоване і для аналізованих злочинів як діянь з формальним складом, які можуть бути вчинені з прямим умислом і для наявності складу злочину немає кримінально-правового значення, передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Порушуючи недоторканність житла, особа, взагалі, може не приділяти уваги можливому розвитку подій як результату її поведінки, зосереджуючись лише на самому змісті своїх вчинків, їх обґрунтованості та важливості в момент заподіяння. Крім того, вказівка в диспозиції ч.1 ст. 162 КК України на «незаконність» дій, а в ч. 2 ст. 162 КК України на «незаконність» дій, на «застосування насильства», на «погрозу застосування насильства», є додатковим підтвердженням прямого умислу у вчиненні цього злочину.

Слід зазначити, що для повного з'ясування вини в діянні, передбаченому ст. 162 КК України, необхідно розглянути ще існуючі точки зору в кримінально-правовій літературі. Так, одні автори вважають, що суб'єктивна сторона аналізованого складу злочину характеризується виною у формі прямого умислу [16, с. 74; 17, с. 71; 18, с. 483; 19, с. 233]; другі стверджують, що суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює недоторканність житла громадян шляхом вчинення вказаних вище дій, і бажає їх вчинити [20, с. 133; 23, с. 221; 26, с. 590]; треті – наполягають, що суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України характеризується умисною формою вини [22, с. 71; 24, с. 194; 25, с. 260].

Проаналізувавши надані точки зору, можна зазначити, що їх автори лише констатували свою позицію, але не проводили дослідження суб'єктивної сторони зазначеного злочинного діяння, передбаченого ст. 162 КК України. Натомість практика досудового слідства та судового розгляду цієї категорії справ за 1991-2011 рр. свідчить, що із 100% вивчених нами справ злочини, передбачені ст. 162 КК України, вчинялись з умисною формою вини, причому умисел був лише прямим.

З метою остаточного вирішення проблеми вини за ст. 162 КК України, та в контексті перерахованих нами поглядів на це питання розглянемо існуючі точки зору та спробуємо дати обґрунтування нашої позиції з цього питання. Так, слід погодитися з думкою таких учених, як: С.І. Селецький, І.О. Зінченко, Т.П. Андрушко (автори першої точки зору) на форму вини суб'єкта в діянні, передбачено-

му ст. 162 КК України, а також на вид умислу. Проте важливо було б дотримуватись чистоти формулювання своєї думки, оскільки суб'єктивна сторона цього діяння характеризується виною у формі умислу, а вид умислу властивий лише прямий. Ці ж положення стосуються і позиції В.О. Кузнецова, А.В. Наумова, Н.Г. Іванова (авторів другої точки зору). Важливо зазначити, що А.П. Бабій, Л.Г. Мачковський, М.Й. Коржанський (автори третьої точки зору), висловили у своїй позиції першу частину визначення вірно, але не визначили вид умислу.

Мотиви аналізованого нами діяння можуть бути різними. Однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а лише можуть бути враховані судом під час призначення певної міри покарання. Під мотивом злочину розуміють як обумовлене певними потребами особи внутрішнє спонукання, яким має керуватися винний при вчиненні злочину. Правильно, на нашу думку, зазначав Б.С. Вікторов, що «безмотивних діянь не існує...» [27, с. 15]. Тому відповідно до п. 2 ст. 64 КПК України та ст. 234 цього самого законодавчого акту, органи досудового слідства, суд у кожній кримінальній справі зобов'язані встановити форму вини, мотив і мету вчинення певного злочину (це стосується і досліджуваного нами діяння). Обґрунтуванню вини, чіткому з'ясуванню мотивів і мети порушення недоторканності житла слід приділити більше уваги, ніж це робиться на практиці. Адже якщо метою цього злочину були егоїзм, помста, невірно зрозумілі інтереси при виконанні певних функцій тощо, то це підвищує значно суспільну небезпечність його і має бути враховано судом під час призначення покарання.

Як свідчить вивчення юридичної літератури та кримінальних справ із порушення недоторканності житла, вихідним моментом учинення цього злочину є усвідомлення мотиву, яке завжди супроводжується постановкою суб'єктивної сторони. Без проникнення у психологічну структуру правова оцінка стосовно досліджуваного злочину ускладнюється. Але у відомих працях цей аспект взагалі не досліджувався. Нашими дослідженнями на основі репрезентативного фактичного матеріалу встановлена суть мети та мотиву злочинів, передбачених ст. 162 КК України, що вчиняються в Україні. Ця суть виявляється у такому: 1) задоволенні свого «его» 10%; 2) зневага до особистих прав 55%; 3) інша мета – 35%. Ці прояви ми виявили з охопленого нами масиву кримінальних справ зазначеної категорії.

Враховуючи те, що мотив не входить до змісту психологічного ставлення особи до вчиненого нею діяння (ст. 162 КК України), він лежить поза сферою інтелекту та волі як ознаки умислу (прямого), і вони, таким чином, становлять психологічну основу, на якій зароджується вина: як складові психологічного процесу у зв'язку з вчиненням злочину вони перетворюються (складаються) із незлочинних мотивів, які не оцінюються кримінальним правом у злочинні, вчинення і підтверджує умисну форму вини і прямий вид умислу в цьому діянні. Отже, вина – це завжди психологічна причина вчинку. Ним, на нашу думку, виступають усвідомлені спонукання, інтереси тощо.

Мета (перспективна) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності. Вона, як показує аналіз кримінальних справ цієї категорії, відображає уявну модель майбутнього злочину (передбаченого ст. 162 КК України). При цьому може в кожному конкретному випадку бути не одна мета дії, але певна з них все ж таки домінує (на підставі певних порядків домінант). Проте, ні під час досудового слідства, ні під час судового розгляду кримінальних справ цієї категорії мета не

встановлювалась, хоча це є істотним недоліком, оскільки така мета є базою, психологічною основою, на якій зароджується вина, і мета існує ще до вчинення злочину, до появи вини. Нами було проведено опитування 300 осіб щодо з'ясування мети злочинів, передбачених ст. 162 КК України. Із них: 65 називали як мету отримання житла або іншого володіння особи; 35% не змогли відповісти, яка мета вчинення цього злочину. Це переконливо свідчить, що ще одна, зовсім не остання причина порушень недоторканності житла, яка криється у безпорадності громадян, низькій активності правозахисних організацій, відсутності громадянського суспільства.

Як свідчить наше дослідження, що спектр мети і мотиву цих злочинів надто широкий, а також залишається невивченим.

Висновки. На підставі дослідження можна зробити такі висновки:

1) Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України характеризується умисною виною. Вина тут проявляється у виді прямого умислу. Винна особа усвідомлювала суспільну небезпечність своїх дій: незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи; незаконне проведення в них огляду чи обшуку; незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян; незаконність вищезазначених дій із застосуванням насильства чи погрозою його застосування (інтелектуальний момент умислу). Вольовий момент умислу вона бажала вчинити, перераховані в диспозиції ч.1 і 2 ст. 162 КК України дій.

2) Мета і мотив для злочину, передбаченого ст. 162 КК України не впливає на кваліфікацію діяння. Ці ознаки суб'єктивної сторони цього складу злочину мають враховуватись при призначенні покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / П.С. Магишевський, П.П. Андрушко, С.Д. Шапченко та ін. / За ред. П.С. Магишевського, П.П. Андрушко, С.Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
2. Учебник уголовного права. Общая часть / [С.В. Бородин, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.] / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М. : Изд-во «Спартак», 1998. – 412 с.
3. *Матвійчук В.К., Тарарухін С.А.* Суб'єктивна сторона складу злочину: Лекція / Матвійчук В.К., Тарарухін С.А. – К. : УАВС, 1994. – 35 с.
4. *Светлов А.Я.* Субъективная сторона преступления / А.Я. Светлов // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть общая. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 160-168.
5. *Дагель П.С.* Понятие вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Материалы XIII научной конференции ДВГУ.Ч. IV. Владивосток, 1968. – С. 121-129.
6. *Дагель П.С., Котов Д.П.* Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 230 с.
7. *Рарог А.И.* Субъективная сторона и квалификация преступлений / А.И. Рарог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – 135 с.
8. *Демидов Ю.А.* Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю.А. Демидов. – М. : Юрид лит, 1975. – 184 с.
9. *Злобин Г.А.* Виновное вменение в историческом аспекте / Г.А. Злобин // Уголовное право в борьбе с преступностью. – М. : 1981. – С. 20-26.
10. *Протченко Б.А.* Невменяемость в советском уголовном праве / Б.А. Протченко // Правоведение, 1987. – С. 82-84.

11. Малков В.П. Субъективные основания уголовной ответственности / В.П. Малков // Государство и право 1995. – № 1. – С. 14-16.

12. Плотников А.И. Объективное и субъективное в уголовном праве (оценка преступления по юридическим признакам) / А.И. Плотников. – Оренбург : Изд-во «Основ», 1997. – 108 с.

13. Утевский Б.С. Вина в советском уголовном праве / Б.С. Утевский. – М. : Госюриздат, 1950. – 319 с.

14. Дагель П.С., Михеев Р.В. Установление субъективной стороны преступления / П.С. Дагель, Р.В. Михеев. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1972. – 36 с.

15. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В.; [від. ред. Кондратьев Л.Ю.; наук. ред. Клименко В.А. та Мельник В.І.], – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.

16. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина: Навч. посіб. / С.І. Селецький. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 504 с.

17. Зінченко І.О. Злочини проти інших особистих прав і свобод людини і громадянина / І.О. Зінченко // Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. Освіти / [М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.]; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер; Право, 2002. – С. 108-111.

18. Андрушко Т.П. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / Т.П. Андрушко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т.1. / За заг. ред. Т.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та допов. – К. : Алерта: КНТ, ЦУЛ. – 2009. С. 474-483.

19. Андрушко Т.П. Коментар до ст. 162 КК України / Т.П. Андрушко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-тє вид., перероб. та доп. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С.К., 2006. – С. 232-233.

20. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: Навч. посібн. / В.О. Кузнецов, В.О. М.П. Скульбицький, В.К. Тіжевський. – К. : Істина, 2005. – 380 с.

21. Мельник М.І. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / М.І. Мельник // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2008. – С. 388-391.

22. Бабій А.П. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / А.П. Бабій // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За заг. ред. Є.А. Стрельцова, – Х. : Одиссей, 2008. – С. 69-71.

23. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекцій: в 3 т. Т.2. Особенная часть / глава 1-х) / А.В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 504 с.

24. Мачковский Л.Г. Преступления против личных прав граждан (ст.ст. 136-140 УК РФ.) / Л.Г. Мачковский // Энциклопедия уголовного права. – Т. 16. – Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина. – Издание проф. Малинина. – СПб ГКА, СПб., 2011. – С. 150-208.

25. Науковий коментар Кримінального кодексу України / Проф. Коржанський М.Й. – К. : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 65 с.

26. Иванов Н.Г. Преступление, посягающие на личные права и свободы человека и гражданина / Н.Г. Иванов // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. рид. наук., проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Корабеева. Т.2.: Преступление против личности. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 581-594.

27. Викторов Б.С. Цель и мотивы в тяжких преступлениях / Б.С. Викторов. – М. : Госюриздат, 1963. – 82 с.

Салій П.І. Суб'єктивна сторона складу злочину порушення недоторканності житла

У статті досліджені загальнотеоретичні підходи до суб'єктивної сторони діяння, передбаченого ст. 162 КК України. Проаналізовані судова практика та існуючі погляди на суб'єктивну сторону цього складу злочину та наведені авторські положення стосовно складових суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України.

Ключові слова: суб'єктивна сторона, вина, мотив, мета, недоторканність житла.

Салій П.И. Субъективная сторона состава преступления нарушение неприкосновенности жилища

В статье исследованы общетеоретические подходы к субъективной стороне деяния, предусмотренного ст. 162 УК Украины. Проанализированы судебная практика и существующие взгляды на субъективную сторону этого преступления и приведены авторские положения относительно составляющих субъективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 162 УК Украины.

Ключевые слова: субъективная сторона, вина, мотив, цель, неприкосновенность жилища.

Saliy P.I. Subjective side of corpus delicti related to inviolability of dwelling

The article explores the general theoretical approaches to the subjective side of acts envisaged by Article 162 of the Criminal Code of Ukraine. Judicial practice and the current views on the subjective side of the investigated corpus delicti are analysed, the author's provisions as to the structure of the subjective side of corpus delicti under Article 162 of the Criminal Code of Ukraine are offered.

Key words: subjective side, guilt, motive, purpose, inviolability of dwelling.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2011.

ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

О.Ю. Вітко

аспірант, викладач

ВНЗ «Національна академія управління»,

старший юрист відділу судової роботи

ПрАТ «Юридична компанія «Арсенал»

Постановка проблеми. В загальному об'єкт злочину визначається як те, на що посягає злочин [1, с. 3]. Однак, питання на що саме посягає злочин в науці кримінального права досі однозначно не вирішено. Доказом актуальності питання визначення об'єкта злочину слугує відсутність у чинному Кримінальному кодексі України дефініції з законодавчим визначенням поняття об'єкта злочину, більш того, такого законодавчо визначеного поняття об'єкта злочину не було ні в попередній редакції Кримінального кодексу України 1960 р., ні в Кримінальних кодексах 1922 та 1927 рр., адже, логічно, що доки в теорії кримінального права на теоретичному рівні однозначно не буде визначено поняття об'єкта злочину, таке поняття не можливо визначити і на законодавчому рівні.

Метою даної статті є визначення об'єкта злочину з огляду на аналіз існуючих концепцій об'єкта злочину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В історичному плані щодо визначення об'єкта злочину у вітчизняній науці існує декілька концепцій, які можна розділити на: досоціалістичні, зумовлену марксистсько-ленінським вченням соціалістичну концепцію та сучасні концепції об'єкта злочину.

Представники досоціалістичних концепцій розглядали об'єкт злочину, як з точки зору суб'єктивного права, так і норм права. Зокрема, В.Д. Спасович визнавав об'єктом злочину будь-чье право, яке охороняється державою за допомогою покарання [2, с. 94]. О.Ф. Кістяківський вважав, що об'єктом злочину є предмет, на який направлений злочин або над яким здійснено злочин. Далі автор уточнює, що об'єктом злочину може бути в загальному тільки людина зі своїми правами та установами, які нею створюються [3, с. 63-65].

Цікавої точки зору притримувався досоціалістичний науковець М.С. Таганцев, який стверджував, що посягання на норму права в її реальному бутті (існуванні) є посягання на право охорони життєвого інтересу, на правове благо, а визначаючи злочинне діяння, як посягання на правову норму в її реальному бутті (існуванні) або, іншими словами, як посягання на правоохоронні життєві інтереси, ми тим самим визначаємо і поняття об'єкта злочинного посягання: ним є правовий припис чи норма права, що виражена у вхожому в сферу суб'єктивних прав життєвому інтересі, який охороняється даною нормою [4, с. 484].

З часом людство вийшло на новий етап розвитку, що породило нові економічні, політичні, правові та інші відносини. З'являються нові види злочинів, нові теоретичні правові концепції, і тому розглянуті вище думки досоціалістичних вітчизняних науковців все частіше критикуються. Зокрема, криміналісти піддавшись впливу марксистко-ленінського соціалістичного вчення пропонують принципово нову концепцію, яка на їх думку покликана вирішити питання об'єк-

та злочину. Дана соціалістична концепція визнавала об'єктом злочину лише суспільні відносини.

Одним із перших, хто визнавав об'єкт злочину в якості суспільних відносин, був А.А. Піонтковський, який зауважував, що кожний злочин який вчиняється в нашій країні, прямо або опосередковано посягає на суспільні відносини соціалістичного суспільства [5, с. 111]. Найпершою монографічною роботою, присвяченою об'єкту злочину була робота Б.С. Нікіфорова. Науковець говорив про те, що радянське соціалістичне кримінальне право охороняє суспільні відносини соціалізму від істотної шкоди [6, с. 28-30]. М.Й. Коржанський також відстоював позицію, що об'єкт злочину – це суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального закону [1, с. 24]. В.К. Глистин, в якості об'єкта кримінально-правової охорони, суспільні відносини розумів як сукупність іманентних їм елементів – учасників відносин, предмет (об'єкт) відносин і зв'язок між учасниками з приводу конкретного предмету [7, с. 19-29]. Дещо схожої позиції щодо розв'язання проблеми об'єкта злочину притримувався В.Я. Тацій. Він також вважав, що методологічно правильним є визначення об'єкта злочину, в якості суспільних відносин лише через розкриття складових частин суспільних відносин [8, с. 3-21].

Проте, вивільнившись від панування марксистко-ленінської ідеології, що панувала в радянський період деякі науковці криміналісти прагнуть бути оригінальними в своїх наукових поглядах та піддавшись хвилі критики і відкидання всього радянського, висловлюють принципово відмінні від вказаних точок зору позиції щодо об'єкта злочину, тим самим формують можливо не досить вдалі, але нові концепції об'єкта злочину.

Так, Г.П. Новоселов стверджує, що об'єктом будь-якого злочину, а не тільки спрямованого, виступають люди, які в одних випадках виступають в якості окремих фізичних осіб, в других – як певного роду множинність осіб, наділених чи не наділених статусу юридичної особи, в третіх – як соціум (суспільство) [9, с. 51]. С.Б. Гавриш під об'єктом злочину розуміє правове благо як певну цінність, тобто матеріальні явища: життя, здоров'я, гідність, майно, природні об'єкти тощо [10, с. 49, 56]. П.С. Матишевський вважає, що об'єкт злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом [11, с. 128]. В.Є. Фесенко також пропонує визнати об'єктом злочину цінності, що охороняються законами проти яких спрямовано злочинне діяння і яким завдається або може бути завдана шкода [12, с. 14-16].

Разом з тим більшість сучасних науковців продовжили вдосконалювати концепцію об'єкта злочину як суспільних відносин. Серед них слід відмітити сучасного українського вченого В.К. Матвійчука, який беручи до уваги теоретичні надбання інших вчених, відмічає, що визнання суспільних відносин як об'єкта злочину є дійсно науково обґрунтованим [13, с. 102-106].

Концепцію розуміння об'єкта злочину в якості суспільних відносин, крім сучасних українських вчених, продовжують доповнювати та розвивати також сучасні російські вчені. Зокрема, великої уваги проблемі визначення об'єкта і предмета злочину приділив А.В. Шульга, який говорить про те, що злочинне посягання порушує певні відносини між людьми в суспільстві – суспільні відносини [14, с. 19-23].

Основні результати дослідження. З іншої сторони, така різноманітність згаданих концепцій по одинці в повній мірі та однозначно не дає відповіді на

питання, що є об'єктом злочину. Лише оцінивши їх в сукупності, взявши на замітку сильні та відкинувши слабкі позиції, можна запропонувати власне бачення вирішення даної проблеми.

Так, на нашу думку, об'єктом злочину не можуть бути ні суб'єктивні права особи, ні норми права, адже правильно відмічає Г.П. Новоселов, що «в основу розробки поняття об'єкта злочину повинно бути покладено вирішення питання про сутність і спрямованість шкоди, яка завдається або може бути завдана в результаті скоєння кримінально караного діяння» [9, с. 40]. З іншої сторони, чи можна вести мову про те, що суб'єктивному праву особи чи нормі права злочинном завдається шкода? По-перше, не всі сфери життя людей врегульовані нормами права, однак найбільш важливіші з них, навіть не врегульовані нормами права, все таки охороняються нормами кримінального права. По-друге, нормі права чи суб'єктивному праву злочином шкода не завдається, адже вони і надалі залишаються нормами права та суб'єктивними правами. Злочинець позбавивши особу волі ніяким чином не позбавив її права на свободу та особисту недоторканість. У такому випадку в неї відсутня лише можливість реально реалізувати своє право на волю. По-третє, норма права також не страждає від злочину, адже вона навіть після злочинного впливу залишається загальнообов'язковим правилом поведінки, яке особа повинна виконувати незалежно від того, чи порушена злочином така норма права, чи ні.

Не можна визнати об'єктом злочину також правове благо, оскільки до складу правового блага можна включити будь-що, що буде задовольняти потреби особи, але не всьому в дійсності може бути завдана злочином шкода. Зокрема, під правовим благом можливо розглядати життя чи свободу, проте самому життю чи волі шкода злочином не завдається. Від злочину потерпають суб'єкти, які позбавлені життя або свободи. Крім цього, називаючи об'єктом злочину правове благо, ми в більшості випадків не зможемо відрізнити один від одного подібні злочини, адже в подібних складах злочину зазвичай замішані одні й ті ж правові блага. Наприклад, якщо розглядати «життя», як правове благо, то ми не зможемо відрізнити таких два подібних склади злочину як «посягання на життя державного чи громадського діяча» (ст. 112 КК України) та «умисне вбивство» (ст. 115 КК України) оскільки, і в тому, і в іншому випадку злочинець позбавляє людину «життя», завдає їй смерті.

Щодо інтересу, якому, на думку деяких науковців, злочином завдається шкода, вірно стверджує В.К. Матвійчук, говорячи про те, що «будь-які відносини виникають унаслідок потреб та інтересів, вони і є тією рушійною силою, що стимулює наявність тих чи інших суспільних відносин, в яких реалізуються інтереси та потреби» [13, с. 100]. Саме так, інтереси є всього на всього рушійною, внутрішньою психологічною, спонукальною силою, яка веде особу до задоволення її потреб. Будучи не задоволеною внаслідок злочинного діяння, потреба залишається потребою, а нереалізований інтерес залишатиметься тим самим інтересом. Таким чином, від злочину страждає не інтерес, а особа, яка внаслідок злочинного діяння не реалізовує свій інтерес та не задовольняє свою потребу. В свою чергу, особи існують не ізольовано один від одного, а перебувають у взаємозалежності та співпраці, виходячи з чого, саме в рамках суспільних відносин реалізується такий інтерес особи та задовольняється її потреба. Тому злочин, порушу-

ючи нормальний порядок суспільних відносин, викорінює можливість осіб реалізувати свої інтереси та задовольнити свої потреби.

Виходячи з чого, першим твердженням на шляху власного розв'язання проблеми об'єкта буде те, що злочин, порушуючи нормальний порядок суспільних відносин, викорінює можливість осіб реалізувати свої інтереси та задовольнити потреби.

Крім цього, також слід відмітити, що неможливо визнати об'єктом злочину людину, як біологічну істоту ізольовано від суспільних відносин, тобто не як суб'єкта суспільних відносин. Немає жодних сумнівів, що в кінцевому результаті від злочину потерпають конкретні люди. Проте зважаючи на те, що право, яке покликано регулювати відносини між людьми, є певною ідеальною субстанцією, яку не можна відчутти органами чуття, а можливо лише сприйняти, усвідомити в конкретному його прояві, не розрізняє людей, як фізичні живі тіла, що наділені свідомістю. Право будучи категорією ідеальною, розрізняє тільки ідеальні категорії, такі як суб'єкт суспільних відносин, суб'єкт права та ін. Людина потрапляючи в правове поле, набуває певного правового статусу, тобто сукупності прав і обов'язків та стає учасником суспільних відносин. Крім цього, передавши частину свого майна та правової волі, людина може створити юридичну особу, яка теж наділена правовим статусом та є суб'єктом суспільних відносин. Виходячи з чого, в правовому плані немає ніякої різниці між фізичною й юридичною особою (крім природних відмінностей), адже право розглядає фізичних і юридичних осіб як рівних учасників суспільних відносин.

Таким чином, кримінальним правом охороняється не людина – біологічна істота, а суб'єкт суспільних відносин, оскільки фізичній особі або учасникам юридичної особи внаслідок вчинення злочинного посягання, в першу чергу завдається шкода саме як учасникам суспільних відносин, а вже потім як біологічним істотам. На підтвердження цьому М.Й. Коржанський відмічає: «якщо визнавати за об'єкт злочину не особу як сукупність суспільних відносин, а людину, як біологічну істоту, то неможливо буде пояснити правомірність позбавлення життя під час необхідної оборони, крайньої необхідності, оскільки об'єкт не може бути поставлений під захист кримінального закону і в той же час не захищатися ним» [1, с. 21]. Дійсно визнавши об'єктом злочину людину – біологічну істоту, ми не зможемо пояснити правомірне завдання смерті при необхідній обороні чи крайній необхідності.

Отже, на основі вищевикладеного можна вести мову про те, що внаслідок скоєння злочинного посягання, особам в першу чергу завдається шкода, саме як учасникам суспільних відносин, а вже потім, як біологічним істотам. Дане твердження є другим на шляху власного вирішення проблеми об'єкта злочину.

Також варто зауважити, що не зовсім точним є визначення об'єкта злочину в якості суспільних цінностей, що охороняються законом, адже дане поняття є дуже розмитим і на практиці не може сприяти вирішенню питання розмежування суміжних злочинів, відмежування злочинних діянь від незлочинних (крайня необхідність, необхідна оборона). Так, по-перше, коли внаслідок скоєння різних злочинів завдаватиметься шкода одним і тим же цінностям, виникатимуть складнощі в розмежуванні цих злочинів, адже об'єкт буде один і той же. По-друге, якщо будемо називати об'єктом злочину такі суспільні цінності як, наприклад,

життя, здоров'я, волю осіб, то кримінальне право в будь-якому випадку повинно охороняти такі цінності, і тоді покаранню підлягатимуть також ті особи, які завдали смерть іншій людині чи шкоди здоров'ю або обмежили волю іншої людини, перебуваючи в стані крайньої необхідності чи необхідної оборони, хоча кримінальне право в таких випадках даних осіб звільняє від відповідальності. В даному випадку, слід погодитися з твердженнями М.Й. Коржанського, що: «порушення суспільних відносин, спрямованих на охорону життя, – це якраз те, що відрізняє вбивство від правомірного позбавлення життя людини» [1, с. 22].

З іншої сторони, будь-які цінності не можуть існувати поза рамками суспільних відносин, адже саме суспільні відносини забезпечують реальні умови існування будь-яких цінностей, а тому внаслідок порушення суспільних відносин руйнуються умови нормального існування суспільних цінностей. Виходячи з чого, кримінальним правом охороняється не суспільні цінності, а суспільні відносини, що забезпечують умови існування таких цінностей. Тому, третім твердженням на шляху визначення об'єкта злочину буде те, що злочин посягає в першу чергу не на суспільні цінності, а на суспільні відносини, що забезпечують умови існування таких цінностей.

Висновки. Отже, беручи до уваги викладене та опираючись на критичну оцінку концепцій згаданих вище вчених, ми погоджуємося з тими науковцями, що розглядають об'єкт злочину в якості суспільних відносин, та вважаємо, що об'єктом злочину є найбільш важливі суспільні відносини, що охороняються нормами кримінального права, і яким унаслідок злочинного посягання завжди завдається істотна шкода.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Коржанський М.Й.* Об'єкт і предмет злочину: Монографія / М.Й. Коржанський. – Д. : Юрид. акад. МВС; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.
2. *Спасович В.* Учебник уголовного права. Т. 1 / В. Спасович – СПб. : Тип. И. Огризко, 1863. – 442 с.
3. *Кистяковский А.Ф.* Элементарный ученик Общего уголовного права. Т. 1. Общая часть. / А.Ф. Спасович. – К. : Университетская типография, 1875. – 413 с.
4. *Таганцев Н.С.* Русское уголовное право: Лекции. Часть общая. Т. 1 / Н.С. Таганцев, – 2-е изд., пересмотр. и доп. – СПб. : Гос. Тип., 1902. – 823 с.
5. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права. В 6-ти т. Часть общая, Т. 2 / А.А. Пионтковский. – М. : Изд-во «Наука», 1970. – 672 с.
6. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.
7. *Глыстин В.К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. / В.К. Глыстин. – Л. : Изд. Ленинградского университета, 1979 – 126 с.
8. *Тацій В.Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій -Харьков : Выща шк., 1988. – 198 с.
9. *Новоселов Г. П.* Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 208 с.
10. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довікля в Україні / С.Б. Гавриш. – К. : Инст. Законод. Верховної Ради України, 2002. – 636 с.
11. *Матишевський П.С.* Об'єкт злочину / П.С. Матишевський // Кримінальне право України. Заг. част: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак.; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1997 – С. 124-133.

12. *Фесенко Є.В.* Злочини проти здоров'я населення та системи заходів його охорони: дис...докт. юрид. наук 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Є.В. Фесенко – К., 2004. – 35 с.

13. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : Монографія / В.К. Матвійчук – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.

14. *Шульга А.В.* Объект и предмет преступлений против собственности в условиях рыночных отношений и информационного общества : дис...докт. юрид. наук, 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Шульга А.В. – Волгоград. – 2008. – 61 с.

Вітко О.Ю. Поняття об'єкта злочину

У даній статті автором, на основі критичного аналізу досоціалістичних, соціалістичної та сучасних точок зору на об'єкт злочину, дано загальнотеоретичне визначення об'єкта злочину.

Ключеві слова: об'єкт злочину, суспільні відносини.

Витко О.Ю. Понятие объекта преступления

В данной статье автором, на основании критического анализа досоциалистических, социалистической и современных точек зрения на объект преступления, дано общетеоретическое определение объекта преступления.

Ключевые слова: объект преступления, общественные отношения.

Vitko O.I. Object of crime concept

Based on the critical analysis of the pre-socialist, socialist and modern views on the object of crime, general theoretical definition of the object of crime is offered in the article.

Key words: object of crime, public relations.

Стаття надійшла до редакції 05.01.2012.

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 238 КК УКРАЇНИ

Т.Г. Савенкова

здобувач кафедри

кримінального права та процесу,

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. З'ясування об'єкта злочину, приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення зумовлює подальший процес його дослідження, викликаний переосмисленням кримінально-правової доктрини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми окреслення предметного поля, що стосується об'єкта злочину, який досліджується присвячені праці С.Б. Гавриша, В.Я. Тація, В.К. Матвійчука, Н.О. Лопашенко, Ю.С. Шемшученка та ін. Проте системно це питання не отримало належного дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблеми об'єкта злочину, передбаченого ст. 238 КК України.

Основні результати дослідження. З приводу родового об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища і в системі яких знаходяться і досліджувані відносини, що стосуються приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, існують твердження про те, що такими є відносини: з порушення правил виробництва, промислів [1, с. 119]; із соціалістичної власності, матеріалізовані в природних багатствах [2, с. 57-58; 3, с. 17; 3, с. 169]; з порядку використання природних багатств у господарській діяльності чи суспільні відносини з їх використання [4, с. 5; 5, с. 3]; самі природні багатства [6, с. 259; 7, с. 17]; блага, що охороняються кримінальним правом; сама природа, природні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі неперехідні цінності [8, с. 11-12]; соціалістичні суспільні відносини, що забезпечують раціональне використання й охорону природних багатств [9, с. 102]; природоохоронні відносини, спрямовані на охорону навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також на науково обгрунтоване раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального екологічного стану біосфери [10, с. 286]; суспільні відносини, що забезпечують безпечні природні умови з метою задоволення їх різнобічних потреб [11, с. 22]; деякі інші інтереси соціалістичного господарства в різних його сферах – лісового господарства, рибальства, мисливства тощо [12, с. 281]; відносини з охорони природного середовища, його використання в інтересах соціалістичного суспільства [13, с. 80]; суспільні відносини з використання, збереження і покращення природного середовища в інтересах соціалістичного суспільства, куди входить і охорона радянського народного господарства. Порядок управління, громадська безпека та інше в ролі складових, додаткових об'єктів [14, с. 6-7]; суспільна безпека, яка найчастіше розуміється як стан захищеності суспільних інтересів [15, с. 31]; комплекс фактичних суспільних відносин, їх правової форми і матеріальної оболонки, здійснення яких забезпечує життєдіяльність людини, використання нею навколишнього природного середовища як безпосереднього базису існування, задовольняє розумні соціальні потреби і гарантує її безпеку [16, с. 177].

Усі вищезазначені погляди стосовно родового об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища є дещо суперечливими або не охоплюють кола всіх відносин у досліджуваній сфері, або призводять до помилкового отождоження об'єкта злочину (суспільних відносин) з предметом злочину чи з правовідносинами, а іноді стосуються діяння або відповідного стану тощо. Зупинятися на їх характеристичі ми не будемо через обмежений обсяг статті. Скористаємося лише визначенням родового об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, запропонованого В.К. Матвійчуком, яке, на нашу думку, є найбільш правильним: родовим об'єктом складів злочинів проти навколишнього природного середовища є суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої системи, до якої належить і людина (яка утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх і майбутніх поколінь, і яка може гарантувати безпечно для життя та здоров'я навколишнє природне середовище [17, с. 171-172]. Необхідно погодитися з цією точкою зору з певним уточненням щодо визначення родового об'єкта злочину, що досліджується. Таке визначення родового об'єкта проаналізованого складу злочину зумовлене чинним законодавством, яке встановило певні межі кримінально-правової відповідальності для досліджуваних нами відносин.

П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко [18, с. 123-124] та П.П. Андрушко [18, с.21] зазначають, що концепція «об'єкт злочину – суспільні відносини» протягом останніх десятиріч переважала в теорії кримінального права України. При цьому П.С. Матишевський та Є.В. Фесенко стверджують, що ця концепція не повністю відповідає сучасним поглядам щодо оцінювання соціальних цінностей. Основним її недоліком є перебільшення значення категорії «публічного» порівняно з категорією «приватного» у сфері соціального життя. Людина з її потребами, інтересами, правами відійшла на другий план. Конституцією України 1996 р. закладено кардинально нові ціннісні орієнтації: (ст. 3) найвищою соціальною цінністю визнано людину, а її права, свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [19, с. 75]. Не можна погодитися з Є.В. Фесенком стосовно того, що суспільні відносини не є універсальною характеристикою об'єкта злочину, оскільки, на його думку, це поняття ніби не охоплює такі особисті блага людини, як життя і здоров'я [19, с. 75]. Слід зазначити, що захист цих благ забезпечується системою відповідних суспільних відносин. Отже, інші цінності: інтереси і права потерпілих, блага забезпечуються системою відповідних суспільних відносин. Крім того, слід зазначити, що будь-які відносини виникають внаслідок потреб та інтересів, вони і є тією рушійною силою, що стимулює наявність тих чи інших суспільних відносин, у яких реалізуються потреби та інтереси. Держава має забезпечити існування позитивних суспільних відносин для реалізації інтересів та потреб у межах цих відносин. Таким чином, визначення об'єкта злочину як цінностей, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може спричинити шкоду (під самими цінностями він розуміє різноманітні об'єкти матеріального світу, у тому числі й саму людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому) є непереконливим [19, с. 76]. Тому не можна погодитися з Є.В. Фесенком, що при вирішенні проблеми об'єкта злочину, співвіднесення по-

нять «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони» доцільно використовувати категорію цінностей [19, с. 76].

Не зовсім обґрунтованою є позиція П.П. Андрушка, який також визначає об'єкт злочину як соціальні цінності [20, с. 35]. Відмінним від попередників є те, що він визнає об'єктом злочину соціальні цінності, різновидами, а не їх структурними елементами, тобто безпосередніми чи видовими об'єктами конкретних злочинів яких є: 1) потерпілий; 2) права, свободи та інтереси потерпілого; 3) соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації ними належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі у формі правовідносин [20, с. 36].

Маючи таку відправну позицію, необхідно детальніше зупинитися на дослідженні безпосереднього об'єкта складу злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення.

У наукових публікаціях не завжди чітко визначається безпосередній об'єкт досліджуваного складу злочину. Так, одні автори під об'єктом злочинного приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення розуміють встановлений з метою забезпечення екологічної безпеки та захисту здоров'я людей, збереження тваринного і рослинного світу, порядок інформування про екологічний стан, захворюваність населення, а також право громадян на отримання у встановленому порядку повної, достовірної та своєчасної інформації про стан навколишнього природного середовища, здоров'я населення, наявні та можливі фактори ризику для нього та їх ступінь, про надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, що виникли або можуть виникнути, про рівні опромінення людини та захист від впливу іонізуючих випромінювань у місцях проживання чи роботи [21, с. 593]. Другі автори стверджують, що об'єктом даного складу злочину є порядок інформування про екологічне чи радіаційне забруднення територій, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також на стан захворюваності населення на цих територіях [22, с. 21 -22]. Треті наполягають на тому, що до нього належить здоров'я населення, а також екологічні інтереси держави та суб'єктів господарювання та суспільні відносини з підтримання задовільного екологічного стану в Україні [23, с. 245]. Четверті відносять до нього конституційне право громадян на інформацію про стан навколишнього середовища (ч. 2 ст. 50 Конституції України) [24, с. 424]. П'яті вважають, що це екологічна безпека оточуючого середовища при виконанні робіт [25, с. 182; 26, с. 41]. Шості переконані: основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують населення належною інформацією про екологічний стан або захворюваність населення та протидію приховуванню та перекручуванню таких відомостей [17, с. 177]. Додатковим безпосереднім об'єктом цього складу злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя людей, їх здоров'я, охорону флори і фауни [17, с. 177]. Сьомі впевнені, що ним є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення, економічних інтересів держави й суб'єктів господарювання [27, с. 169]. Восьмі обґрунтовують, що ним є порядок забезпечення екологічної безпеки шляхом інформування населення про екологічний стан навколишнього природного середовища, небезпечний для здоров'я людей, тваринного і рослинного світу та стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою [28, с. 312]. Пропонуються й інші точки зору стосовно безпосереднього об'єкта зло-

чину, передбаченого ст. 238 КК України, але вони тією чи іншою мірою повторюють вищезазначені судження з елементами певної модифікації конкретних авторів.

Вважаємо, що з метою оптимального визначення безпосереднього об'єкта цього складу злочину необхідно врахувати всі позитивні підходи до розуміння досліджуваних суспільних відносин. З вищезазначених суджень, на наш погляд, можна зупинитися на тому, що:

1) об'єктом складу злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення слід визнавати суспільні відносини, а не просто відносини про екологічний стан, або встановлений порядок, оскільки відомості – це предмет злочину і не порядок, тому що це процедура – діяльність, як зазначає О.О. Дудоров. Також не порядок інформування про екологічний стан чи радіаційне забруднення територій, як наполягають автори науково-практичного коментаря, під заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка та Є.В. Фесенка, не здоров'я населення, оскільки порядок інформування – це діяльність, а також не економічні інтереси держави, так як інтереси лише те, що спонукає до чогось. Також це не екологічна безпека, оскільки це лише певний стан;

2) ці відносини забезпечують населення належною інформацією про екологічний стан або захворюваність населення (як це стверджує В.К. Матвійчук);

3) це відносини з приводу надання належної інформації про екологічний стан або захворюваність населення (як це частково стверджують В.К. Матвійчук, М.В. Хворостяний, В.Н. Клименко);

4) ці відносини стосуються створення умов для забезпечення інформування населення про екологічний стан або захворюваність населення та протидію приховуванню та перекрученню інформації про екологічний стан або захворюваність населення (як стверджує В.К. Матвійчук);

5) ці відносини стосуються інформації щодо екологічного стану та захворюваності населення.

Суть же розбіжностей і негативних моментів у вищезазначених поглядах полягає в тому, що деякі автори:

1) вбачають в об'єкті не відносини, а порядок інформування населення про екологічний стан або захворюваність населення (О.О. Дудоров та автори науково-практичного коментаря під ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка);

2) зводять об'єкт злочину до права, а не відносин (Д.І. Крупко);

3) прирівнюють об'єкт до стану – екологічна безпека, а не до відносин (Н.А. Лопашенко, А.В. Наумов);

4) називають об'єктом економічні інтереси держави та суб'єктів господарювання (С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева), що не відповідає чинному законодавству. Разом з тим, навіть з огляду на викладене, ще не має можливості дати вичерпну відповідь відносно безпосереднього об'єкта складу злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення. Необхідно ще проаналізувати структурні елементи відносин.

Слід зазначити, загально визначеним є той факт, що винний при вчиненні цього злочину впливає на предмет відносин і своїми діями порушує або намагається порушити суспільні відносини, тобто завдає їм істотної шкоди.

Візьмемо за основу структуру суспільних відносин, що запропонована в кримінально-правовій літературі, яку пропагує переважна більшість учених:

- 1) це суб'єкти (носії) відносин;
- 2) це предмет, з приводу якого існують відносини (тобто це те, з приводу чого існують відносини);
- 3) це соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність як зміст відносин) [29, с. 35-48]. Маючи такі вихідні положення, проведемо дослідження безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України.

В юридичній літературі зазвичай відсутня будь-яка позиція стосовно того, хто може бути суб'єктом відносин у площині кримінальної відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, а точніше цьому питанню увага взагалі не приділялася. Це дає можливість говорити про те, що суб'єкти відносин як структурний елемент об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України, зовсім не підлягала дослідженню. А він, на нашу думку, істотно має вплинути на вирішення питання про те, що є безпосереднім об'єктом досліджуваного складу злочину. Визначення суб'єктів зазначених суспільних відносин, а також їх соціальних функцій у цих відносинах дасть змогу визначити на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом цього складу злочину [30, с. 79]. Цю властивість суб'єктів у суспільних відносинах використовує інколи законодавець як для визначення меж, дії кримінального закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом конкретного складу злочину (скажімо, приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення), а саме, що це стосується навколишнього природного середовища [31, с. 8-9]. Законодавець цей підхід до складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України, не застосував, чим ускладнив наше завдання в дослідженні зазначеної проблеми, а також у застосуванні цієї статті в практичній діяльності правоохоронних органів та судів. Вивчивши кримінальні справи цієї категорії, ми встановили, що у всіх випадках (100% справ) одним із суб'єктів відносин обов'язково була фізична особа (людина).

З метою встановлення другої сторони суб'єктного складу відносин, що аналізуються, ми звернулися до законодавчих і підзаконних актів, а також слідчої та судової практики. Так, аналіз законодавчих та підзаконних актів, що стосуються регулювання відносин з приводу умов, що забезпечують належне інформування населення про екологічний стан або захворюваність населення, засвідчив, що іншою стороною суб'єктивного складу таких відносин, які є елементом об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України, виступають як фізичні, так і юридичні особи відносно до законодавства [32; 33].

Цю ж суб'єкту сторону суспільних відносин підтверджує і вивчення кримінальних справ (100% вивчених кримінальних справ за 2001-2011 рр., із них: 17% такими суб'єктами виступають органи загальної компетенції, 23% – спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань екології та установи, які мають екологічну інформацію і 60% – окремі підприємства, організації). Проте це не ставить під сумнів, що учасниками відносин можуть бути з обох сторін і юридичні особи. Але такі факти не підтверджуються вивченням кримінальних прав.

Отже, робити детальний перелік суб'єктів суспільних відносин не потрібно. Важливо лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які тією чи іншою мірою можуть впливати на зміст конкретних відносин і межі кримінальної відповідальності щодо досліджуваного складу злочину, а також зобов'я-

зані надавати таку інформацію. Це положення є, на нашу думку, визначальним і цілком прийнятним.

Вивчення кримінальних справ зазначеної категорії свідчить, що суди в основному правильно кваліфікували діяння, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус (роль) у досліджуваних відносинах (як засвідчує ознайомлення з кримінальними справами про приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення за 76% справ, охоплених нашим вивченням, такі суб'єкти встановлювалися інтуїтивно (навздогад) і з таких справ не було як додаткових розслідувань чи нових розглядів справ у судах). Таке становище дає нам підстави спрямувати зусилля судів, правоохоронних органів на обов'язкове дослідження за кожною кримінальною справою, таких суб'єктів відносин, складової суб'єктного складу об'єкта досліджуваного складу злочину, а також стверджувати, чи є відносини між цими суб'єктами такими, що охороняються ст. 238 КК України.

У контексті продовження дослідження структури об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України для з'ясування змісту цих відносин величезне значення має предмет відносин, які досліджуються. У цьому аспекті ми дотримуємося думки, що предметом суспільних відносин є явище природи, суспільства, свідомості, на які спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта [10, с. 502]. Справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин, є все те, з приводу чого й у зв'язку з чим існують ці суспільні відносини [34, с. 25], а не уречевлення (фізичне тіло), що не самі речі і фізичні тіла є предметом відносин, а саме відносини, з приводу яких люди вступають між собою в той чи інший соціальний зв'язок [17, с. 110]. Для складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України, предметом відносин є можливість (умови) для отримання належної інформації (відомості) про екологічний стан або захворюваність населення та протидії приховуванню та перекрученню такої інформації.

Наш підхід до дослідження предметів відносин полегшить аналіз третього структурного елемента відносин, що нами вивчається, а саме – з'ясування соціального взаємозв'язку, що справедливо розглядається як засіб самих відносин [351, с. 58]. Цей зв'язок може виявлятися на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, у взаємодії людських спільнот, а також індивідуумів із спільнотами. Зовні цей соціальний зв'язок виявляється, як показує вивчення названих кримінальних справ і нормативної бази, в таких формах діяльності: в наданні належної інформації про екологічний стан; у наданні належної інформації про захворюваність населення тощо. Наше твердження має і практичне підґрунтя. Так, вивчення кримінальних справ свідчить, що за 60% справ соціальний зв'язок (взаємодія суб'єктів) характерний для охорони надання відомостей про екологічний стан, а за 30% справ – для надання відомостей про захворюваність населення.

Нас цікавить, як видно з дослідження, соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів відносин, тобто їх взаємодії. Взаємозв'язок (соціальний зв'язок) зумовлений потребами (інтересами), які є рушійною силою у спілкуванні суб'єктів відносин; як свідчить про це наше дослідження [34, с. 69]. Викладене свідчить, що інтерес – це певна форма прояву, вираження, реалізація суспільних відносин, тобто через поведінку суб'єктів відносин, а не самі суспільні відносини як результат. Тому для визначення безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України, мають враховуватись

лише суспільні відносини, що відповідають інтересам всього суспільства, а не інтересам окремої особи на її розсуд чи вподобання. Такими повинні бути позитивні відносини, що поставлені під охорону Кримінального кодексу України.

Висновки. Дослідивши структуру суспільних відносин (об'єкта), існуючі точки зору стосовно цього питання, можна запропонувати визначення об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України. Цим безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, які забезпечують умови (стосунки) з надання належної інформації про екологічний стан або захворюваність населення та протидію приховуванню та перекрученню таких відомостей.

Таке визначення безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України, є послідовним, науково обґрунтованим, має велике значення для теорії кримінального права, законодавчої діяльності та для правильного застосування чинного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Трайнин А.Н.* Должностные и хозяйственные преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Юриздат, 1938. – 136 с
2. *Красс А.В.* Право государственной социалистической собственности / А.В. Красс. – М. : Госюриздат, 1954. – 260 с.
3. *Мунтян В.Л.* Правовая охрана рыбных богатств / В.Л. Мунтян // Правовая охрана природы : Тезисы докладов и содокладов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 8-17.
4. *Богомяков Ю.С.* Уголовно-правовая охрана природных богатств СССР : дис...канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология ; уголовно-исправительное право / Ю.С. Богомяков. – Свердловск, 1972. – 16 с.
5. *Глистин В.К.* Охрана природы по советскому уголовному праву : дис...канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология ; уголовно-исправительное право / В.К. Глистин. – Ленинград : ЛГУ, 1966. – 16 с.
6. *Леонтьев Б.* Преступления против природных богатств СССР / Б. Леонтьев // Советское уголовное право. Часть Особенная : Учебник / В.Д. Меньшагин, В.Н. Кудрявцев, Б.А. Куринов и др.; под ред. В.Д. Меньшагина и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – С. 261-274.
7. *Некипелов П.Т.* Понятие и система хозяйственных преступлений по советскому уголовному праву / П.Т. Некипелов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1963. – 160 с.
8. *Гаврыш С.Б.* Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды (проблемы теории и развития уголовного законодательства Украины) : дис...докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология ; уголовно-исправительное право / С.Б. Гаврыш. – Харьков, 1994. – 42 с.
9. *Тяжкова И.М.* Некоторые вопросы уголовно-правовой охраны природы / И. М. Тяжкова // Научно-технический прогресс и правовая охрана природы : Проблемы совершенствования природоохранительного законодательства в условиях научно-техн. прогресса / Под ред. В.В. Петрова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 101-103.
10. *Таций В.Я.* Преступления против природных богатств СССР / В. Я. Таций // Уголовное право УССР : Особенная часть : Учебник // Под ред. М. И. Бажанова и др. – К. : Выща школа. Головное изд-во, 1989. – 503 с.
11. *Пакутин В.Д.* Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов в СССР / В. Д. Пакутин. – Учебное пособие. – Уфа : Башкирский гос. университет, 1976. – 157 с.
12. *Вышинская З.А.* Советское уголовное право. Часть особенная : Учебник / З.А. Вышинская, М.М. Исаев, А.А. Пионтковский и др. ; [общ. ред. А.А. Герцензон, З.А. Вышин-

ская]. – М. : Госюриздат, 1951. – 431 с. (Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР).

13. *Бушужева Т.А., Дагель П.С.* Объект уголовно-правовой охраны природы / Т.А. Бушужева, П.С. Дагель // Советское государство и право. – 1977. – № 8. – С. 77-83.

14. *Корчева З.Г.* Уголовно-правовая охрана природы в УССР : Учебное пособие / З.Г. Корчева. – Харьков : Вища школа, 1975. – 83 с.

15. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Прес», 2002. – 802 с.

16. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Учебное пособие / Н. А. Лопашенко. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Прес», 2003. – 799 с.

17. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове дослідження) : Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.

18. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

19. *Фесенко Є.В.* Цінності як об'єкт злочину / Є.В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75-79.

20. *Андрушко П.П., Стрижевська А.А.* Злочини у сфері службової діяльності : кримінально-правова характеристика. Навч. посіб. / П.П. Андрушко, А.А. Стрижевська. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 342 с.

21. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – Атіка, 2004. – С. 593-595.

22. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т.2. / За ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.

23. *Гавриш С.Б., Корчева З.Г.* Злочини проти довкілля / С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева // Кримінальне право України. Особлива частина : Підручник [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] / За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-є вид., переробл. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 242 – 260.

24. *Крупко Д.И.* Преступления против окружающей среды / Д.И. Крупко // Уголовное право Украины: Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. засл. деятеля науки и техники Украины, докт. юрид. наук, проф. Е.А. Стрельцова. – Х. : ООО «Одиссей», 2002. – С. 403- 435.

25. *Наумов А.В.* Российское уголовное право: Курс лекций. В 3 т. – Т.3 Особенная часть (главы XI. – XXI) / А.В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. . – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 656 с.

26. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления : Комментарий к гл. 26 УК РФ / Н. А. Лопашенко . – СПб. : Изд-во «Юридический центр Прес», 2002. – 435 с.

27. *Хворостяний М.В.* Злочини проти довкілля / М.В. Хворостяний // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За заг. ред. Е.Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – С. 164-189.

28. *Клименко В.А.* Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.). – Вид. 2-ге, перер. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – С. 301- 354.

29. Преступления, состав преступления уголовно-правовой нормы / Н.Ф. Кузнецова // Вестник МГУ. – Право. – 1967. – № 4. – С. 35- 48.

30. *Тацкий В.Я.* Преступления против природных богатств СССР / В.Я. Тацкий // Уголовное право УССР: Особенная часть: Учебник / Под ред. М.И. Бажанова и др. – К. : Вища школа, 1989. – 503 с.

31. *Иценко О.М., Матвійчук В.К., Єросова І.Ю.* Кримінально-правовий захист атмосферного повітря: Навч. посібник / О.М. Іценко, В.К. Матвійчук, І.Ю. Єросова. – К.: РВВ МВС України, 1994. – 64 с.

32. Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 р. № 169 // Офіційний вісник України. – від 27.02.2004. – Ст. 358.

33. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26.06.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

34. *Коржанский Н.И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский: Монография. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.

35. *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посіб. / В. Я. Тацій. – Харків: Українська юридична академія, 1994. – 80 с.

Савенкова Т.Г. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 238 КК України

У статті досліджено об'єкт складу злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, пропонується авторське бачення цієї проблеми.

Ключові слова: об'єкт, склад злочину, елементи об'єкта складу злочину.

Савенкова Т.Г. Объект преступления, предусмотренного ст. 238 УК Украины

В статье исследован объект преступления сокрытия или искажения сведений об экологическом состоянии или заболеваемости населения.

Ключевые слова: объект, состав преступления, элементы объекта состава преступления.

Savenkova T.G. Object of crime, envisaged by cl. 238 Criminal Code of Ukraine

The article investigates the component of crime of underreporting or disfiguration of information about ecological condition or sickness rate of population.

Key words: object, components of crime, elements of object of components of crime

Стаття надійшла до редакції 11.01.2012.

БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 384 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук,

професор, перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

О.М. Кравцова

магістр

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку права висвітлив значну кількість проблем, які стосуються перспектив розвитку, кримінально-правової доктрини з питання з'ясування суті безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 384 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням проблеми безпосереднього об'єкта займалися такі вчені, як: Ю.В. Александров, Б.С. Нікіфоров, В.Я. Тацій та інші. Проте до цього часу суть цього феномену не отримала достатнього дослідження.

Мета статі полягає у з'ясуванні безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 384 КК України.

Основні результати дослідження. З метою оптимального визначення безпосереднього об'єкта складу злочину передбаченого ст. 384 КК України необхідно враховувати всі позитивні підходи до розуміння досліджуваних суспільних відносин. З вищезазначених суджень, на мій погляд, можна зупинитись на тому, що: 1) об'єктом складу злочину «завідомо неправдиве показання» слід визнати суспільні відносини (а не інтереси об'єктивного, повного і правильного розслідування кримінальних справ і об'єктивного справедливого і правильного розгляду і вирішення судом кримінальних справ, як зазначає В.С. Фельдблом, а також не діяльність суду та органів, що сприяють здійснення правосуддя тощо – основний безпосередній об'єкт і не права і охоронювані законом інтереси фізичних і юридичних осіб, як наполягає Ю.В. Александров, не інтереси всебічного, повного і неупередженого розслідування і судового розгляду справи тощо, як стверджує Є.В. Фесенко; також не одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі, як бажають цього В.І. Тютюгін, І.В. Самощенко та В.А. Козак; не нормальна діяльність органів правосуддя, а додатковим об'єктом – права і інтереси фізичних і юридичних осіб, як цього бажає О.А. Чуваков; не діяльність зі здійснення завдань правосуддя тощо, як зазначає М.Х. Хабибуллін, також не інтереси правосуддя і не інтереси фізичних і юридичних осіб, як наполягає Ю.І. Кулешов; не нормальна діяльність суду і органів досудового розслідування з реалізації цілей і завдань правосуддя, як стверджує А.В. Наумов); 2) ці відносини існують у сфері регламентованої законодавством та іншими нормативно-правовими актами діяльності: судів по здійсненню правосуддя; органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, виконавчого провадження, тимчасових слідчих або спеціальних

комісії Верховної Ради України як це частково стверджують Ю.В. Александров, О.А. Чуваков; 3) це відносини з приводу отримання правдивих показань свідка чи потерпілого, правдивого висновку експерта, зробленого правильного перекладу під час дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді (як це, зокрема, стверджують І.В. Тютюгін, І.В. Самощенко, В.А. Козак); 4) ці відносини стосуються створення умов для забезпечення регламентованого законодавством і іншими нормативно-правовими актами отримання правдивих показань свідка чи потерпілого, правдивого висновку експерта, правильного перекладу з метою повного, всебічного й об'єктивного розслідування кримінальних справ, об'єктивного, справедливого розгляду і вирішення судом справ, виконання судових рішень та забезпечення умов з охорони прав і законних інтересів суспільства, держави, фізичних та юридичних осіб (як це частково зазначають В.С. Фельдблюм, Ю.М. Александров, Є.В. Фесенко, В.І. Тютюгін, І.В. Самощенко, В.А. Козак та ін.)

Суть же розбіжностей і негативних моментів у зазначених вище точках зору полягає в тому, що деякі автори: 1) вбачають в об'єкті не суспільні відносини, а інтереси розслідування чи розгляду і вирішення судом справ (В.С. Фельдблюм, Є.В. Фесенко), інтереси правосуддя та інтереси фізичних та юридичних осіб (Ю.І. Кулешов); 2) зводять об'єкт до діяльності суду та органів, що сприяють здійсненню правосуддя тощо (Ю.В. Александров, М.Х. Хабибуллін); 3) вбачають не суспільні відносини, а нормальну діяльність органів правосуддя (О.А. Чуваков), нормальну діяльність суду й органів досудового розслідування тощо (А.В. Наумов); 4) розглядають не відносини, хоча і зазначають, що це відносини, а предмет злочину (В.І. Тютюгін, І.В. Самощенко, В.А. Козак).

Разом з тим, викладене ще не дає можливості дати вичерпну відповідь відносно безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 384 КК України. Необхідно ще проаналізувати структурні елементи відносин і предмет цього складу злочину, який відноситься до цього складу злочину, а не до об'єкта складу злочину завідомо неправдивих показань і є окремою ознакою як цілком справедливо, на мою думку, зазначає В.К.Матвійчук [1, с. 78-191]. Тому загальноновизначеним є той факт, що винний при вчиненні цього злочину впливає на предмет відносин і своїми діями порушує або намагається порушити суспільні відносини, тобто завдає їм істотної шкоди.

Візьмемо за основу структуру суспільних відносин, що запропонована в кримінально-правовій літературі, яку пропагує більшість вчених: 1) це – суб'єкти (носії) відносин; 2) це – предмет, з приводу якого існують відносини (тобто це те, з приводу чого існують відносини); 3) це – соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність як зміст відносин) [2, с. 35-48]. Маючи такі і вищезазначені вихідні положення, продовжимо дослідження безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 384 КК України.

В юридичній літературі звичайно відсутня якась позиція відносно того, хто може бути суб'єктом відносин у площині кримінально-правової охорони, досліджуваних відносин, а точніше цьому питанню увага взагалі не приділялась. Це дає мені можливість говорити про те, що суб'єкти відносин як структурний елемент об'єкта складу цього злочину (ст. 384 КК) зовсім не підлягали дослід-

женню. А він, на наш погляд, істотно має вплинути на вирішення питання, що є безпосереднім об'єктом досліджуваного складу злочину.

Визначення суб'єктів указаних суспільних відносин, а також їх соціальних функцій у цих відносинах дозволить розкрити на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом цього складу злочину [101, с. 79]. Цю властивість суб'єктів у суспільних відносинах використовує інколи законодавець як для визначення меж дії кримінального закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом конкретного складу злочину (скажімо завідомо неправдивого показання), а саме, що це стосується відносин, які забезпечують умови діяльності судів по здійсненню правосуддя тощо [3, с. 4-5]. Законодавець цей підхід до складу злочину, передбаченого ст.384 КК України не застосував, чим ускладнив наше завдання в дослідженні зазначеної проблеми, а також у застосуванні цієї статті в практичній діяльності суду та правоохоронних органів. Проведеним нами вивченням кримінальних справ цієї категорії встановлено, що у всіх випадках (100% справ) одним із суб'єктів відносин обов'язково була фізична особа (людина). Це був свідок, потерпілий, експерт, перекладач, дізнавач, слідчий, прокурор тощо.

З метою встановлення другої сторони суб'єктного складу цих відносин, ми звернулися до законодавчих і підзаконних актів, а також слідчої і судової практики. Так, аналіз законодавчих та підзаконних актів, що стосується зазначеної сфери засвідчив, що іншою стороною суб'єктного складу таких відносин, що є елементом об'єкта цього діяння виступають як фізичні, так і юридичні особи відповідно до законодавства України [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]. Цю ж суб'єктну сторону суспільних відносин підтверджує і вивчення кримінальних справ за 1991 по 2011 рр. З них 60 % такими суб'єктами виступають органи дізнання, досудового слідства та суди, а – 30 % дізнавачі, слідчі, прокурори, 6 % – експертні установи, 2 % – бюро перекладів, 2 % – інші фізичні та юридичні особи. Законодавець до них відносить тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України. Проте, це не ставить під сумнів, що учасниками відносин можуть бути з двох сторін і юридичні особи.

На нашу думку, робити детальним перелік суспільних відносин не потрібно. Важливо лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які в тій чи іншій мірі можуть впливати на зміст конкретних відносин і межі кримінальної відповідальності, щодо досліджуваного простого і кваліфікованого складів злочину, передбачених ст. 384 КК України. Це положення є визначальним і цілком прийнятним.

Вивчення кримінальних справ зазначеної категорії та юридичної літератури свідчить, що суди, в основному, правильно кваліфікують діяння, коли встановлюють суб'єктів відносин, їх соціальний статус (роль) у досліджуваних відносинах (як показує ознайомлення з кримінальними справами про завідомо неправдиве показання по 74 % справ, охоплених нашим вивченням, такі суб'єкти встановлювалися інтуїтивно і по таких справах не було як додаткових розслідувань або нових розглядів у судах). Таке становище дає можливість спрямовувати зусилля суддів, правоохоронних органів на обов'язкове дослідження по кожній кримінальній справі, таких суб'єктів відносин, складової суб'єктного складу об'єкта досліджуваного складу злочину, а також стверджувати, чи є відносини між цими суб'єктами такими, що охороняються ст. 384 КК України.

У контексті продовження дослідження структури об'єкта складу злочину завідомо неправдивого показання для з'ясування змісту цих відносин істотне значення має предмет досліджуваних відносин. У цьому аспекті дотримуємося думки, що предметом суспільних відносин є явище природи, суспільства, свідомості, на які спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта [12, с. 502]. Справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є все те, з приводу чого й у зв'язку з чим існують ці суспільні відносини [13, с. 7; 14, с. 25; 105, с. 40], а з не утворення (фізичне тіло, інформація, тощо), що не самі речі й фізичні тіла є предметом відносин, а саме відносини, з приводу яких люди вступають між собою в той чи інший соціальний зв'язок.

Зовні цей соціальний зв'язок проявляється, як показує вивчення названих кримінальних справ і нормативної бази, в таких формах діяльності: в процесуальному порядку попередження (присязі) свідка, потерпілого, експерта і перекладача про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань свідком, потерпілим, завідомо неправдивого висновку експертом, завідомо неправильного перекладу. Крім того, передбачені приписи і Конституцією України, зокрема ст. 63 Конституції тощо. Існує нормативна база у виконавчому провадженні, яка передбачає права та обов'язки цих органів. Крім того, передбачені права та обов'язки перерахованих суб'єктів відносин у КПК України, ЦПК України, ГПК України, Кодексі адміністративного судочинства України тощо, які визначають межі їх прав та обов'язків; в охороні такого порядку для визначення протидії порушенням приписів ст. 384 КК України і т.п.

Наше твердження має і практичне підґрунтя. Так, вивчення кримінальних справ цієї категорії свідчить, що 25 % справ соціальний зв'язок (взаємодія суб'єктів) характерний для забезпечення процесуального порядку взаємодії суб'єктів відносин, а по 75 % справ – для охорони умов забезпечення отримання достовірних доказів.

Висновок. На підставі проведеного дослідження можна запропонувати визначення безпосереднього об'єкта діяння, передбаченого ст. 384 КК України.

Цим основним безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують умови (стосунки) з охорони належного отримання суб'єктами провадження правдивих показань свідка чи потерпілого, правдивого висновку експерта, правдивого перекладу від перекладача. Натомість додатковим безпосереднім об'єктом цього складу злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та криминологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.
2. *Кузнецова Н.Ф.* Преступление, состав преступления уголовно-правовой охраны / Н.Ф. Кузнецова // Вестник МГУ. – Право. – 1967. – №4. – С. 35-48.
3. *Фельдблюм В.С.* Уголовная ответственность за заведомо ложное показание : дис...канд. юрид. наук : спец. 12.715. – Уголовное право и уголовный процесс. – М. : Высшая школа МВД СССР, 1972. – 16 с.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України станом на 22 вересня 2010 р.- К. : Алерта, КНТ; ЦУЛ, 2010. – 152 с.

5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
6. Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон України від 15.01.2009 р. № 890-VI // Офіційний вісник України. – 2009. – № 22. – Ст. 694.
7. Конституція України// Офіційний вісник України. – 2010, 72/1. – 172 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – С. 58.
9. Кримінально-виконавче право// Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – Ст. 188.
10. Про державну виконавчу службу: Закон України від 31 грудня 1998 р. З подальшими змінами і доповненнями// Відомості Верховної Ради України.
11. Про адвокатуру// Верховна Рада України; Закон від 16.11.2006 р. № 355-V. Голос України від 09.12.2006; № 234; Офіційний вісник України від 18.12.2006 р.
12. *Тацій В.Я.* Преступления против природных богатств СССР / В.Я.Тацій // Уголовное право УССР: Особенная часть: Учебник / Под ред. М.И.Бажанова и др. – К. : Выща школа, Главное изд-во, 1989. – 503 с.
13. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву/Б.С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.
14. *Коржанский Н.И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны/ Н.И.Коржанский. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.
15. *Коржанский М.Й.* Объект и предмет злочину: Монографія. – Дніпропетровськ : Юридична академія МВС; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

Матвійчук В.К., Кравцова О.М. Безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 384 КК України

У статті досліджено, на підставі вивчення теоретичних джерел та судової практики, безпосередній об'єкт діяння, передбаченого ст. 384 КК України.

Ключові слова: *безпосередній об'єкт, склад злочину, структура об'єкта.*

Матвейчук В.К., Кравцова Е.Н. Непосредственный объект состава преступления, предусмотренного ст. 384 КК Украины

В статье исследовано на основании изучения теоретических источников и судебной практики, непосредственный объект деяния, предусмотренного ст. 384 КК Украины.

Ключевые слова: *непосредственный объект, состав преступления, структура объекта.*

Matviichuk V.K., Kravtsova O.M. Direct object of corpus delicti under the Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine

Based on the analysis of the theoretical sources and the legal practice, the direct object of corpus delicti under the Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine is investigated in the article.

Key words: *direct object, corpus delicti, object structure.*

Стаття надійшла до редакції 23.12.2011.

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ.384 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, СОЦІАЛЬНА ЇХ КРИМІНАЛІЗАЦІЯ

О.І. Габро

*викладач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Соціальна обумовленість кримінально-правового захисту відносин, що забезпечують умови з охорони забезпечення правосуддя (ст. 384 КК України), правдивими показаннями свідка чи потерпілого, правдивим висновком експерта, правильного перекладу, зробленому перекладачем у суді або під час досудового слідства чи дізнання визначається різними чинниками. Іншими словами це відноситься до одного з основних питань кримінальної політики – криміналізації аналізованих діянь. Від його конкретного рішення залежить визначення обсягу мір державного примусу в сфері боротьби з означеними суспільно небезпечними діяннями і залучення до цієї діяльності суб'єктів кримінальної юстиції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання присвячували свої роботи Ю.В. Александров, А.В. Галахова, М.І. Бансанов, А.М. Бойко, Д.І. Крупко, В.О. Навроцький, А.В. Наумов, В.Я. Тацій, В.С. Фельдблюм, Є.В. Фесенко та ін. Утім, більшість наукових праць з аналізованої тематики ґрунтуються на застарілій нормативній базі, використанні вузького підходу – лише з окремих аспектів цієї проблеми, без врахування сучасного праворозуміння окреслених асоціальних явищ.

Мета статті. Встановлення, визначення і розкриття різних чинників соціальної обумовленості криміналізації аналізованих діянь, допоможе нам пояснити необхідність підвищити наукову обґрунтованість змісту цих законів, удосконалити норми про відповідальність за діяння, передбачені ст. 384 КК України.

Основні результати дослідження. Криміналізувати діяння – значить визначити в кримінальному законі (ст. 384 КК України) діяння в якості суспільно небезпечних, винних і караних. У національних джерелах криміналізація розглядається як загальне поняття, що включає процес і результат визнання певних видів діянь (у нашому випадку, передбачених ст.384 КК України) злочинними і караними [1, с. 244].

Виходячи з вищезазначеного слід оговорити, що соціальна обумовленість криміналізації цих діянь визначається різними чинниками. Чинник (від латинського – factor: делающий, производящий),... «причина, рушійна сила якого-небудь процесу, що визначає його характер або окремі риси» [2, с. 530].

Отже, їх встановлення і розкриття допоможе нам пояснити необхідність криміналізації аналізованих діянь, підвищити наукову обґрунтованість змісту цих законів [3, с. 12], удосконалити норми про відповідальність за діяння, передбачені ст. 384 КК України.

Важливість аналізу та розробки загальних та спеціальних положень соціальної обумовленості закону, в тому числі і ст. 384 КК України визначається

переважною більшістю фахівців кримінального права. Проте ця проблема не отримала свого вирішення. Так, В.Д. Філімонов наполягає, що підставою з'явлення правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність, є небезпека заподіяння істотної шкоди соціальним відносинам [4, с. 22-23]. М.Й. Коржанський вважав, що соціальна зумовленість кримінально-правової охорони певних відносин, визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами й ефективністю правової охорони [5, с. 171].

Г.О. Злобін та С.Г. Келіна визначають, що суспільна небезпека не може бути єдиною підставою криміналізації і визначають такі підстави криміналізації та криміналізаційні приводи: 1) під підставами криміналізації слід розуміти процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких визначає об'єктивну необхідність утворення чи усунення кримінально-правової норми; 2) криміналізаційними приводами слід розуміти поодинокі події, що привертають увагу законодавця та порушують громадську думку для схвалення дій законодавця [6, с. 106-107].

Не вдаючись до аналізу зазначених точок зору, щодо соціальної обумовленості формулювання кримінально-правових заборон, погодимось з думкою В.І. Борисова та В.І. Осадчого, що перспективу для теорії кримінального права мають ті, які зв'язують її вирішення з встановленням чинників соціальної обумовленості таких заборон [7, с. 8; 8, с. 57].

Такими чинниками з'явленню кримінально-правових заборон, передбачених ст. 384 КК України, є :

- кримінологічний – визначає суспільну небезпеку посягання на охоронювані відносини, що визначаються ст.384 КК , значна поширеність цих діянь;
- нормативний – відображає зумовленість захисту, означених суспільних відносин нормами Конституції та іншими законами;
- соціально-психологічний – показує необхідність кримінально-правового захисту правосуддя, в досліджуваній частині, як засобу стабілізації у відправленні правосуддя;
- історичний – визначає тенденції розвитку та вдосконалення кримінального законодавства, що стосується проаналізованої сфери;
- міжнародний – показує практику вирішення кримінально-правового захисту правосуддя, в частині аналізованих відносин [8, с. 57].

Розглядаючи кримінологічний чинник, зазначимо, що безпосередньою підставою кримінально-правової відповідальності за діяння, передбачені ст. 384 КК України є їх суспільна небезпека. Як свідчить проведене нами анкетування: 35,3% – працівників правоохоронних органів, на їхню думку, стикалися з протидією з боку самих членів злочинних формувань, яка відбувалася шляхом давання завідомо неправдивих показань чи відмови від давання показань; 31,4% – зіштовхувалися з протидією шляхом підкупу, залякування, насилля по відношенню до потерпілих, свідків та їх близьких родичів; 20,7% – шляхом спроби вплинути на хід розслідування через засоби масової інформації. Лише 12,6% опитаних повідомили, що не відчували які-небудь форми протидії. Крім того, вплив на вчинення означених злочинів має недостатня захищеність суб'єктів злочинів від протиправних дій з боку обвинувачених чи інших зацікавлених осіб (47,8% опитаних). Крім того, дані дослідження доводять, що 50,4% громадян, які висту-

пали в якості учасників процесу в якості означених суб'єктів піддавалися впливу з боку злочинців [1, с. 212].

Суспільна небезпека діянь, передбачених ст. 384 КК України, як показало опитування впливало: 1) на значний час утримування під вартою невинної особи – 39,3% опитаних; 2) невинуватій особі виносився обвинувальний вирок – 28,5% опитаних осіб; 3) безпідставно притягували до кримінальної відповідальності особи, які закінчували життя самогубством – 13,5% опитаних осіб, підтвердили цей факт.

Про суспільну небезпечність свідчать статистичні дані, які свідчать про динаміку зростання діянь, передбачених ст. 384 КК (2002 р. – 134 злочини; 2003 -137; 2004 – 156; 2005 -205 ; 2006 – 256 тощо), та інші показники.

Вчиняючи зазначені злочини, особи завдають істотної шкоди відносинам які охороняються кримінальним законом ст. 384 КК України, забезпечуючи собою частку негативного досвіду їх діяльність містить у собі специфічну «цінність» орієнтацію, а тому слугує прецедентом для повторення в майбутньому як особою, яка вчинила злочин, так і іншими особами. Тому при оцінці суспільної небезпеки цих посягань (ст.384 КК) на аналізовані суспільні відносини, важливого значення набувають погляди, установи, якими суб'єкт керується при вчиненні указаних злочинів. Якщо не протидіяти цим поглядам і переконанням, вони можуть поширюватися далі, утворювати фундамент для законслухняних громадян в їх антигромадській діяльності, і реально загрожувати аналізованим суспільним відносинам.

Важливе значення в соціальній зумовленості кримінально-правових заборон, передбачених ст. 384 КК України стосовно суб'єктів цих діянь має нормативний чинник. Його визначають норми Конституції України, прийняті Верховною Радою України 28 червня 1996 р. [9], Кримінальний кодекс України, інші законодавчі та підзаконні акти, які стосуються досліджуваної сфери. Викладене, та аналіз чинного законодавства з аналізованої сфери свідчить, що закони та підзаконні нормативно-правові акти визначають нормативний чинник, який зумовлює необхідність окремої криміналізації відповідальності за завідомо неправдиве показання (ст.384 КК).

На користь окремого кримінально-правового захисту аналізованих відносин від посягання, передбаченого ст. 384 КК України вказує і соціально-психологічний чинник.

Одні громадяни просто не бажають витримувати тяготи і незручності кримінального процесу, адже допити часто бувають досить численними, забирають багато часу, відривають від професійної діяльності, заважають нормальному життю осіб, тягнуть за собою певні матеріальні витрати, які компенсуються державою не відразу. Інші дійсно бояться стати об'єктом помсти з боку злочинців чи їхніх зв'язків, бояться, що їх примусять до давання неправдивих свідчень: «Сучасна практика знає досить прикладів надзвичайної і постійно зростаючої активності, яку виявляють обвинувачений та його оточення, щоб примусити абсолютно беззахисних свідків і потерпілих до давання будь-яких неправдивих свідчень» [10, с. 8].

У вивчених нами кримінальних справах мали місце випадки відмови від давання показань, висновку, перекладу, що, з одного боку, може свідчити про недостатньо високий моральний потенціал допитуваних, а з іншого – про небажання брати участь у несправедливій, на їхню думку, справі. Наприклад, 25 квітня 2005 р. свідки ДТП громадяни А. і Р. в приміщенні Ладижинського міського суду

(кримінальна справа від 26.04.2005 р. № 3411) відмовилися давати показання щодо обставин справи, не бажаючи, щоб засудили водія, що здійснив наїзд на пішохода (з нанесенням середньої тяжкості тілесних ушкоджень), оскільки знали, що обвинувачений має трьох неповнолітніх дітей. Або, в процесі проведення досудового слідства та судового засідання (кримінальна справа від 22.02.2005 р. № 232236 – по обвинуваченню О., К., П., П., В.), свідок Х. дав завідомо неправдиві показання, що не відповідали дійсним обставинам справи з приводу подій які мали місце в магазині кафе «Берізка» 27.09.2003 р. о 23 год., побоюючись помсти зі сторони підсудних [11]. При розгляді кримінальної справи у Київському обласному суді свідок М. відмовилася давати показання (кримінальна справа від 04.04.2005 р. № 00121), мотивуючи це тим, що вона нічого не знає по суті справи, тоді як була достовірна інформація, що такі знання у свідка є – вона була у близьких стосунках з потерпілим, а свідок К., мотивуючи свою поведінку повідомив, що поки він не ознайомиться з усіма матеріалами справи, давати показання не буде (кримінальна справа № 5511 від 25.08.2005 р.). Як вияснилося, свідок просто не бажав мати ніяких справ з органами правосуддя, витратити свій час на процедури допиту та участь у судових засіданнях [12].

Як бачимо, актуальною є проблема проведення спеціального дослідження морально-психологічних аспектів процесу одержання показань свідка чи потерпілого у кримінальному судочинстві України. Маємо нагальну потребу створення нової, психологічно обґрунтованої системи роботи з особистістю. Співробітники органів правосуддя мають вибирати і реалізовувати у своїй поведінці такі способи спілкування, які б враховували психологічні особливості суб'єктів, що залучаються до процесу кримінального судочинства як: свідки, потерпілі, експерти, та перекладачі. Морально-психологічний вплив на цих осіб має бути направлений на те, щоб нейтралізувати, зробити менш хворобливими їхні «переживання» пов'язані зі страхом перед помстою чи незручностями кримінального процесу [13, с. 16 – 30]. Має йти активний науковий пошук адекватних сьогодишнім умовам засобів і методів роботи з людьми, можливими свідками, потерпілими, експертами, та перекладачами по конкретній кримінальній справі.

Так, згідно Декларації «Основних принципів правосуддя для жертв злочину і перебільшення владних повноважень», прийнятій резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р., працівники поліції та співробітники системи правосуддя зобов'язані проходити підготовку, яка б дозволяла їм забезпечити розуміння чи потреби жертви [14, с. 428]. Але трапляються ситуації, коли свідки злочину потребують не меншого розуміння та забезпечення своїх потреб з боку працівників правоохоронних органів аніж жертви. Вважаємо, що у вищих навчальних закладах при підготовці слідчих та оперативних працівників на сьогоднішній день потрібно приділяти якнайбільше уваги їхній морально-психологічній підготовці, відпрацюванню їх умінь входити в контакт зі свідками, потерпілими, підозрюваними, обвинуваченими (особливо – з неповнолітніми, неповноправними особами чи особами похилого віку).

Забезпечення правомірної поведінки людини за допомогою лише заборон, страху перед покаранням не може замінити морального виховання. Дійсно, під впливом примусу, можна виробити звичку до додержання моральних норм. Але, якщо в їх формуванні не брала участі моральна самосвідомість особи, якщо мо-

тиви своїх дій нею глибоко не усвідомлені і не пережиті, то така звичка в критичній ситуації стане нічим. Процес демократизації, який зараз відбувається в Україні, по самій своїй суті «диктує необхідність перенесення центру ваги кримінологічного попередження в сферу морального розвитку людини, формування таких моральних якостей особистості, які б робили внутрішньо неприпустимими будь-які форми протиправної, аморальної поведінки» [15, с. 170].

Історичний чинник обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ст. 384 КК України визначає тенденції розвитку кримінальної відповідальності свідка, потерпілого, експерта, перекладача. Ці положення яскраво свідчать про соціальну обумовленість кримінально-правових заборон, які знайшли місце в ст. 384 КК України, які ще можуть мати перспективи вдосконалення при проведенні в подальшому наукових досліджень.

Слід звернути увагу на те, що вихід України на міжнародний рівень, потребу дотримання міжнародних стандартів і в аналізованій сфері, потребує і розгляду міжнародного чинника, який також, слугує соціальною обумовленістю досліджуваних заборон. Як ми вже зазначали, що для забезпечення правової охорони відносин правосуддя, щодо аналізованих відносин, особливе значення має Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р., норми якої є нормами прямої дії (ст. 8), а також такі міжнародно-правові документи, як Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., розроблені на її основі та прийняті 16 грудня 1966 р. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (ратифіковані Україною 1973 р.), Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод людини (листопад 1950 р.), Декларація ООН «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у листопаді 1985 р. [16, с. 298-301]. «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Кожна країна світу, яка взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, в тому числі і з прав людини, повинна керуватися принципами і нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві [17, с. 5].

9 листопада 1995 р. Україна підписала Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р., а майже через два роки, 17 липня 1997 р., відбулася її ратифікація, але з окремими застереженнями, що обумовлено Перехідними положеннями Конституції України [16, ст. 263].

Вступаючи до Ради Європи, Україна усвідомлювала, що цим вона бере на себе зобов'язання не лише визнати, а й закріпити у своєму законодавстві та дотримуватися європейських стандартів прав людини, в тому числі й у кримінальному судочинстві з аналізованої сфери діяльності.

Конституція України гарантує громадянам України можливість захисту їхніх прав і свобод у міжнародних органах: «Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [9, с. 24]. Європейська комісія та Європейський суд з прав людини мають надати можливість реалізації цієї гарантії.

Висновок. Таким чином, існування ст. 384 КК України про відповідальність свідка, потерпілого, експерта, перекладача є необхідним і таким, що впливає з норм міжнародного права, виправдана і з позицій міжнародного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Прокументов Л.М., Шеслер А.В.* Криминология. Общая часть: Учебное пособие / Л.М. Прокументов, А.В. Шеслер. – Краснояр. высш. шк. МВД России. Красноярск, 1997. – 325 с.
2. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1989. – С. 415.
3. *Кригер Г.А., Кузнецова Н.Ф.* Проблемы социальной обусловленности уголовного закона//XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности. – М., 1977. – С. 118-122, 80.
4. Криминологические основы уголовного права / Филимонов В.Д.; [ред.: Ременсон А.Л.]. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1981. – 213 с.
5. *Коржанский Н.И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
6. *Злобин Г.А., Келина С.Г.* Некоторые практические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина/ Проблемы правосудия и уголовного права: – М.: 1978. – С. 104-110.
7. *Борисов В.И.* Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08 / Борисов В.И. – Х., 1992. – 202 с.
8. *Осадчий В.І.* Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності/В.І. Осадчий: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 336 с.
9. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997, – 80 с.
10. *Лобанова Л.* Понуждение к нарушению обязанности содействовать правосудию/ Л.Лобанова // Российская юстиция. – 1998. – № 5. – С. 8-13.
11. Кримінальна справа № 103411 від 26.04.2005р. – Архів Ладигенського міського суду; кримінальна справа № 901521 від 22.02.2005р. – Архів Ронятівського районного суду.
12. Кримінальні справи: № 00121 від 04.04.2005 р.: № 5511 від 25.08. 2005. – Архів Київського обласного суду.
13. *Василук Ф.Е.* Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций)/ Ф.Е. Василук. – М.: Моск.гос.ун-т, 1984. – 200 с.
14. Курс криминології: Особлива частина: Підручник; [у 2 кн.] /М.В.Корнієнко, Б.В.Романюк [М.Мельник та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужи, – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
15. *Лихолоб В.Г.* Громадська думка як спосіб правової та моральної оцінки правопорушень / В.Г. Лихолоб // Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики: збірник наукових праць. – К., 1994. – с. 166-180.
16. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17 липня 1997 р.: Закон України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
17. Права человека: сборник международных договоров / ООН, Центр по правам человека. – Нью – Йорк: ООН, 1989. – 476 с.

Габро О.І. Поняття злочинів, передбачених ст. 384КК України, соціальна їх криміналізація

У статті розглядається проблема одного з основних питань кримінальної політики – криміналізації аналізованих діянь досліджуваного складу злочину (ст. 384 КК України).

Ключові слова: свідок, потерпілий, експерт, перекладач, завідомо неправдиві показання.

Габро О.И. Понятие преступлений, предусмотренных ст.384КК Украины, социальная их криминализация

В статье рассматривается проблема одного из основных вопросов уголовной политики – криминализации рассматриваемых деяний исследуемого состава преступления (ст. 384 УК Украины).

Ключевые слова: свидетель, потерпевший, эксперт, переводчик, заведомо ложные показания.

Gabro O.I. Definition of crimes under the Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine and their social criminalisation

The article considers the problem of one of the key issues of criminal policy, i.e. the criminalisation of offences within the corpus delicti analysed (Article 384 of the Criminal Code of Ukraine).

Key words: witness, victim, expert, interpreter, deliberately false evidence.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2011.

ВИТОКИ, ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОВЕДЕННЯ ВИБУХОВИХ РОБІТ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ РИБНИХ ЗАПАСІВ

В.Л. Мельниченко

здобувач кафедри кримінального

права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання, що стосуються витоків та історії кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів є нагальною проблемою, яка потребує ґрунтовного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Порухене питання не дістало належного дослідження, окрім окремих коментарів та матеріалів у підручниках і навчальних посібниках. У контексті монографічного дослідження «Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища» В.К. Матвійчук торкнувся цієї проблеми в загальних рисах.

Мета статті полягає у дослідженні витоків та історії кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.

Основні результати дослідження. Для висвітлення витоків та генезису кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів потрібно звернутися до етимології понять, що використовуються у цій статті, а також у його назві. В цьому напрямку нас цікавлять такі терміни, як «витоки» та «сучасний стан проблеми». Їх тлумачення надається в словнику російської мови С.І. Ожегова. Так, поняття «витоки» у переносному розумінні слова означає «початок, першоджерело чого-небудь» [1, с. 209]. Таке саме розуміння цього слова знайшло своє місце і в юридичній літературі [2, с. 45]. Таке розуміння цього терміну можна перенести на проблему, що нами досліджується, і тоді межі пошуку будуть охоплювати, на наш погляд, початок кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів [2, с. 45].

Друге поняття – «сучасний стан проблеми» – можна уявити за допомогою розкриття значення термінів «сучасний», «стан», та «проблеми» [2, с. 45]. Враховуючи те, що «сучасний» означає «теперішній», який відноситься до нинішнього часу [2, с. 45], а «стан» – це становище, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться [2, с. 45], то «проблема» нашою є на те, що це складне питання, яке потребує вирішення, дослідження [1, с. 49; 2, с. 45]. Спираючись на таке розуміння означеного поняття, з позиції нашого інтересу можемо розпочати аналіз витоків кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів і сучасного стану цієї проблеми.

Кримінально-правова охорона рибних запасів або диких водних тварин, яка порушується проведенням вибухових робіт з порушенням правил охорони

цих об'єктів природи у нашій державі має глибоке історичне коріння (витоки). Їх можна висвітлити лише в аспекті взаємовідносин людини (суспільства) і природи [2, с. 45]. Водночас проаналізувавши історію взаємодії людини з певними природними об'єктами, у відносинах між людьми, зокрема, щодо охорони рибних запасів або диких водних тварин, на прикладі розвитку людського суспільства і законодавчих ідей з охорони зазначених об'єктів природи, ми проведемо вивчення проблеми, дотримуючись положення про існування шести загальнолюдських різних за часом і силою впливів людей на природу, а для нашої країни – восьми [3, с. 40]. Це не суперечить, на нашу думку, історичній періодизації, яку пропонують історики та юристи [2, с. 41]. Більш детально це описує В. К. Матвійчук [2, с. 35-59]. Тому на проблемі кримінально-правової охорони рибних запасів або диких водних тварин ми зупинимося в межах запропонованої історіографії. Вона необхідна, оскільки допомагає виявити також і витоки кримінально-правової охорони рибних запасів або водних тварин від порушення правил проведення вибухових робіт в Україні. Слід зробити застереження, що з питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства і кримінально-правової охорони рибних запасів або диких водних тварин при проведенні вибухових робіт з порушенням правил охорони названих природних об'єктів немає фундаментальних досліджень. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання намагалися розглядати відокремлено від історичного розвитку суспільства та державотворення; 2) Україна йшла в найскладніших умовах до своєї самостійності, суверенітету та державності [2, с. 49]. Про це цілком справедливо писав В. К. Гришук, визначивши, що історія української кримінально-правової науки (а ми зауважимо – і кримінально-правової охорони рибних запасів або диких водних тварин) залишається зовсім не вивченою [4, с. 89]. Як відомо, наука до теперішнього часу у своїх дослідженнях навіть не коментувала витоки та генезис кримінально-правової охорони рибних запасів або диких водних тварин, що мало й має значення в історії людства, в тому числі й для теорії кримінального права. Важливість наукового вивчення кримінально-правової охорони рибних запасів або диких водних тварин в історичному аспекті – поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генезису кримінально-правової охорони вказаних об'єктів природи та походження ознак і понять, що входять до нормативного формулювання цього складу злочину. Як свідчить проведене нами дослідження, до цього часу залишається невирішеним питання, чи є наші поняття з кримінально-правової охорони рибних запасів або диких водних тварин від порушення правил проведення вибухових робіт природженими переконаннями людини, чи вони є надбанням розвитку суспільства, в тому числі й на теренах нашої держави.

Людям доводилось не тільки пізнавати кожен елемент природи, винаходити засоби для запобігання проведенню вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин, а й узагальнювати ці знання для визначення свого місця у природному середовищі. Одними з перших компонентів, з яким мали справу люди, були риба і дикі водні тварини, які у ранніх періодах становлення людини перш за все цікавили її як засіб для свого існування. Тому на основі викладеного спробуємо простежити витоки та генезис кримінально-правової відповідальності за злочин проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів на території України.

Вивчення різних джерел показує, що поява людини на Землі визначила подальше її виживання та існування. Тривалий час людський вплив на рибні запаси або диких водних тварин був незначний, і антропогенного фактора як такого, що істотно впливав на ці природні об'єкти, не існувало. Проведеним дослідженням як історичних, так і правових джерел, що діяли на територіях України, було встановлено, що історичні періоди розвитку нашого суспільства, починаючи від першого (20-30 тис. років тому) до сьомого періоду – ХХ ст. до 1991 р. (для кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища це п'ятий період), який має назву «Україна в радянський період», кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин не існувало. Тому пошук витоків кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин, на наш погляд, оскільки іншого не доведено на науковому рівні, необхідно здійснювати з ХХ ст. Це положення підтверджується кримінальним законодавством України. Так, КК Української РСР, затверджений Постановою Верховної Ради Української РСР 28 грудня 1960 р., який набув чинності 1 квітня 1961 р., у ст. 163 «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів», передбачив кримінальну відповідальність за це діяння (тобто криміналізував це діяння). Іншими словами, ст. 163 передбачила спеціальний вид порушення правил, встановлених з метою охорони рибних запасів. Ці правила містяться в Положенні про охорону рибних запасів і регулювання рибальства у водоймах СРСР, затвердженому Постановою Ради Міністрів СРСР від 15 вересня 1958 р. № 1045 [5]. Стаття 163 КК отримала назву «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів». Диспозиція ст. 163 КК УРСР мала бланкетний характер і набула такого змісту: «Проведення вибухових робіт з порушенням правил, що встановлені з метою охорони рибних запасів». При цьому санкція передбачала таке покарання: «карається виправними роботами на строк до шести місяців або штрафом від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати» [6]. Ця санкція передбачала альтернативні види покарання. Аналіз цього складу злочину свідчив про те, що:

1) суспільна небезпечність цього злочину полягала в тому, що в результаті його вчинення може бути завдана істотна шкода відносинам, що забезпечують умови з охорони рибних запасів;

2) безпосереднім об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони рибних запасів і протидіяли проведенню вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. Водночас предметом цього складу злочину були рибні запаси;

3) з об'єктивної сторони злочин дістає вияв у активних діях – у проведенні вибухових робіт з порушенням правил, встановлених з метою охорони рибних запасів, а також з використанням засобів (вибухових предметів). Так, у відповідності з пп. 3 п. 1.1 Положення про охорону рибних запасів і регулювання рибальства у водоймах СРСР заборонялось проводити без дозволу органів рибоохорони у рибогосподарських водоймах вибухові роботи, за винятком проведення невідкладних днопоглиблювальних робіт для підтримання судноплавства і лісоплаву на обмілених ділянках річок, робіт по примусовому скресанню сплавних річок і по запобіганню аваріям [5]. Про проведення вибухових робіт у зазначених

випадках негайно потрібно було сповіщати органи рибоохорони [5]. Відповідальність за вчинення цього злочину наставала незалежно від того, чи була в результаті вибухових робіт завдана шкода. Наслідки, що настали, на кваліфікацію діяння не впливали, але враховувалися при призначенні покарання. Про це свідчить описання об'єктивної сторони цього складу злочину, яка побудована за конструкцією, яка містить формальний склад злочину;

4) суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі умислу. Умисел для цього складу злочину може бути лише прямий. Про це свідчить те, що діяння, передбачене ст. 163 КК УРСР, містить так званий формальний склад злочину;

5) суб'єктом цього злочину могла бути фізична, осудна, неслужбова, приватна та службова особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилось 16 років. Вчинення цього діяння службовою особою (за наявності ознак службового злочину) кваліфікувалось за сукупністю злочинів.

Продовжуючи наше дослідження, ми маємо за мету, спираючись на витоки кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, показати, як в історичному плані змінювалась кримінально-правова охорона цього дуже важливого природного об'єкта (рибних запасів). Такий історичний екскурс можна здійснити користуючись методами аналізу й синтезу об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного складу злочину, який змінювався історично, з обґрунтуванням таких змін конкретними соціально-економічними та екологічними умовами. Це допоможе з'ясувати суть та природу кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, а також спрямовувати зусилля на вдосконалення цього законодавства та практики його застосування і запобігання в майбутньому помилкам у зазначених сферах людської діяльності. Слід зауважити, що було б перебільшенням стверджувати, що кримінально-правова охорона рибних запасів була одним із пріоритетних напрямків у ХХ ст. в Україні. Це видно навіть з того, що вона в нашій державі не досліджувалась на дисертаційному чи монографічному рівнях.

Виходячи з цього підходу і маючи витоки складу злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, розглянемо генезис об'єктивних і суб'єктивних ознак цього злочинного діяння.

Слід звернути увагу, що зараз вимоги щодо регламентації здійснення вибухових робіт у рибогосподарських водоймах містяться у Правилах використання водойм, наданих колгоспам, радгоспам та іншим сільськогосподарським підприємствам і організаціям, затверджених постановою Ради Міністрів УРСР від 23 березня 1959 р. № 402, у редакції від 21 жовтня 1983 р. № 275 [7].

Згідно ст. 250 КК України від 5.04.2001 р. передбачена кримінальна відповідальність за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. Ця стаття викладена в такій редакції:

«Ст. 250. Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.

Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин. Карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або

обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років» [8].

Висновки:

1. Запропонований законодавцем склад злочину, передбачений ст. 250 КК України, ґрунтовно не досліджувався. Такий на сьогодні стан проблеми кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.

2. Ігнорування історичного досвіду криміналізації цього діяння має негативні моменти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / [под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой]. – 19 изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – 846 с.

2. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. – К.: Азимут-Україна, 2005. – 464 с.

3. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: [учебное пособие] / В.К. Матвейчук. – К.: НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1993. – 80 с.

4. *Грищук В.К.* Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В.К. Грищук. – Львів: Світ, 1992. – 165 с.

5. Положення про охорону рибних запасів і регулювання рибальства у водоймах СРСР від 15 вересня 1958 р. № 1045 // СП СРСР. – 1958. – № 16. – Ст. 127.

6. Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

7. Правила використання водойм, наданих колгоспам, радгоспам та іншим сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Постанова Ради Міністрів УРСР від 23 березня 1959 р. № 402, в редакції від 21 жовтня 1983 р. № 275 // ЗП УРСР. 1983. – № 7. – Ст. 39.

8. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

Мельниченко В.Л. Витоки, історія кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів

У статті досліджуються витоки (початок) кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. В історичному плані аналізується зміна об'єктивних і суб'єктивних ознак цього злочину.

Ключові слова: витоки, історія кримінальної відповідальності, проведення вибухових робіт, порушення правил охорони рибних запасів.

Мельниченко В.Л. Истоки, история уголовной ответственности за проведение взрывных работ с нарушением правил охраны рыбных запасов

В статье исследуются истоки (начало) уголовной ответственности за проведение взрывных работ с нарушением правил охраны рыбных запасов. В историческом плане анализируется изменение объективных и субъективных признаков этого состава преступления.

Ключевые слова: истоки, история уголовной ответственности, проведение взрывных работ, нарушение правил охраны рыбных запасов.

Melnychenko V.L. Sources and genesis of criminal liability for blasting operations in violation of fish stock protection rules

The article analyses the sources (background) of criminal liability for blasting operations in violation of fish stock protection rules. Within the historical perspective a change in the objective and subjective characteristics of the above crime is investigated.

Key words: *sources, genesis of criminal liability, blasting operations, violation of fish stock protection rules.*

Стаття надійшла до редакції 27.12.2011.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ ЗА КК УКРАЇНИ

І.О. Харь

кандидат юридичних наук,

заступник завідувача

кафедри кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. З'ясування суб'єкта складів злочинів проти здоров'я особи зумовлює подальший процес їх дослідження і покликаний переосмисленням кримінально-правової доктрини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі суб'єкта складів злочинів проти здоров'я особи приділяли увагу такі вчені, як: В.В. Сташис, Ю.В. Александров, А.В. Агафонов та інші. Проте системного дослідження в цьому аспекті немає.

Мета дослідження полягає в розробці теоретичних та прикладних питань суб'єкта складів злочинів проти здоров'я особи за КК України.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 121-145 КК України, має певну теоретичну розробку в кримінально-правовій науці [1, с. 50-76; 2, с. 131-141 та ін.]. Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення злочину певного віку, що виновно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність [3, с. 348]. Тут необхідно зазначити, що вперше в КК України 2001 р. у ч. 1 ст. 18 дається законодавче визначення суб'єкта злочину: «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність» [4], а також сформульоване визначення спеціального суб'єкта – ч. 2 ст. 18 КК України: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [4]. Відсутність будь-якої з ознак загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і злочинів, передбачених ст. 121-145 України. Така значимість суб'єкта складів злочинів проти здоров'я особи потребує значної уваги до його дослідження, і, зокрема, до класифікації суб'єктів.

Аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права. Враховуючи те, що ми окреслили і дослідили загальнотеоретичні і методологічні підходи до суб'єкта злочину в №6 журналу «Юридична наука», то обмежимося пропозицією до читачів звернутися з цього приводу до зазначеного журналу.

Важливою стороною суб'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 121-145 КК України є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», які іноді ототожнюються.

Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинністю, у тому числі із злочинністю проти особи. Поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця» хоча й близькі, але не збігаються. Крім того, вони мають різний обсяг, а саме – поняття «суб'єкт злочину» вужче, ніж поняття «особистість злочинця» [5, с. 23]. Поняття «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законі, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій [5, с. 23]. «Суб'єкт злочину» – це термін кримінально-правовий, який скоріше визначає юридичну характеристику особи, що вчинила злочин, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця» [5, с. 23]. Натомість «особистість злочинця» як більш об'ємне поняття, розкривається через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими фактами, що лежать в основі злочинної поведінки [5, с. 23].

Крім того, стосовно суб'єкта злочину також існує проблема його класифікації. Адже, як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Деякі автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [6, с. 131-141]. Інші вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [7, с. 9;]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [8, с. 42]. У теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [9, с. 120].

Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомоги судам та правоохоронним органам у справі боротьби зі злочинними проявами. Положення, що склалося, зумовлює необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта злочину і, зокрема, суб'єкта злочинів проти здоров'я особи. З цієї метою, перш за все, звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного діяння.

Так, В.Я. Тацій при визначенні суб'єкта злочину використовує термін «приватна особа». Автор статті підтримує позицію В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названий автор йому намагається надати [10, с. 70]. Перш ніж зробити спробу пояснити свою точку зору про це поняття, слід відзначити, що в кримінальному праві зміст терміна «приватна особа» до цього часу не був розроблений. Ним автори існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів складів злочинів, що стосуються здоров'я особи, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України та кримінальних кодексів близького зарубіжжя. При цьому не дають пояснення, на відміну від поняття «службова особа», якими ж ознаками повинна володіти приватна особа. Разом з тим розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення, на чому акцентував увагу В.К. Матвійчук [10, с. 70], що ми й спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта злочинів проти здоров'я особи. Щоб отримати з цього питання

більш або менш вичерпну відповідь, важливо дійсно дати тлумачення терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст в нього вкладається, і що власне під ним треба розуміти, як його треба аргументувати. Згідно зі «Словарем русского языка» С. Ожегова, слово «частый, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [11, с. 717]. Близьке за значенням, хоча й вужче тлумачення терміна «приватний» пропонує «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «относящийся к части, общему, исключение» [12, с. 583]. Дещо схоже розуміння дається терміну «приватний» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий // перев., у сполуч. зі сл. життя. Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення ... виконується поза державною службовою ... який не перебував на державній службі ... Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою ...» [13, с.926].

З існуючих тлумачень терміна «приватна», що є в словниках, звичайно, ще не можна визначити ознаки приватної особи. Нам видається, що для цієї мети ще додатково необхідно скористатись тими положеннями, що є в чинному кримінальному законодавстві (ст. 364 КК України), як це робить В.К. Матвійчук у своїх працях, а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що даються в юридичній літературі. Порівнюючи вказані ознаки й правові наслідки, що є на практиці, які налужать як до службової особи, так і до неслужбової, використовуючи для пояснення тлумачення терміна «приватна», що дається у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 121-145 КК України.

Найбільш прийнятими, на наш погляд, є визначення й обґрунтування ознак суб'єкта злочину через діяльність і функції суб'єкта [10, с. 70-71], тобто функціональну діяльність такої особи. Зазначена позиція В.К. Матвійчука потребує лише певного уточнення, яке повинно мати таке наповнення: «крім діяльності і функцій суб'єкта (функціональної діяльності такої особи) ще необхідно в зазначеній динаміці врахування і відповідного статусу суб'єкта». Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення злочину або які його вчиняють особисто, то їх діяльність, згідно зі ст. 364 КК України, стосується здійснення постійно чи тимчасово функції представників влади, а також до того, що вони обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням [4]. Суть однієї функції, як це зрозуміло, виражається в безпосередньому управлінні людьми, виробничими, виховними, організаційними або технологічними процесами [14, с. 491-495]. Друга – охоплює коло обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва та ін. [15, с. 62-63].

У частини суб'єктів, як свідчить це дослідження, функції та статус службової особи відсутні. Нам здається, що неможливо дати всебічне й об'єктивне визначення суб'єкта досліджуваних складів злочинів (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, а

також статусу такої особи, які такий суб'єкт виконує під час вчинення злочину. Ними є: 1) виробничі функції, у процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції – відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок; 3) коло обов'язків такого працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцією або іншими нормативно-відомчими актами [15, с. 62-63]. Цю точку зору В.К. Матвійчука, якої ми дотримуємося, необхідно ще доповнити ознакою статусу: «працівник немає статусу службової особи і повноважень державно-владних». Більш детальне вивчення їх змісту не входить до предмета цього дослідження. Проте, відзначимо що в кожному конкретному випадку вчинення злочинів, передбачених ст.121-145 КК України, правоохоронні органи та суд у своїй діяльності мають встановлювати як статус суб'єкта злочину, так і функції, обов'язки такої особи з тією метою, щоб не допустити ототожнення державно-владного статусу і функцій службової особи з відсутністю такого статусу в поєднанні з функціями виробничо-професійного характеру, а також зазначити і виявити відсутність вищезазначених функцій і статусу, коли мова йде про суб'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 121-145 КК України, тобто коли ці злочини вчиняються приватною особою.

Ми приєднуємось до думки В.К. Матвійчука, що така особа вчиняє злочин за своєю особистою ініціативою, у своїх приватних інтересах [16, с. 63], але дещо з уточненням, доповнивши цю думку таким змістом: «Така особа вчиняє злочин поза функціями та статусом службової та неслужбової осіб, діючи як приватна особа не в інтересах суспільної діяльності».

Ми згодні з позицією В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» і «службова особа» належать до різних систем відліку і їх (ці поняття) не можна порівнювати і протиставляти, а тому методично правильним буде, якщо конкретні системи розглядаються в конкретних умовах (тобто в системі досліджуваних суспільних відносин) [14, с. 63], а саме, які охороняються ст.ст.121-145 КК України. Отже, повнота поняття «суб'єкт злочину» виявляється в тому, що воно повинно мати повноту обсягу цього поняття (тобто має бути відсутня пустота, відсутність наповнення цього поняття). З цього приводу слід погодитися з позицією В.К. Матвійчука і положень формальної логіки, що при діянні певного поняття, а саме «суб'єкт злочину», сума обсягів понять-ділителів: «службова», «неслужбова» і «приватна» особа має бути рівною обсягу ділимого поняття [14, с. 64]. Таким чином, можна дати визначення приватної особи як суб'єкта злочину: це фізична осудна особа, якій виповнився до моменту вчинення злочину вік кримінальної відповідальності, яка вчиняє злочин, не маючи функцій та статусу службової та неслужбової особи, не перебуває в трудових відносинах, діє як приватна особа не в інтересах суспільно корисної діяльності.

Дещо іншою термінологією користується при визначенні суб'єкта злочину В. Пакутін. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного злочину ними використовується поняття «громадяни» разом зі службовими особами [8, с. 28]. Нам здається, що правильну позицію в цьому питанні займає В.К. Матвійчук, який зазначає, що «використання терміна «громадяни» в поєднанні зі службовими особами як складовими суб'єкта злочину є неправомірним» [17, с. 63]. Дійсно, таке поєднання можливих суб'єктів окремого складу злочину приводять до пев-

ної логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх пересіченню, перетину [17, с. 63], а на нашу думку, призводить до повного відторгнення їх одного від одного, адже очевидно, що службові особи є також громадянами. Крім того, при такому поєднанні вбачається і друга логічна помилка – неповнота поділу [17, с. 63]. Що є, на нашу думку, істотною методологічною помилкою. Автори, виходячи з механізму логіки мислення, використовуючи поняття «громадяни», не включають як можливих суб'єктів злочину осіб без громадянства, іноземних громадян, неслужбових і приватних осіб. Це ще раз підтверджує нашу позицію щодо суб'єкта злочину.

Цікавий типовий підхід до визначення суб'єкта окремого злочину ми бачимо в А. Писарева [7, с. 10]. Для його позначення він використовує поняття «будь-які особи». Ми так само, як і В.К. Матвійчук, вважаємо, що таке позначення суб'єкта надто загальне порівняно з переліченими і не має достатнього рівня конкретизації, яка необхідна для правоохоронних органів, тому що у вирокі суду таке формулювання неприпустиме.

Поділ суб'єктів на загальний і спеціальний, як правильно зазначає С.Б. Гавриш, для екологічних злочинів дійсно не є достатнім, бо не відображає соціального і правового статусу суб'єкта [17, с. 484]. Крім того, не може бути вірним положення, яке склалося про те, що загальний суб'єкт згідно з ознаками, які властиві йому, є вужчим від спеціального.

Відносно суб'єкта злочинів, передбачених ст.121-145 КК України в юридичній літературі висловлені різні й не завжди теоретично обґрунтовані погляди. Звернемося до основних із них: одні автори вважають, що суб'єкт більшості злочинів проти здоров'я загальний (суб'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 121,122 КК України може бути фізична осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 14 років) [1, с. 51]; другі – наполягають, що суб'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 121 і 122 КК України може бути особа, що досягла на момент вчинення злочину 14-річного віку, а за інші тілесні ушкодження відповідальність настає з 16 років. Суб'єктом катування є будь-яка особа (службові особи чи працівники правоохоронних органів несуть відповідальність за ст. 365 чи 373 КК України). Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 130 КК, особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку, яка знала про захворювання у неї. Це ж стосується і злочину, передбаченого ст. 133 КК. Для злочинів, передбачених ст. 131 КК – суб'єкт злочину – спеціальний (медичні або фармацевтичні працівники – лікарі, медичні сестри, співробітники лабораторій, які здійснюють діагностику цих захворювань, працівники інших сфер – міліції, місць позбавлення волі, в обов'язки яких входить попередження цих захворювань). Для злочинів, передбачених ст. 132 КК – є службові особи медичної установи, допоміжний персонал (секретар, регістратор лікарні), медичні працівники. Для злочинів, передбачених ст. 138 КК – є будь-яка особа, що не має відповідної медичної освіти. Для діяння, передбаченого ст. 139 КК – суб'єкт злочину – лікар, медична сестра, акушерка, фельдшер. Для ст. 140 КК – суб'єкт – це медичні працівники – лікарі, сестри, фельдшери, фармацевти. Для ст. 141 КК – суб'єкти – медичні чи фармацевтичні працівники. Для ст. 142 КК – суб'єкт – це особа, що здійснює дослід над людиною. Для ст. 143 КК – суб'єкт – це медичний працівник, що робив забір крові, або інші особи. Для ст. 145 КК суб'єкт – це особа, якій таємниця стала відомою у

зв'язку з виконанням професійних обов'язків. А для злочинів, передбачених ст. 134 КК суб'єктом є особа, що не має спеціальної медичної освіти, для ст. 135 КК суб'єктом злочину є особа, що досягла 16-річного віку і зобов'язана турбуватися про залишену без допомоги особу, або яка сама поставила потерпілого в небезпечне для життя становище. Для ст. 136 КК суб'єкт – це особа, на якій лежить спеціальний обов'язок турбуватися про потерпілого і яка ж поставила його своїми діями в небезпечне для життя становище. Для ст. 137 КК суб'єктом злочину є особа, що займається за професією вихованням і навчанням дітей або службова особа відповідної установи [18, с. 49-85].

Потрібно погодитися з тим, що перша точка зору носить надто загальний характер (автор Ю.В. Александров). Натомість друга точка зору – її автори В.Я. Тацій, В.М. Киричко, А.І. Перепелиця деталізують суб'єкта злочинів проти здоров'я, розбиваючи ці діяння на певні групи (що в теоретичному плані є можливим). Проте, вони не систематизували суб'єкти злочинів.

Нам уявляється за необхідне систематизувати суб'єкт злочинів проти здоров'я особи, виходячи із запропонованої нами класифікації суб'єктів цих складів злочинів.

Висновки. На підставі дослідження злочинів проти здоров'я особи можна зробити такі висновки: 1) класифікація суб'єктів злочинів має набути такого вигляду: службові особи; неслужбові особи; приватні особи; 2) службовими особами у злочинах проти здоров'я особи можуть бути вчинені діяння, передбачені: ст. 131 КК України – особи, до кола службових обов'язків яких входить вчинення дій, спрямованих на недопущення зараження такими невиліковними інфекційними хворобами, та профілактика цих захворювань; ст. 132 КК України – це службові особи лікувальних закладів; ст. 135 КК України це співробітник міліції згідно ч.2 ст. 537 Основ законодавства про охорону здоров'я; ст. 136 КК України – це службові особи, на яких законом чи іншими нормативними актами покладено обов'язок надавати допомогу особам, що перебувають у небезпечному для життя стані; ст. 137 КК України – це службові особи, які в силу своїх службових обов'язків уповноважені забезпечувати охорону життя і здоров'я дітей (наприклад, директори шкіл, інтернатів, дитячих будинків, тощо, керівники закладів позашкільної освіти та ін.); ст. 141 КК України – це керівник клінічних випробувань – службова особа; ст. 142 КК України службова особа закладу охорони здоров'я чи наукового закладу; ст. 145 КК України – це службові особи, яким відповідна інформація стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 3) неслужбовими особами у злочинах проти здоров'я особи можуть бути вчинені наступні діяння, передбачені ст.ст. 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130 КК України; ст. 131 КК України – це медичні або фармацевтичні працівники, працівники, які роблять лабораторну діагностичну таких інфекційних захворювань; проводять лабораторні дослідження на наявність ВІЧ – інфекції в крові, вилучення від донорів крові та інших біологічних рідин, клітин, тканин та органів людини; здійснюють наукові дослідження з використанням інфікованого матеріалу чи працюють у сфері виробництва біологічних препаратів для діагностики СНІДу, інших захворювань, працівники діагностичних, консультських установ України, які виконували вимоги ст. 11 Закону України «Про запобігання захворювання на «СНІД» та спеціальний захист населення» тощо; ст. 133 КК України –

це медичні працівники (лікар, медсестра, фельдшер та ін.), яким такі відомості стали відомі внаслідок виконання професійних обов'язків, допоміжні працівники, які самочинно здобули інформацію щодо самого факту обстеження або його результатів стосовно конкретних осіб (лаборанти, прибиральниці, технічні працівники реєстратур, тощо) ст. 134 КК України – це особи, що не мають спеціальної медичної освіти (медсестра, акушерка, фельдшер та інша особа, що має середню медичну освіту, а також лікар, що має інший фах медичної підготовки); ст. 135 КК України – це співробітники пожежної охорони (МНС), аварійних служб, рятувальники, працівники спеціалізованих бригад постійної готовності; служби екстреної медичної допомоги, працівники пошуково-рятувальних служб; працівники та науково-педагогічні працівники для захисту від будь-яких форм насильства дітей, молоді; ст. 136 КК України – це медичні працівники тощо; ст. 137 КК України – це особи, на яких покладено професійні обов'язки (вихователі, педагогічні працівники та обслуговуючий персонал шкіл, інтернатів, дитячих будинків, тренери, інструктори тощо); ст. 137 КК України – це медичні працівники, які займаються лікувальною діяльністю не у відповідності зі своєю медичною діяльністю або без належного дозволу тощо; ст. 139 КК України – це медичні та фармацевтичні працівники медичних та фармацевтичних установ, незалежно від того, яку спеціальну освіту середню або вищу, вони мають (лікарі, медичні сестри, фельдшери, працівники служби швидкої допомоги та державної служби медицини тощо); ст. 140 КК України – це медичні та фармацевтичні працівники (лікарі незалежно від профілю, особи медичного персоналу тощо); ст. 141 КК України – це працівники спеціалізованих лікувальних установ, визначених МОЗ, – неслужбова особа; ст. 142 КК України – це особа, яка проводить досліди над людиною у зв'язку з виконанням нею професійних обов'язків (лікар, вчений-дослідник, тощо); ст. 143 КК України – це особа медичного персоналу, яка здійснює діяльність з трансплантації (пересадці) органів або тканин людини, особа, від якої особа була в іншій залежності; ст. 144 КК України – це лікарі та інші медичні працівники, які здійснюють діяльність по взяттю, переробці і зберіганні крові та її компонентів, реалізації їх на виготовленні препаратів; ст. 145 КК України – це особи, які зобов'язані зберігати лікарську таємницю у зв'язку з виконанням ними професійних обов'язків (медичні, фармацевтичні працівники тощо); 4) приватними особами можуть бути вчинені злочини проти здоров'я особи, передбачені наступними статтями: ст.ст. 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130 КК України; ст. 131 КК України – це особи, які самочинно здобули інформацію про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної невиліковної хвороби; ст. 133 КК України; ст. 134 КК України, особи, які не мають жодного відношення до медицини; ст. 135 КК України – це опікуни, батьки, тощо; ст. 136 КК України – це громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства тощо; ст. 137 КК України – це приймальні батьки тощо; ст. 138 КК України – приватна особа, що не має медичної або належної медичної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Александров Ю.В.* Злочини проти життя та здоров'я особи (Ю.В. Александров // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Ду-

доров, В.А. Клименко та ін.) / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – С. 37-76.

2. *Агафонов А.В.* Уголовная ответственность за убийство: Монографія / А.В. Агафонов. – М. : Юрлит-информ, 2011. – 192 с.

3. Полный курс уголовного права. В 5 т. /Под ред. докт. юрид. наук, проф. – А.И. Коробеева. Т.1: Преступление и наказание. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2008. - 1133 с.

4. Кримінальний кодекс України від 5.04. 2001. // Відомості Верховної Ради України. – 2001.- № 25-26. – Ст. 131.

5. *Борисов В.И., Куц В.Н.* Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В.И. Борисов, В.Н. Куц. – Харьков : НПКФ «Консум», 1995. –104 с.

6. *Павлов В.Г.* Субъект преступления / В.Г. Павлов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 318 с.

7. *Тацій В.Я.* Суб'єкт злочину / В.Я. Тацій // Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юр. вузів і факультетів / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін., за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харьков: Юринком Інтер – Право, 2001. – С. 130-141.

8. *Писарев А.* Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // Советская юстиция. – 1982. – № 7. – С. 7-10.

9. *Пакутин В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Пакутин // Соц. законность. – 1978. – № 11. – С. 40 -42.

10. *Светлов А.Я.* Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 303 с.

11. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 79 с.

12. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка : Ок. 5700 слов / Под ред. чл. -корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.

13. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1955. – Т. 4. – 684 с.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. -К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

15. *Здравомыслов Б.В.* Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 30-31.

16. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: Тези доповідей і повідомлень; респ. наук. конф. – К. : АН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 1992. – С. 62- 63.

17. *Пакутин В.* Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений / В. Пакутин // Соц. Законность. – 1977. – № 6. – С. 40-42.

18. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.

19. *Тацій В.Я., Киричко В.Н., Перепелиця А.И.* Преступления против жизни и здоровья личности / В.Я. Тацій, В.Н. Киричко, А.И. Перепелиця // Уголовное право Украины. Особенная часть: Учебник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.І. Борисов и др., Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – К. : Юринком Центр, 2003. – С. 34-85.

Харь І.О. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти здоров'я особи за КК України

У роботі на підставі аналізу кримінально-правових, філософських та інших джерел, з'ясовані основні теоретичні і методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину проти

здоров'я особи, висвітлена класифікація суб'єктів злочинів проти здоров'я та визначено їх поняття на основі сучасного праворозуміння.

Ключові слова: суб'єкт злочину проти здоров'я особи, класифікація суб'єктів злочину проти здоров'я особи, приватна особа, неслужбова особа, службова особа.

Харь И.А. Теоретические и прикладные проблемы субъекта преступлений против здоровья лица за УК Украины

В работе, на основании анализа уголовно-правовых, философских и других источников, выяснены основные теоретические и методологические проблемы учения о субъекте преступления против здоровья лица, освещена классификация субъектов преступлений против здоровья лица и определено их понятие на основе современного правопонимания.

Ключевые слова: субъект преступления против здоровья, классификация субъектов преступления против здоровья, частное лицо, неслужебное лицо, служебное лицо.

Khar I. Theoretical and applied problems of the subject of crimes against the health of a person for the Criminal Code

In this paper based on the analysis of criminal law, philosophy and other sources clarified the basic theoretical and methodological problems of teaching on the subject of crimes against the health of the subjects covered classification of crimes against the health of individuals and defined their concept of law on the basis of the modern.

Key words: the subject of crimes against health, the classification of subjects of crimes against health, individual, off-duty person, service person.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2012.

ВИТОКИ ТА ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА У П'ЯТОМУ-ШОСТОМУ ПЕРІОДАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВНОСТІ

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Застосування історико-правового методу для з'ясування суті явищ, що стосуються проблеми дослідження, є надто вагомими, що може забезпечити від застосування хибних правових положень, які мали місце в минулому та використання того позитивного досвіду, яке має сприяти охороні навколишнього природного середовища сьогодні та в майбутньому.

Аналіз достатніх досліджень та публікацій. Питання, що стосуються використання історико-правового методу дослідження кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в тій чи іншій мірі досліджували В.Я. Тацій, С.Б. Гавриш, Н.О. Лопашенко, С.А. Голуб, В.М. Присяжний, І.О. Харь.

Проте їх дослідження в цьому сенсі носили фрагментарний характер, охоплювали лише частково цю проблему.

Мета статті полягає у дослідженні витоків та генезису кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища у п'ятому-шостому періодах розвитку українського суспільства та державності.

Основні результати дослідження. Вданій статті ми розглянемо зазначену в меті проблему, починаючи з п'ятого періоду її становлення. П'ятий період (XVIII ст. – поч. XIX ст.) дістав назву «Під імперською владою» (для кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища це був третій період). З кінця XVIII ст. Україна стала звичайною провінцією Російської царської імперії. Це підтверджується створенням різних державних структур, які виконували волю царизму, свідченнями науковців Росії: В. Зуєва, П. Шалікова, М. Погодіна; іноземних вчених: М. Брюна, Г. Вотрена, та ін. [1, с. 178-221]. До цього часу належать і витoki кримінально-правової охорони рибного і звіриного промислу. Так, згідно зі ст. 189 Артикулу військового, розкрадачі риби караються за крадіжку [2, с. 325-389]. Звичайно, в ньому відсутні такі терміни, як «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», оскільки в ті часи риби було достатньо, і так гостро, як зараз, питання охорони цього природного об'єкта не ставилося. Питання щодо незаконного рибного промислу ставилося ще в «Соборному уложенні» 1649 р., але цей нормативний акт діяв до поч. XVIII ст. і не мав поширення на території України [2, с. 325-389]. Як показує аналіз цього складу злочину, він охороняв відносини, що стосувалися власності, і містив елементи охорони природного об'єкта, бо стосувався риби як предмета, не вилученого з природи. Для об'єктивної сторони цього асоціального явища характерними є активні дії. З суб'єктивної сторони цей злочин міг вчинятися лише з прямим умис-

лом. Суб'єктом зазначеного складу злочину визнавались «ратные люди». Цей же злочин був характерний і для «Соборного уложення» 1649 р. (ст. 30), яке почало діяти на території України на початку XVIII ст. [3, с. 97].

У 1718-1819 рр. були видані акти, що забороняли вивозити сміття в річки, канали, протоки, обробляти колоди і дошки на берегах річок, викидати баласт у гаванях, річках і на рейдах [4]. За порушення цих актів передбачалося покарання – заслання на каторгу. Це були витоки злочину засмічення водних об'єктів. Як свідчить аналіз цього складу злочину, об'єктом цього діяння були відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів від їх засмічення. Предметом цього діяння були: води річок, каналів, проток, гаваней. Об'єктивна сторона характеризується діями: вивезення сміття у водні об'єкти; обробка дощок і колод на берегах річок; скидання баласту. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього діяння були такі, як місце вчинення злочину: річка, гавань, рейди, канали, протоки. Необхідно зазначити, що перераховані засоби вчинення злочину були обов'язковою ознакою цього складу злочину (це сміття, баласт, стружка). Суб'єктом цього злочину могла бути будь-яка особа. З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується умисною виною. Це видно з тих дій, які зазначені в законі. Витоки кримінально-правової охорони надр в історії нашої держави знаходимо у «Зводі законів кримінальних» за 1842 р. Так, у розділі IV, у ст. 629 є такі склади злочинів: приховування золота, добування золота [5]. У ст. 630 цього ж законодавчого акту мова йде про криміналізацію таких діянь, як: 1) розробка золота на казенних землях без дозволу уряду; 2) приховування випадково знайдених на приватних землях самородків; 3) розробка золота на приватних землях без дозволу власника і відома уряду [5]. Щодо ст. 631 цього систематизованого нормативного акту, злочинними вважалися такі дії: 1) таємна розробка золота власниками заводів і земель без попереднього повідомлення уряду; 2) приховування частини добутого на приватних заводах і промислах для зменшення податку в казну [5]. За вказані вище злочинні діяння передбачалися такі покарання: заслання на каторжні роботи за підробку клейма і знаків для приховання викраденого золота (ст. 638) [5; с. 2], заслання до Сибіру на поселення чиновників та інших осіб, що за своїм станом не підлягали тілесному покаранню. А засланнями на віддаленні казенні заводи з публічним покаранням батогами і поселенням до Сибіру були люди, які за своїм станом не позбавлялись тілесних покарань за такі злочини: 1) за крадіжку золота при розробці руд або при добуванні й промиванні пісків; 2) за розробку на казенних землях золота без дозволу уряду, а також на приватних землях без дозволу власника й уряду; 3) за таємну розробку на своїх землях, але без попереднього повідомлення уряду; 4) за приховання на свою користь самородків на казенних землях випадково, але за умови, що особа знає, що знайдене є золотим самородком; 5) за приховання на свою користь самородків, знайдених на приватних землях випадково, але за умови, що особа знає, що знайдене є золотим самородком – покарання існувало як за крадіжку – шахрайство [5]. За ст. 651 зазначеного Зводу передбачена кримінальна відповідальність за проведення золотого промислу в Сибіру особою, яка отримала дозвіл на такий, коли вона приховала причини, що перешкоджають промислу згідно з Гірничим статутом [5]. Цікавим

щодо витоків злочинної розробки надр є VI розділ «Про покарання за порушення правил добування кольорових каменів» зазначеного Зведення. Так, за ст. 653 (криміналізовані добування на казенних землях кольорових каменів без білета від директора Єкатеринбурзької гранильної фабрики) стягувався штраф 30 руб. сріблом на користь фабрики – за злочин, вчинений вперше, а вдруге – передавали особу до суду [6]. Як свідчать статті й відповідні розділи Зводу законів кримінальних і Гірничого статуту, законодавець диференціював незаконну розробку надр залежно від їх здійснення на казенних і приватних землях. У цьому ж законодавчому акті частково знаходимо витoki й іншого складу злочину, що у чинному КК України дістав назву в ст. 240 КК, це – порушення правил охорони надр. Так, гл. 9 «Про порушення статутів про сіль» Зводу передбачає в ст. ст. 654 – 665 низку злочинних діянь і покарання за них. Зокрема, ст. 654 Зводу криміналізує діяння особи, яка добуває сіль без отриманого особливого дозволу, або незаконно продає біля джерел, що належать скарбниці тощо. [7].

Досконалі положення з кримінально-правової охорони надр знаходимо у «Зводі законів кримінальних» 1842 р. [8]. Згідно зі статтями 630, 631, 638, 651, 653 збірника, об'єктом цих складів злочину були суспільні відносини, що забезпечували охорону надр і власність на надра. Предметом цих злочинів було золото і самородки з нього, а також кольорове каміння. Об'єктивна сторона вказаних складів свідчить про те, що вони вчинялися шляхом таких дій: 1) таємним добуванням; 2) крадіжкою; 3) розробкою без дозволу. Крім того, для таких складів злочинів властива і бездіяльність – приховування цих дорогоцінних металів і каміння. Суб'єктивна сторона цих складів злочину виражалася в прямому умислі. Щодо суб'єкта зазначених складів злочину, то можна констатувати, що ними могла бути приватна, посадова і непосадова особа [8]. Диспозиції цих статей мали бланкетний характер і відсилають дослідника до «Гірничого статуту» [5]. У ст. 654-665 «Зводу законів кримінальних» 1842 г. була низка складів злочинів, які належать до витоків злочинів незаконного добування не загальнопоширених копалин [8]. Як свідчить аналіз, ці діяння посягали на відносини з приводу охорони не загальнопоширених копалин. Предметом цих складів злочинів була сіль. Об'єктивна сторона зазначених складів злочинів характеризувалася активними діями. Із суб'єктивної сторони згадані злочини вчинялися лише умисно, і їх суб'єктом могла бути будь-яка особа.

Характерним для цього періоду є те, що він багатий витокami кримінально-правової охорони лісу від його знищення шляхом підпалу, а також удосконаленням ознак цього складу злочину у законодавчих актах. Так, згідно зі ст. 689 зазначеного Зводу, що міститься в розд. II «О наказаниях за нарушение законовъ об охранении казенныхъ лесовъ от пожаровъ», передбачалася кримінальна відповідальність за те, що особа без дозволу пожежного старости і без приписаної обережності випалює траву, посіви чи коріння, палить гілки тощо, за розчищення лісу під ріллю або сінокіс (карається як «ослушникъ» ст. 260) [7]. У той же час ст. 690 передбачала кримінальну відповідальність за шкоду і збитки казенним лісам від необережного підпалу (стягується на користь лісових прибутків із того поселення, якому поле належить, а винний підлягає покаранню за необережний підпал) (ст. 802) [7]. На цій же підставі (ст. 691) як ка-

зенні, так і поміщицькі поселення відповідали за шкоду і збитки, що сталися в казенних лісних дачах від пожеж, що завдані необережністю їхніх пастухів [7]. Якщо від вогню, розведеного промисловцями і погоничами худоби, сплавниками та іншими людьми в заборонений час чи без приписаної обережності станеться пожежа (ст. 693), то винні підлягають покаранню за необережний підпал (ст. 802) [7]. Цей же нормативний акт (ст. 694) передбачав кримінальну відповідальність за умисний підпал лісів і лісових угідь [7]. Відповідальність за такий злочин наставала за ст. 799, коли винний позбавляється всіх прав, становища, піддавався покаранню батогами і засланням на каторжні роботи [7]. Не зважаючи на те, що значна кількість норм, присвячених охороні навколишнього природного середовища, хоча і була відома Уложенню 1649 р., але витоки кримінальної відповідальності за умисне знищення і пошкодження лісових масивів шляхом підпалу відносяться до Зводу законів кримінальних 1842 р. Отже, недостатньо обґрунтованим є твердження Н.О. Лопашенко, що витоки цього явища слід шукати в більш пізнішому законодавстві [4, с. 173-309; 10, с. 15-16].

У ст.ст. 689, 690, 691, 693 «Зводу законів кримінальних» 1842 р. передбачена відповідальність за шкоду і збитки підпалом лісу [9]. Аналіз цього складу злочину показує, що їх об'єктом були суспільні відносини власності і навколишнього природного середовища, які забезпечували охорону лісових рослин. Предметом зазначеного складу злочину могли бути трави, ліс на корені. Це означає, що у Зводі дещо розширений перелік предметів злочину порівняно із Соборним уложенням 1649 р. Із суб'єктивної сторони зазначений злочин вчинявся як умисно, так і з необережності [11, с. 60-93]. Суб'єктами цього злочину могли бути приватні особи, власники полів, погоничі худоби, пастухи та інші особи. Цей же нормативний акт (ст. 694) передбачає відповідальність за умисний підпал лісів і лісових угідь [11, с. 76-443]. Об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, що забезпечували охорону лісу, і лісові угіддя – як природні об'єкти і власність. Предметом цього злочину, як свідчить аналіз законодавства, є ліс та лісові угіддя. Об'єктивна сторона виконувалася лише активними діями, на що вказує спосіб вчинення цього злочину шляхом підпалу. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони досліджуваного злочину було місце вчинення злочину, а саме територія лісу або лісового угіддя. До обов'язкової ознаки вчинення цього злочину необхідно віднести і засіб – вогонь. Це істотне доповнення значно збагачує положення закону, що діяв.

На поч. XVIII ст. формуються витоки складу злочину, такі як потрава посівів і пошкодження насаджень (ст. 24 «Соборного уложення» 1649 р. [12, 96]). Його аналіз свідчить, що об'єктом цього діяння були відносини власності, а предметом – хліб на полі. Для об'єктивної сторони цього складу злочину були характерні такі обов'язкові ознаки, як: 1) дія і бездіяльність; 2) місце його вчинення – поле; 3) засоби його вчинення – коні. За конструкцією він був побудований як злочин з матеріальним складом. Із суб'єктивної сторони це діяння вчинялось як умисно, так і з необережності. Порівняно зі ст. 24 «Соборного уложення» 1649 р. у ст. 666 «Зводу законів кримінальних» 1842 р. прослідковуються зміни в об'єктивних і суб'єктивних ознаках зазначеного складу злочину. Передусім, це зміни щодо предмету злочину, який значно розширився. Так, окрім хліба, він доповнився скошенням сіна і пошкодженням молодих дерев [11; 9, с. 140]. Крім того,

об'єктивна сторона цього складу злочину доповнилася такими засобами вчинення злочину, як будь-яка худоба, і знаряддя злочину: косилками, косами, серпами [64]. Щодо суб'єкта злочину, то він поширився не тільки на «ратных» людей, а й на погоничів худоби, пастухів, приватних людей [11].

Певним кроком з удосконалення законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за порушення ветеринарних правил, є: деякі положення розділу VI гл. 1 «Зводу законів кримінальних» 1842 р. Так, у ст. 351 цього Зводу передбачалася кримінальна відповідальність за порушення карантинних правил і застережних заходів під час перебування в карантинній межі суден, людей, тварин і речей, що очищені сумнівно [11]. Цей злочин стосувався сфери навколишнього природного середовища, тому що він посягав на відносини щодо охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу. Предметом зазначеного злочину були тварини, які повинні перевозитись із дотриманням карантинних правил. З об'єктивної сторони зазначений злочин характеризувався бездіяльністю (неповідомленням, недонесенням). Обов'язковою ознакою цього складу злочину було його місце вчинення – карантинна межа суден. За конструкцією він побудований як злочин із формальним складом. Суб'єктивна сторона цього злочину сформульована як для діяння з формальним складом, тобто з прямим умислом. Щодо суб'єкта зазначеного складу злочину, то необхідно констатувати, що його виконавцем міг бути капітан судна, приватна особа або наймана для супроводження не посадова особа.

Необхідно зазначити, що більшість із проступків і незначних злочинів, які посягали на навколишнє природне середовище, були в подальшому перенесені із «Уложення про покарання кримінальні і виправні» в «Статут про покарання, що накладаються мировими суддями» 1864 р. Серед них слід назвати такі: засмічення річок, каналів, джерел або криниць киданням у них каміння, піску тощо, речовин, від яких може настати порча води (ст. 52; покарання – грошове стягнення не більше 10 руб.); полювання, а також рибний або інший лов у заборонений час, у недозволених місцях, забороненими способами або без дотримання зазначених правил, розорення пташиних гнізд, продаж дичини, добутої в недозволеній час (ст. 57; покарання – стягнення не більше 25 руб.); порушення правил, передбачених для судноплавства і сплаву лісу по річках і каналах (ст. 77; покарання – грошове стягнення не більше 50 руб.); викидання баласту на рейді, фарватері або в гавані, річках або каналах (ст. 78; покарання – грошове стягнення не більше 100 руб.); порчу води в місцях, де її зберігають для внутрішнього споживання, вимочування льону або коноплі, звальованням чи виливанням нечистот або киданням шкідливих речовин без умислу на завдання шкоди народному здоров'ю (ст. 111; покарання – арешт не більше 7 днів або грошове стягнення не більше 20 руб.); недонесення про появу зарази на худобі або неприйняття встановлених застережних заходів проти зарази худоби і падежу худоби (ст. 112; покарання – арешт не більше одного місяця або грошове стягнення не більше 100 руб.); самовільну порубку лісу (ст. 154; покарання – у перший і другий раз грошове стягнення, яке дорівнює подвійній ціні самовільно зрубаного лісу; в третій або більше разів – теж стягнення й ув'язнення в тюрмі від одного до шести місяців) та ін. [11, с. 402-414; 7, с. 402-414].

Отже, в подальшому «Статут про покарання, що накладаються мировими судьями» 1864 р. розвиває склади злочинів, витоки яких формувалися раніше. Наприклад, склад злочину засмічення водних об'єктів зазнав доповнення щодо місця вчинення злочину, а саме додатково названі криниці та джерела. Це означає, що також доповнився предмет цього злочину, а саме: води криниць і джерел. Значно доповнилася така ознака об'єктивної сторони, як засоби вчинення злочину, наприклад, каміння, пісок, інші речовини, від яких не може статися порча води [7, с. 402-414]. За конструкцією зазначений діяння залишалося з формальним складом, а отже, з суб'єктивної сторони цей злочин вчинявся лише умисно. Цей Статут дещо доповнює об'єктивну сторону складу злочину незаконне полювання. Ст. 57 прямо передбачала такі ознаки об'єктивної сторони, як час вчинення злочину (заборонений час, недозволений час); місце («недозволених місцях»); спосіб («забороненими способами»); такі дії, як незаконне полювання, рибний або інший лов, розорення пташиних гнізд, продаж дичини. За конструкцією цей злочин відносився до так званих злочинів з формальним складом. Цей нормативний акт передбачає склад злочину «Порушення правил, передбачених для судноплавства і сплаву лісу по річках і каналах» (ст. 77). Об'єктом цього складу злочину були відносини, що забезпечували охорону рік від засмічення. Об'єктивна сторона цього діяння характеризувалася діями щодо порушення правил, передбачених для судноплавства та сплаву лісу. Із суб'єктивної сторони він міг вчинятися як умисно, так і з необережності. Суб'єктом злочину могла бути особа, відповідальна за використання судна або яка здійснювала сплав лісу.

Цікаво, що зазначений нормативний акт вперше вводить таку дію щодо водних об'єктів, як порча води (ст. 111) – фактично забруднення води, яку використовували для споживання. Ця дія спричинялася вимочуванням льону або коноплі, звалюванням або виливанням нечистот, киданням шкідливих речовин. Слід зазначити, що ст. 111 Статуту передбачила такі засоби вчинення злочину, як льон, коноплі, нечистоти, шкідливі речовини.

Шостий період охоплює кін. ХІХ ст. – поч. ХХ ст. (для кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища це четвертий період). Для цього періоду характерна розробка цілої низки норм, що передбачають відповідальність за діяння проти навколишнього природного середовища, але більша частина з них не була прийнята. Так, в Кримінальному уложенні 1903 р. [14], яке так і не набуло чинності, злочини проти навколишнього природного середовища і проступки передбачалися, в основному, в гл.гл. 9-11. До них відносилися такі діяння: порча води, що слугувала для пиття чи водопою, кидання, звалювання, виливання, спускання у неї або вимочування у ній речовин, що роблять воду не придатною для пиття або водопою (ст. 220; покарання – арешт терміном не більше одного місяця або грошова пеня не більше 100 руб., якщо внаслідок подібних дій вода стала шкідливою для здоров'я людей, покарання було у вигляді арешту або грошової пені не більше 500 руб.); невиконання встановленого законом або обов'язковою постановою обов'язку своєчасно доносити про випадки заразних хвороб сільськогосподарських рослин або плодових чи деревостанних насаджень (ст. 244; покарання – грошова пеня не більше 100 руб.); невиконання такого ж обов'язку доносити про випадки заразних або повальних хвороб домашніх тварин, шкідливих для сільськогосподарських рослин або плодових чи деревостан-

них насаджень (ст. 243; покарання – арешт на термін не більше одного місяця або грошова пеня не більше 100 руб.); рибний або інший лов у недозволений час, у недозволених місцях забороненими способами або без дотримання зазначених правил (ст. 246; покарання – грошова пеня не більше 25 руб., якщо це діяння вчиняється у вигляді промислу, або лов риби проводиться із застосуванням отруйних чи вибухових речовин, покарання збільшується до арешту на строк не більше одного місяця або грошової пені не більше 100 руб.); полювання 1) без встановленого мисливського посвідчення; 2) з чужим мисливським посвідченням; 3) не на ту породу дичини, полювання на яку дозволено в цей час; 4) забороненим способом (ст. 247; покарання за п. 1 – грошова пеня не більше 25 руб., в інших випадках – не більше 100 руб.); недозволене розорення пташиних гнізд або виймання з них яєць чи пташенят (ст. 248; покарання – грошова пеня не більше 25 руб.) забій на полюванні зубра або самки лося, оленя або дикої кози чи теляти цих порід (ст. 250; покарання – грошова пеня по 500 руб. за кожного вбитого зубра; по 50 руб. за кожну самку лося або кожного оленя; по 25 руб. за кожну самку дикої кози й кожного теляти лося, оленя або дикої кози); здійснення забороненого законом промислу морського котика або самовільного його здійснення на суші (ст. 254; покарання – ув'язнення в тюрмі); вирубування лісовласником або особою, якій надано право розпоряджатися лісом, сироростучого лісу або викорчовування пеньків чи коріння у випадках, коли таке вирубування або корчування заборонене законом або обов'язковою постановою, або є порушенням відповідних правил (ст. 255; покарання – грошова пеня, рівна цінності зрубаного або викорчуваного лісу, визначена місцевою лісовою таксою) та ін. [14]. Положення, відображені в Кримінальному уложенні 1903 р., мали і мають істотне значення для вдосконалення чинного кримінального законодавства: наприклад, порча води, яка необхідна для пиття або водопою (предмет злочину) (ст. 220), або неповідомлення про захворювання рослин або тварин та інші положення, які описані, вище.

Висновки. На основі аналізу законодавства, що стосувалося охорони природних об'єктів у XVIII-XX ст.ст. можна констатувати, що, на відміну від попередніх природоохоронних законів, ці закони мали загальнодержавне значення. Це зумовлено тим, що ними охоронялися компоненти, які мали не окремий, а місцевий (регіональний) вплив. Кримінально-правова охорона в XX ст., як уже зазначалося, характеризується тим, що вплив людства на природу мав глобальний характер і для стабілізації екологічної ситуації необхідні були значні зусилля. Це підтверджують результати нашого дослідження, де показана криміналізація діянь, які посягали на навколишнє природне середовище, та важливість дотримання міжнародних стандартів у зазначеній сфері відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів : Фірма «Довіра», 1992. – 256 с.
2. Законодавство періода становлення абсолютизму. – М. : Юрид. лит., 1986. – С. 325-389.
3. Российское законодательство X-XX веков. Тексты и комментарии: В 9-ти т. / Под ред. и с предисл. О.И. Чистякова. – Т. 2: Законодательство периода образования и

укрепления Русского централизованного государства. Судебники 1497 и 1550 г.г. Акты местного управления. Стоглав. (Отв. ред. А.Д. Горский.) – М.: Юрид. лит. – 1985. – 520 с.

4. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. // Российское законодательство X-XX веков. В 9-ти т. – Т. 6 / Законодательство первой половины XIX века. – М.: Юрид. лит., 1985. – 432 с.

5. Устав горный // Сводъ законовъ уголовныхъ. – Санкт-Петербург : Въ Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1842. – 212 с.

6. Устав горный. // Сводъ законовъ уголовныхъ. – Санкт-Петербург : Въ Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1832 март 6 (5211) §§ 13, 15. – Ст. 1524.

7. Устав лесной. // Сводъ законовъ уголовныхъ. – Санкт-Петербург : Въ Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1832. – Ст. 1525.

8. Свод законов США // Law of the State of New York, 1983 – Разд. 42. – Ст. 6901.

9. Свод законов уголовныхъ. – Санкт-Петербург Въ Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1842. -900 с.

10. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Прес», 2002. – 802 с.

11. Соборное Уложение 1649 г. // Российское Законодательство X-XX вв. В 9-ти т. – Т. 3. Акты Земских соборов; отв. ред. тома докт. юрид. наук А.Г. Маньков. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 76-443.

12. Российское законодательство X – XX веков: Тексты и комментарии: В 9-ти т. / Под ред. и с предисл. О.И. Чистякова. – Т. 3: Акты Земских соборов конца XVI – нач. XVII вв. Соборное Уложение 1649 года. Акты Земских соборов 50-х гг. (Отв. ред. А.Г. Меньков). – М.: Юрид. лит. – 1985. – 511 с.

13. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями 1864 г. // Российское законодательство X-XX вв.: В 9-ти т. – Т.8. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 402-414.

14. Уголовное Уложение 1903 г. – СПб.: Сенатская типография, 1903. – 598 с.

Матвійчук В.К. Витоки та генезис кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища у п'ятому-шостому періодах розвитку українського суспільства та державності

У статті проведений аналіз витоків та генезису кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища на теренах України у п'ятому-шостому періодах розвитку українського суспільства та державності. Проаналізовані об'єктивні й суб'єктивні ознаки складів злочинів, що існували на той час з аналізованої проблеми.

Ключові слова: *витоки, генезис, кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища.*

Матвейчук В.К. Истоки и генезис уголовно-правовой охраны окружающей природной среды в пятом-шестом периодах развития украинского общества и государственности

В статье проведен анализ истоков и генезиса уголовно-правовой охраны окружающей природной среды на территории Украины в пятом-шестом периодах развития украинского общества и государственности. Проанализированы объективные и субъективные признаки составов преступлений, существовавшие к тому времени в рассматриваемой проблеме.

Ключевые слова: *истоки, генезис, уголовно-правовая охрана окружающей среды.*

Matviychuk V.K. The origins and genesis of the criminal law protection of the environment in the fifth or sixth periods of development Ukrainian society and the state

The article analyzes the origins and genesis of the criminal law protection of the environment on the territory of Ukraine in the fifth or sixth periods of development of Ukrainian society and state. Analyzed both objective and subjective elements of crime that existed at that time to this issue.

Key words: *origins, genesis, criminal and environmental protection.*

Стаття надійшла до редакції 16.01.2012.

ПРОБЛЕМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ
ПРОБЛЕМЫ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ
PROBLEMS OF JUVENILE JUSTICE

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ
ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Р.М. Опацький

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права та
адміністративної діяльності
ОВС Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Розвиток держави неможливий без підтримки сім'ї, підвищення авторитету та цінностей сімейних і родинних зв'язків, виховання поваги до батьків, дорослих, старшого покоління.

При аналізі причин підвищення рівня дитячої злочинності й пошуку шляхів виходу України з такої ситуації чи не найважливішим є з'ясування питання про характер і роль держави в регулюванні процесів здійснення правосуддя щодо дітей. Чинниками, що вплинули на вибір саме цього напрямку у сфері захисту прав дітей, – при виникненні конфлікту із законом – стали: різкий спад виробництва, розбалансування економічних відносин, зростання безробіття, зниження сукупного доходу сім'ї, руйнування інституту дитячих дошкільних закладів, зменшення доступності медичних послуг, погіршення екологічних умов тощо. Ці обставини призвели до погіршення демографічних показників, підвищення дитячої безпритульності, зростання рівня дитячої злочинності.

У нових умовах держава має запровадити більш прогресивну систему соціальної реабілітації дітей, які вступили у конфлікт із законом, яка б відповідала сучасним вимогам.

Метою роботи є комплексне, системне дослідження особливостей впровадження ювенальної юстиції у зарубіжних країнах та можливі шляхи її впровадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні аспекти проблеми захисту прав дітей вивчають провідні науковці Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Крестовська, Н. Максимова, К. Мілютіна, Т. Сафонова, Е.І. Цимбал та ін.

Питання розвитку системи пробації в Україні відносно неповнолітніх висвітлюються у роботах таких науковців і практиків, як: Д. Ягунов, Т. Варфоломеєва, Є. Павлов та ін.

Основні результати дослідження. Міжнародна та вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє зміцненню позицій місцевих громад. Ефективною складовою ювенальної юстиції є програми з відновного правосуд-

дя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальній адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство.

Ювенальна юстиція існує вже понад 100 років. Піонером у цій справі стали США, де у 1899 р. було створено перший «дитячий суд» у м. Чикаго. Нині є декілька ефективних моделей ювенальної юстиції – англо-американська, континентальна, скандинавська. За загальним правилом вони діють на підставі окремих законодавчих актів про судоустрій і процедуру в органах ювенальної юстиції. Так, у США такою основою є федеральний Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974 р.), у Великій Британії – ряд законів про дітей і молодь (впроваджуються з 1908 р.), у Польщі – Закон «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» (1982 р.), у Канаді – Закон «Про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх» (1 квітня 2003 р.) [1].

У Російській Федерації енергійно розробляється система ювенальної юстиції, зокрема, вже підготовлено її концепцію та проект федерального Закону «Основи законодавства про ювенальну юстицію Російської Федерації». У деяких регіонах Росії, зокрема у містах Санкт-Петербурзі та Ростові-на-Дону, за допомогою Програми розвитку ООН та деяких зарубіжних благодійних програм розгорнуто пілотні проекти з поступового запровадження ювенальної юстиції [2].

Соціальна робота в Болгарії з неповнолітніми правопорушниками і нагляд за ними є обов'язком інспекторів Управління з попередження злочинності неповнолітніх (УПЗН), соціальних працівників і громадських наглядачів. Управління і контроль за роботою УПЗН здійснюється національною поліцією. Відповідно до закону, ці управління створюються в структурі місцевих органів влади за пропозицією національної поліції і за ухваленням Міністра внутрішніх справ. Інспектори УПЗН призначаються безпосередньо Міністром внутрішніх справ; вони є офіцерами національної поліції і повинні мати педагогічну підготовку. Функції УПЗН такі:

- знаходити, наглядати та відстежувати неповнолітніх, які вчинили правопорушення, або щодо яких існує високий ризик вчинення ними правопорушення;
- знаходити, наглядати та відстежувати неповнолітніх, які є потерпілими від злочинів, насильства або поганого поводження.

Інспектори УПЗН також розглядають обставини, за яких неповнолітні вчинили правопорушення, і подають доповіді про це до відповідних органів, таких як: суди, прокуратура, поліція тощо. Прокуратура здійснює нагляд за роботою УПЗН [3, с. 7].

У спеціальних муніципальних центрах соціального обслуговування призначаються соціальні працівники для таких цілей:

- надавати допомогу та соціальну підтримку неповнолітнім, які вчинили кримінальні злочини, а також їхнім сім'ям;
- надавати підтримку молодим особам, яких звільнено з визначених судом шкіл або спеціалізованих шкіл-інтернатів, у пошуках роботи, місця проживання тощо;
- забезпечувати соціальну підготовку дітей, які перебувають в спеціалізованих школах-інтернатах.

Громадські наглядачі також працюють з неповнолітніми правопорушниками та їхніми сім'ями з метою перевиховання молодого правопорушника. Вони входять до структури Місцевих комісій з попередження злочинності неповнолітніх (МКПЗН) і щомісяця отримують за свою роботу заробітну платню в розмірі приблизно 40 євро, яка виплачується з муніципального бюджету [4, с. 14].

МКПЗН створюються в структурі місцевого уряду, їх персонал налічує від 7 до 15 осіб. Місцеву комісію очолює мер муніципалітету, до її складу можуть входити співробітники місцевого уряду, які займаються питаннями освіти та охорони здоров'я, а також офіцери поліції, співробітники соціальних служб, представники неурядових організацій, юристи, лікарі, громадські діячі. На засіданнях комісії присутній представник районного прокурора. Місцеві комісії з попередження злочинності неповнолітніх (МКПЗН), спільно з управліннями з попередження злочинності неповнолітніх (УПЗН), школами, неурядовими організаціями та іншими представниками громади, здійснюють такі види діяльності: попередження злочинності; пробаційний нагляд; робота з правопорушниками, які закінчили визначені судом школи; рекомендації щодо дострокового звільнення з місць тримання під вартою; надання допомоги сім'ям у вихованні дітей; застосування виправних заходів до молодих правопорушників; вивчення причин і обставин, пов'язаних зі злочинном, вчиненим неповнолітнім правопорушником; рекомендації відповідним державним органам і громадським організаціям. Вони також подають щорічні доповіді про свою роботу в Центральну Комісію з попередження злочинності неповнолітніх (ЦКПЗН). Ця Комісія координує роботу всіх відповідних установ, які займаються злочинністю неповнолітніх, проводить наукові дослідження в цій галузі, подає рекомендації щодо внесення змін у законодавство і щодо збільшення поінформованості громадськості. ЦКПЗН також здійснює нагляд за роботою Місцевих Комісій з попередження злочинності неповнолітніх.

Кримінальні санкції, які застосовуються до різних вікових груп (особи віком від 14 до 16 років, від 16 до 18 років) встановлюються на коротші строки, ніж відповідні санкції для повнолітніх. Для неповнолітніх, які не досягли 16-ти років, пробація замінюється громадським осудом [5, 6].

Словенія не має ні окремої судової системи у справах неповнолітніх, ні спеціального кримінального чи кримінально-процесуального кодексу для неповнолітніх; але обидва Кодекси містять розділи, які стосуються неповнолітніх, а в звичайних судах є суддівські колегії у справах неповнолітніх і судді у справах неповнолітніх. Провадження у кримінальних справах проти неповнолітніх трохи відрізняється від провадження для дорослих. Особлива увага приділяється особистості, фізичному і психічному розвитку, освіті, поведінці, а також сімейним і побутовим обставинам неповнолітнього. Ця інформація є надзвичайно важливою при прийнятті рішення про порушення справи проти неповнолітнього, а також при винесенні вироку; вона має таку ж вагу, як і факт вчинення неповнолітнім кримінального злочину. В порівнянні з провадженням у кримінальних справах проти повнолітніх можна відзначити, що суддівська колегія у справах неповнолітніх відіграє дуже важливу й активну роль також під час виконання виховних заходів, при прийнятті рішення про припинення виконання або зміну виховного заходу, і при умовному звільненні неповнолітнього правопорушника.

Суд може призначити неповнолітнім виховні заходи, штрафи, позбавлення волі з відбуттям у в'язниці для неповнолітніх, позбавлення права керувати транспортними засобами, депортацію іноземних громадян, а також усі запобіжні заходи, за винятком заборони займатись певною професією.

Кримінальний кодекс поділяє неповнолітніх на дві групи за віком і часом вчинення злочину: молодші неповнолітні віком від 14-ти до 16-ти років; старші неповнолітні віком від 16-ти до 18-ти років.

Кримінальні санкції не можуть бути застосовані до дітей, яким на момент вчинення злочину ще не виповнилось 14-ти років. Виховні й запобіжні заходи можуть бути призначені і молодшим, і старшим неповнолітнім, але покарання (штраф, позбавлення волі у в'язниці для не-повнолітніх, позбавлення права керувати транспортними засобами, депортація іноземних громадян) можуть застосовуватись тільки для старших неповнолітніх і призначатись тільки у виняткових випадках.

Система кримінального судочинства розрізняє неповнолітніх віком до 16-ти років і неповнолітніх віком від 16-ти до 18-ти років. Для молодшої групи передбачені такі варіанти закінчення розгляду справи:

Догани (ст. 76 КК), інструкції і заборони (ст. 77 КК)¹. Суд може видати одну або більше інструкцій або заборон для неповнолітнього правопорушника, а саме: особисто вибачитись перед постраждалою особою (потерпілим); досягти примирення з постраждалою особою шляхом сплати грошей, виконання певної роботи, або іншим чином, з метою відшкодування збитків, завданих у ході вчинення злочину (при цьому суд визначає розмір, тип і метод відшкодування збитків, а виконувана правопорушником робота за три місяці не може займати більше шістдесяти годин); регулярно відвідувати школу; розпочати професійно-технічне навчання або влаштуватись на роботу відповідно до знань, навичок і здібностей правопорушника; проживати з вказаною сім'єю або у вказаній установі тощо; пройти громадські роботи або виконати роботу на користь благодійних організацій (не більше 120 годин за шість місяців); пройти лікування у відповідній медичній установі; отримати консультації з навчання, професійно-технічної підготовки, консультації психолога; пройти курс соціальної підготовки (не менше чотирьох годин на тиждень); скласти іспит з правил дорожнього руху; може бути призначене позбавлення права керувати транспортними засобами, на умовах, які застосовуються до повнолітніх правопорушників.

Нагляд соціальних служб (ст. 78 КК). Якщо неповнолітній правопорушник потребує професійної допомоги і нагляду щодо його освіти, підготовки і належного розвитку, суд поміщує його під нагляд соціальних служб. Нагляд може встановлюватись на будь-який період часу, від одного року (мінімум) до трьох років (максимум). У ході цього нагляду неповнолітній правопорушник продовжує проживати за своєю адресою або адресою своїх батьків чи інших осіб, які його утримують, а призначений соціальними службами радник здійснює відповідний нагляд.

Передача до виховної установи (ст. 79 КК) на період не менше шести місяців і не більше трьох років.

¹ Ці інструкції мають виконуватись під наглядом соціальних служб в присутності чи під наглядом судді у справах неповнолітніх правопорушників.

Передання до виправного будинку для неповнолітніх правопорушників (ст. 80 КК) не менше одного року і не більше трьох років.

Передання до установи для психічно чи розумово неповноцінних молодих осіб (ст. 81 КК) для неповнолітнього правопорушника, який мав порушення психічного чи розумового розвитку. Правопорушник повинен перебувати в такій установі стільки часу, скільки необхідно для його підготовки, лікування або тримання під вартою, але не більше трьох років.

Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом Румунії, процедура розслідування і судового розгляду у випадках, коли обвинувачуваний є неповнолітнім, є такою ж, як і для повнолітніх, за деякими винятками. Відповідно до ст. 99 КК «неповнолітній, якому ще не виповнилось 14-ти років, кримінальній відповідальності не підлягає. Неповнолітній віком від 14-ти до 16-ти років підлягає притягненню до кримінальної відповідальності тільки в тому випадку, якщо доведено, що діяння було вчинене ним навмисно. Неповнолітній, якому виповнилось 16-ти років, підлягає кримінальній відповідальності».

У випадку, якщо молодій особі ще не виповнилось 16-ти років, і якщо орган, який проводить слідство, вважає це за необхідне, на слухання справи або для бесіди можуть бути викликані представники органу опіки або батьки. Крім того, орган опіки має підготувати доповідь про соціальне обстеження неповнолітнього. справи неповнолітніх слухаються в закритому засіданні, для розгляду таких справ президент суду призначає спеціальних суддів.

Щодо неповнолітніх можуть бути призначені покарання і заходи виховного характеру. Покараннями є тюремне ув'язнення і штрафи. Єдина відмінність полягає в тому, що за злочин, вчинений дитиною, строки ув'язнення скорочуються наполовину в порівнянні зі строками за такі ж злочини, вчинені повнолітніми. Заходами виховного характеру є попередження, ордери на нагляд, ордери на відвідання навчального центру і тримання в спеціальній лікарні.

Ордер на нагляд призначається строком на один рік, під наглядом батьків дитини, прийомних батьків або вчителя, в залежності від обставин. Якщо такі особи не можуть забезпечити задовільний нагляд, суд може вимагати тимчасового призначення надійної особи, краще за все – близького родича, на прохання родича, або органа, який за законом має право на здійснення нагляду за дітьми. Суд може постановити, щоб дитина виконувала одну або декілька з таких вимог: не наближатись до певних місць; не спілкуватись з певними особами; пройти від 50 до 200 годин громадських робіт, не більше 3 годин на день, після школи, на вихідних та в святкові дні.

З метою перевиховання дитини може бути призначений ордер на відвідання навчального центру – дитині надається можливість навчатись і отримати професійну підготовку відповідно до її здібностей. Тримання в навчальному центрі застосовується у випадку, коли інші виховні заходи виявляються недостатніми.

У випадках, які стосуються неповнолітніх, служби пробації мають обов'язок написання оціночних доповідей і здійснення нагляду за особами, яким призначені ордери на нагляд. Іншою важливою частиною роботи з дітьми є надання допомоги. Служба пробації розглядає неповнолітніх як пріоритетну групу.

Доволі прозора і вмотивована нідерландська система ювенальної юстиції, хоча у ній немає відповідних законодавчих актів. Ключовими елементами цієї

системи є: ювенальний суддя, ювенальний прокурор, ювенальний адвокат, Рада із захисту дітей при Міністерстві юстиції Нідерландів (займається підготовкою соціально-психологічної характеристики правопорушника, наданням відповідної інформації ювенальному судді, а також наглядом за дотриманням прав дитини під час кримінального процесу), центри пробації (переважно громадські організації, наприклад «Холт»). Функції відновного правосуддя покладені на спеціально підготовлених офіцерів поліції у справах неповнолітніх та громадські організації [7].

Висновок. В Україні створення спеціалізованої системи, яка б захищала права дитини, є вкрай необхідним заходом. Досвід свідчить, що соціальна реабілітація дітей, які вступили у конфлікт із законом, є ефективним соціальним механізмом, який дає змогу відновити фізичний, психологічний та соціальний статус дитини при значній економії коштів на це.

Зважаючи на складність демографічної ситуації в Україні, тенденцію до зростання рівня дитячої злочинності та необхідність поліпшення стану справ у цій сфері соціальна реабілітація дітей зазначеної категорії сприятиме відновленню їх повноцінного соціального статусу, що зрештою дасть змогу зменшити соціальну напруженість у суспільстві та поліпшити здоров'я нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Об опыте работы и основных направлениях взаимодействия Общественных Советов при территориальных органах ФСИН России с администрациями исправительных учреждений. Круглый стол (1 июня 2007 г., г. Ростов-на-Дону) электронный ресурс: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%d0%ae%d0%b2%d0%b5%d0%bd%d0%b0%d0%bbf>.
2. Беца О. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції. Відновне правосуддя в Україні № 1-2, вересень 2005.
3. Штыкова Н.Н. Ювенальная юстиция в США, Англии и России XIX – XX века (историко-правовой анализ): дис....канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2001.
4. Обзор зарубежного и российского законодательства и практика в области защиты прав несовершеннолетних // Защити меня! – 1999. – N 1. – С. 14.
5. Бабилова С.А., Штыкова Н.Н. Суды по делам несовершеннолетних в США, Англии и России. Сравнительно-правовой анализ: Учебн. пособ. – Муром, 2000.
6. Коментар до Конституції України: Підруч. Вид. друге, допов. / За ред. В.В. Копейчикова. – К., 2000. – 276 с.
7. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком, 2002. – 375 с.

Опацький Р.М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції

У статті розглянуто досвід впровадження зарубіжних країн ювенальної юстиції та на основі аналізу результатів дослідження надано можливі шляхи його імплементації на національному рівні.

Ключові слова: ювенальна політика, молодь, неповнолітні, захист прав молоді (дітей).

Опацький Р.Н. Зарубежный опыт внедрения ювенальной юстиции

В статье рассмотрен опыт внедрения зарубежными странами ювенальной юстиции и на основе анализа результатов исследования представлены возможные пути его имплементации на национальном уровне.

Ключевые слова: ювенальная политика, молодежь, несовершеннолетние, защита прав молодежи (детей).

Opatskyi R.M. International experience in implementing juvenile justice system

The article describes the experience of foreign countries in introducing the juvenile justice and offers the possible ways of its implementation at the national level based on the research analysis.

Key words: *juvenile policy, youth, juvenile, young people (children) protection.*

Стаття надійшла до редакції 11.01.2012.

**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, ПРАВОВА ДЕРЖАВА
І ГЛОБАЛЬНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ
СУСПІЛЬСТВО, ЯК СКЛАДОВІ СУЧАСНОГО
МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ**

О.А. Радзівілл

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

Постановка проблеми. Найбільш актуальною проблемою в протистоянні процесам «варваризації» сучасного глобального світу, є те, що норми міжнародного права існують часто лише на рівні міждержавних домовленостей, фактично не впливаючи на реальні суспільні відносини, що здійснюються під юрисдикцією держав. Міжнародне право, маючи безліч розроблених стандартів оптимізації і гармонізації суспільного життя, не може ефективно впроваджувати їх у практику суспільних відносин переважної більшості країн. Часто причиною такої не-ефективності доктрина називає формальну відсутність апарату примусу у мирних міждержавних зносинах. На нашу ж думку, проблема насамперед полягає в тому, що більшість держав світу не здатні виконувати основне своє призначення – захищати інтереси, добробут і безпеку свого населення – як на національному, так і на міжнародному рівнях, включаючи й реалізацію прийнятих з цією метою міждержавних домовленостей. Зріла держава, як політична організація громадянського суспільства, повинна свідомо їм підтримуватися, зокрема сплатою податків, вона повинна бути правовою, тобто забезпечувати струнку логічно узгоджене, науково обґрунтоване і зрозуміле для населення матеріальне і процесуальне законодавство, ефективну і доступну систему судового захисту, а також можливість контролю та прозорість критеріїв витратів державного апарату.

Натомість у міжнародному співтоваристві домінують незрілі форми інституту держави, що, безумовно, обумовлено історично. В силу відсутності громадянських мотивацій у житті переважної більшості населення, включаючи й національні еліти, в більшості сучасних суспільств у кращому випадку має місце невідповідність діяльності чиновників їх службовим обов'язкам, у гіршому – панує терпимість до явних чи прихованих антисоціальних режимів. Такі режими можуть бути різними за походженням. У деяких державах вони спираються на ще міцні традиції станово-кастових суспільств, в інших – будуються на використанні тимчасових переваг новими соціальними групами з відверто корумпова-

ним характером групової ментальності, супроводжуючись захопленням ними владних структур з подальшими активними спробами спадкового закріплення соціальної нерівності на основі свого панівного становища. В будь-якому разі без ефективної громадянської протидії такі верхівки використовують державний апарат для експлуатації населення, несправедливого ірраціонального розподілу внутрішніх ресурсів й зовнішньої допомоги. Зворотню ж стороною такої, часто формально узаконеної, несправедливості стає тихий саботаж населення, з періодичними вибухами явної політичної конфронтації, що, в залежності від ступеня депресивності суспільства, можуть мати все більш антигуманні прояви.

Мета. Викласти новий погляд на можливості соціально-інформаційних механізмів, які дає глобальне інформаційне громадянське суспільство (далі ГЛІНГС) в справі формування відкритих активних національних громадянських суспільств, які, в свою чергу, стануть каталізаторами «дозрівання» інституту держави і підвищення ефективності дії міжнародного права через нові якісні можливості правових держав. З огляду на вже сформовану міжнародним правом системну основу засад соціальної гармонії і ідеї загальнолюдської солідарності, ГЛІНГС може стати своєрідною «школою» гуманізму, активної громадянської позиції, історичної і соціально-політичної освіченості народів планети.

Основні характеристики і цілі глобального інформаційного громадянського суспільства викладені в Окінавській Хартії глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 р. [1] і Декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства – головна задача нового тисячоліття» від 12 грудня 2003 р. [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У роботі використані думки й дослідження з різних сфер соціальних і гуманітарних наук, зокрема ідеї: Е. Дюркгейма [3] і Л. Дюгі [4] стосовно солідариських моделей суспільних відносин, вчення М. Вебера [5] про специфічні якості соціальної динаміки (на відміну від природної), яка полягає у наявності в соціальному бутті сенсу. Соціологічно-правові дослідження міжнародного права здійснено на основі робіт Ж. Карбоньє [6], П. Сорокіна [7], Н. Лугмана [8], Ф. Циппелюса [9], В. Лопаєвої [10] з філософії і соціології права. Роль культурного обміну й розвитку мультирівневого глобального культурного середовища, зокрема й через інформаційні мережі, досліджено з робіт К. Ясперса [11], А. Галенської [12], В. Акуленко [13], О. Мельничук [14], С. Бабкіна [15], Дж. Салмі [16], колективу авторів з БГУ [17], К. Шахбазян [18] та ін.

Основні результати дослідження. Історичний досвід показує, що головною причиною апатії суспільств до явищ, що їх руйнують, тобто фактичної їх нездатності протистояти соціальним хворобам, є занепад старих і несформованість нових морально-етичних критеріїв належної індивідуальної поведінки на всіх рівнях суспільних відносин. Особливо негативним для зрілості держави є морально-етичний нігілізм осіб, уповноважених офіційно представляти інтереси народу і держави, незалежно від їх соціального походження і від того, судову, законодавчу чи виконавчу владу вони уособлюють.

1. Можливі причини неефективності міжнародного права

З огляду на відрізки часу, за які утворилося на землі життя й цивілізація, лише зовсім коротка мить – останні півстоліття після Другої світової війни міжнародне право отримало свої системні ознаки і, в свою чергу, почало системно впливати на міжнародні відносини, формуючи міжнародний правопорядок. Системні

ознаки забезпечив Статут ООН, зобов'язання за яким є, відповідно до ст. 103 Статуту, мають пріоритет перед іншими договірними зобов'язаннями держав-членів. Це зробило Статут ООН своєрідною «Конституцією міжнародного права», нормам якої не повинні суперечити всі інші міжнародно-правові норми. Нормами, що стисло визначають системотворчу роль Статуту, як відомо, стали його цілі й принципи. Останні були визнані міжнародним співтовариством як імперативні норми в якості «Основних принципів» міжнародного права. Перший з них – принцип суверенної рівності держав створив правову основу для міжнародного правопорядку, подібно до того, як принцип рівності громадян перед законом (сформульований французами в Декларації прав людини і громадянина 1789 р.) – створив основу громадянського суспільства і правової держави. Авторитет етатизму й юридичного позитивізму в ХІХ ст. загальмував процеси формування громадянського суспільства в національних правопорядках, тоді як міжнародне право, в силу рівноправ'я держав як суверенів, в своїй формальній основі постало як «право рівних». Воно позбавлене тих засобів забезпечення виконання зобов'язань, які має позитивне національне право: якщо держава діє «приписом і примусом», саме останнім забезпечуючи, з точки зору позитивістських теорій, гарантії дотримання національних правових норм, то виконання міжнародно-правових норм ґрунтується лише на добрій волі держав, що часто розглядається як «слабке місце» міжнародного права.

На нашу думку, «слабким місцем» міжнародного права є не стільки відсутність у ньому механізмів тиску на держави, скільки загальна громіздкість «надбудови» над міжособистісними відносинами у вигляді органів державної влади і міжнародних інституцій, що відчужують від особи її право брати участь у створенні правил, які вона має виконувати сама, та які формують її соціальне середовище. Наслідком цього відчуження і є значні розходження: по-перше, між задекларованими в резолюціях та інших необов'язкових актах міжнародно-правовими стандартами покращення суспільних відносин і фрагментарністю кодифікованих джерел, в яких держави фіксують свою згоду на виконання відповідних зобов'язань, по-друге, між нормами кодифікованих джерел і ефективністю їх виконання в національних правових системах. Отже, причина неефективності міжнародного права полягає в соціальній недосконалоості механізмів реалізації міжнародного права і правовій незрілості більшості національних правових систем, де міжнародні стандарти деформується або й взагалі не виконуються. На відміну від позитивістського підходу, природно-правове (натуралістичне) тлумачення права, яке панувало в доктрині міжнародного права до ХІХ ст., покладається на дотримання правових норм уже в силу того, що вони «правильні», тобто відповідають основам суспільних відносин. Тобто забезпечення виконання норм у природному праві цілком пов'язувалося з характером самих норм. Науковий підхід до натуралістичного праворозуміння уточнює при цьому, що не будь-які соціальні закони можуть мати правове втілення, а лише ті, що сприяють цивілізованості, підтримують розумність суспільних відносин. Такий підхід сформував поширену в західній правовій традиції характеристику права як «писаного розуму», тобто письмово зафіксованих найкращих правових визначень, тлумачень, приписів і рішень, які, будучи правом, втілюють основні соціальні закони, не вимагаючи «погрози примусом» для забезпечення їх виконання.

Соціологічна концепція праворозуміння, що відтворює оновлений природно-правовий підхід і нині набуває все більшого поширення, прямо вказує на недопустимість примусу в процесі правотворчості і правозастосування. Все право в цій концепції розглядається як «право рівних». Акти ж «привілейованого» суб'єкта, яким в національній правій системі є держава, кваліфікуються, в розвиток ідей природного права, як акти позаправові, а саме – владні акти державного управління [10, с. 32-43].

Важливою ознакою розуміння природи міжнародного права є те, що природно-правова, позитивіська і соціологічна концепції при їх застосуванні до міжнародного права не суперечать одна одній, а лише акцентують увагу на різних аспектах: з одного боку, міжнародне право – це інституціоналізація міжнародних відносин в загально визнаних нормах, з іншого – кодифікована воля суверенів, ще з іншого – норми, прийняті на основі їх взаємної згоди, виходячи з їх рівності. Причина феномену несуперечливості різних концептуальних тлумачень природи міжнародного права – в тому, що саме в ньому (і поки що лише в ньому) дотримується основна соціологічна характеристика права: це правила, які приймають юридично рівні суб'єкти для регулювання своїх власних відносин. Відповідно, гарантією виконання таких правил є те, що вони прийняті «самими для себе» як найкращі з можливих, і тому суб'єкти схильні їх дотримувати без будь-якого примусу.

Практика створення правил для тієї чи іншої соціальної групи самими членами цієї групи має тисячолітню історію, лише етатизм і позитивізм витіснив таку практику з суспільної свідомості. Можна зробити емпіричне припущення, що відродження і наскрізне впровадження в різнорівневих соціальних системах основного принципу соціології права – рівності суб'єктів, що приймають для себе правила поведінки – істотно сприятиме усуненню проблем розбіжностей між правими задумами і їх реалізацією. При цьому зовсім не йдеться про революційні перетворення в політичних системах держав. Прийняття правильних суспільно корисних рішень не потребує чинів і регалій. Повноваження й відповідальність владних структур необхідні лише, щоб належним чином враховувати і впроваджувати такі рішення.

Колективний розум уже яскраво виявляє себе в мережах Інтернету. Не вистачає лише загального усвідомлення шляхів вирішення проблеми і належного постійно діючого зворотного зв'язку між усіма суб'єктами ГЛІНГС: державними органами, приватним бізнесом, громадянським суспільством, міжнародними і міжурядовими організаціями тощо [2]. Інтенсивний міжнародний обмін інформацією, за дотримання принципів вільного доступу до такої інформації та свободи ініціативи й вибору джерел при її пошуку, має сприяти оптимізації всіх суспільних відносин, оскільки дає можливість в режимі неупередженого безособового форуму обговорювати безліч варіантів вирішення найактуальніших проблем людства. окремих суспільств і особи – при зацікавленості суб'єктів форуму лише у справедливості й оптимальності рішень. Реальна можливість відносно швидкого «мультирівневого» аналізу суспільних проблем доповнюється репрезентивністю рішень, які дійсно відображають інтереси «пересічних» представників міжнародного співтовариства різних держав. Кумулятивним ефектом від цього має бути спонтанне зростання обізнаності й «ментальної зрілості» пересічного грома-

дянина ГЛІНГС. Міжнародний обмін інформацією в мережах має також усі можливості формувати й поширювати загально визнані стандарти й критерії морально-етичних якостей індивідуума, а також професійно-етичні стандарти окремих категорій суспільно уповноважених осіб.

Таким чином, вільний і оперативний обмін знаннями і загально визнаними стандартами в якості очікуваного соціально значимого наслідку повинен на порядки підвищити темпи свідомого й ненасильницького звільнення суспільств від застарілих і архаїчних форм суспільних відносин і політичного устрою, надавши самим громадам знання й механізми цивілізовано і відповідально обговорювати і солідарно будувати своє громадське життя. В кінцевому рахунку, завдяки незалежним інформаційним мережам, відкритість і абстрактна кумулятивна «зрозумілість для кожного» всіх рівнів суспільного життя стає чинником самооздоровлення національних політичних систем і державного апарату. А загальне усвідомлення самоцінності віртуального всебічного вивчення проблеми, перед тим як вдаватися до її політичного вирішення, створює на практиці прийняття й виконання рішень усі передумови зосереджуватися на змісті рішень, що приймаються, тобто на «боротьбі ідей», не доводячи проблеми до «боротьби людей».

Наприклад, і соціально орієнтована держава, і міжнародні інституції можуть через Інтернет, через програми телебачення і радіомовлення постійно й різнобічно надавати населенню необхідні знання, формуючи активне їх відношення до участі в долі громади, нації, своєї регіональної цивілізації, всього людства, розглядати й аналізувати можливі моделі формування громадських і владних структур, які б захищали інтереси народу, забезпечувати резонанс громадської думки з найрізноманітніших питань, спираючись на який можуть формуватися і нові форми громадської дії, скоординовані засобами масової інформації та Інтернетом.

2. Ідеал правової держави громадянського суспільства

Формування глобального інформаційного громадянського суспільства зовсім не підриває авторитет чи міжнародну правосуб'єктність держави. Інститут держави залишається ключовим у міжнародних відносинах. Але особистісне наповнення і мотиваційна характеристика діяльності цього інституту постійно перебуватиме під прискіпливим контролем ГЛІНГС. Механізми державного управління залишаються в багатьох державах таким, що їх суверенітет, як повнота владних повноважень, делегованих державі її громадянами для захисту своїх спільних інтересів, не реалізується. Лише держави, де населення має тривалу культуру користування політико-правовими засобами зворотного зв'язку з владою, мають певні гарантії стабільного забезпечення виконання державою її зобов'язань перед народом. Отже, саме певний рівень політико-правової культури населення є, в кінцевому рахунку, гарантією того, що влада «правитиме належно».

Формування ГЛІНГС є явищем унікальним, яке, з огляду на масштаби історії, сталося практично в її «останню мить». Людство Розумне за період свого становлення (близько сорока тисяч років) пережило два глобальних коливання «маятника історії» – дві альтернативні фази, які в діалектиці мають назви «теза» й «антитеза». «Тезою» була перша (верхньопалеолітична) половина історії Людства, коли джерелом благ, знань і умінь для людей були їхні власні (переважно колективні) зусилля. Друга фаза – «антитеза» – почалася з неолітичної революції, коли Людство почало різноманітно розширюватися, зокрема на тих, хто

працює і тих, на кого працюють. Альтернативність «антитези» «тезі» полягала в тому, що «найпрестижнішим» заняттям людей стало не створення, а накопичення благ, яке й донині здійснюється, переважно, за рахунок експлуатації людини людиною. Не створюючи блага, але відчужуючи й накопичуючи їх, експлуатація обумовила конфліктність всієї епохи «антитези»: тож головні складові Цивілізації – інститути Держави і Права, власне, й формувалися як засоби більш чи менш ефективного (і завжди нетривалого) врегулювання цього всюдисущого конфлікту – «війни всіх проти всіх». Експлуатація забезпечувалася й досі забезпечується трьома основними способами: релігійними – в теократичних суспільствах; за допомогою сили чи погрози силою – у переважній більшості суспільств з пануванням військової верхівки і, зрештою, через нееквівалентний обмін в торгівлі, лихварство та інші способи необґрунтованого збагачення у торгово-фінансових олігархіях.

«Антитеза» тривала від неоліту весь «цивілізаційний» період, в останні століття вона різнопланово й драматично завершується, готуючи людство до третьої стадії діалектичної тріади – «синтезу» – тривалого, навіть з геологічної точки зору, спокійного періоду гармонійної рівноваги між Людством і його Планетою та між найважливішими історичними надбаннями Людства періодів «тези» й «антитези» [19, с. 71]. Ці останні століття «антитези» – Новий час виявляв все більше ознак майбутнього «синтезу», до яких можна віднести принципи верховенства права і рівності громадян перед законом, ідею держави як суспільного договору і парламентаризму – як права платників податків контролювати видатки і діяльність уряду, найнятого на кошти платників. В новий час формується новий тип держави – держава-нація і громадянське суспільство як її основа. Ідеологією Нового часу став лібералізм, який зробив «відкритими» окремі регіональні суспільства, об'єднавши їх торгівлею і створивши передумови торгово-фінансової глобалізації. Але, як зазначено в Преамбулі Статуту ЮНЕСКО: «мир, заснований лише на економічних і політичних угодах урядів, не завоює одностайної, міцної і щирої підтримки народів, він повинен будуватися на інтелектуальній і моральній солідарності людства» [20].

Отже, механізми правової держави мають бути одночасно (в режимі поетапного взаємопосилення) наслідком і основою загального й солідарного усвідомлення людством головного призначення будь-яких соціальних інститутів: забезпечення достойного людини життя для кожного пересічного жителя планети. В ідеалі зусилля в цьому напрямі мають бути скоординовані на всіх рівнях суспільних відносин, починаючи від міжособистісних і родинних – до відносин у масштабах міжнародного співтовариства, а головним координуючим чинником має стати певна концептуальна система, здатна організувати міжнародну спільноту, не порушуючи її культурного розмаїття. Це має бути багаторівнева динамічна концептуальна система, побудована на раціональних засадах, основу якої вже складає міжнародне право, але ключовими елементами якої мають бути найкращі інтелектуальні й духовні надбання всього людства, спрямовані на піднесення в людині її людських якостей.

Формування такої концептуальної системи вже відбувається в процесі всебічного обговорення на форумах ГЛІНГС основних проблем сучасності і шляхів їх подолання. Можливості саморегуляції ГЛІНГС, а також можливості його впли-

ву на реалізацію норм «офіційного» міжнародного права і діяльність політичних інститутів міжнародного й національного рівнів тільки-но починають усвідомлюватися. Автор виходить з презумпції, що ГЛНГС дотримується норм і принципів міжнародного права і основною його метою є поширення задекларованих цими принципами і нормами основ порядку і справедливості на суспільні відносини всіх рівнів.

3. Загальнолюдська солідарність як вимога сучасності

Нині добробут і безпека кожного регіону, держави і народу тісно взаємопов'язані з добробутом всіх інших регіонів. Перші «солідаризми» XIX ст.: етнічний, державний, класовий та ін. відстоювали переважно інтереси тієї спільноти, в межах якої вони утворилися [19, с. 71]. Нині чи не головною потребою часу стає загальнолюдська солідарність. Без неї приписи, розроблені компетентними чиновниками ООН і найвідповідальнішими представниками держав в міжнародних організаціях не мають шансів на ефективну реалізацію. Все ширше усвідомлюється й змістовний антонім солідарності – антисоціальне використання «тимчасових переваг». Таке недобросовісне використання спільних ресурсів нації характерне для мотивації осіб і соціальних груп, які не дбають про майбутнє суспільства, розхитуючи «маятник історії» до непідконтрольних амплітуд. Вже останні кілька століть Нового часу, людство, переживши більш ніж п'ятитисячолітній період панування кастово-станового устрою, і усвідомивши всі деформації людської особистості, з якими пов'язаний такий устрій, намагається будувати громадянське суспільство, в якому кожна людина від народження матиме права і можливості розкриття своєї особистості, однакові з іншими. Проте ідеали як успадкованої, так і завойованої соціальної нерівності все ще знаходять палких прихильників у різних суспільствах, не виключаючи й ті, що в свій час проголошували принципи свободи, рівності і братерства всіх людей. І це при тому, що історія, даючи приклади постійної ротації в середині привілейованих станів, свідчить що їхні привілеї виявляються лише тимчасовими, за що під час чергових інквізицій, репресій, чисток чи революцій спокутують, якщо не самі привілейовані особи, то їхні нащадки. Самі ж ці суспільства, постійно потерпаючи від чергових переділів, експропріацій і реквізицій, виявляються не в змозі самостійно налагодити конструктивний внутрішній діалог з позицій громадянського суспільства і солідарності.

Відповідно й на рівні глобального порядку сучасна міжнародна спільнота «тримається купи» завдяки фінансовій залежності. Остання ж, у свою чергу, побудована на переважно фіктивних засадах: рахунки в банках та інші деривативи, що слугують мірилом заможності, внаслідок постійно зростаючих темпів інфляції, можуть бути забезпечені реальними благами лише на третину чи й того менше [21, с. 8]. Лавиноподібне зростання інфляції являє собою прояв закону довільного зростання ентропії. У фінансовій сфері цей закон обумовлений вибухом необґрунтованих збагачень, що охопили більшість суспільств на межі тисячоліть і скоро, взагалі, девальвують значення грошей як соціального інституту. Закон же «соціальної ентропії» полягає в тому, що суспільство, при відсутності постійних зусиль над збереженням його гуманітарної складової, чи, простіше кажучи, його «людськості», починає потерпати від лавиноподібного зростання процесів розпаду. Головна ознака «людськості» соціальних відносин за М. Вебером – усвідомлення людьми сенсу своїх дій [5, с. 112]. Отже, коли у суспільстві домінують

процеси, сенсу яких не усвідомлює його переважна більшість – це ознака втрати суспільством «людськості» і падіння його на рівні біологічного чи навіть механічного існування.

Основну роботу з підтримки в будь-якому суспільстві її гуманітарної складової (роботу з гуманізації суспільства) здійснює його культура: для суспільства як соціальної системи саме культура є системоутворюючим чинником. Характеристика будь-якої культури – етнічної, регіонально-цивілізаційної чи загальнолюдської – зводиться до чотирьох основних складових: система цінностей, система регулювання суспільних відносин, включаючи право; система знань і мистецтво [7, с. 1157-1173]. Якщо перші дві складові забезпечують єдність суспільства, два інші слугують індикаторами «правильності» його життя: чи здорове суспільство духовно, тобто чи далеко відхиляються його соціальні інституції від основного їх призначення – найліпшим чином забезпечувати реалізацію потенціалу кожного індивідуума як розумної, інтелектуально й духовно обдарованої істоти, відповідальної за долю свого унікального виду, своєї унікальної планети і всього Всесвіту.

Саме на таких засадах – на усвідомленні місії Людини розумної і спільної (солідарної) відповідальності людства за виконання цієї місії – має будуватися загальнолюдська солідарність. При цьому, як зазначено ще в преамбулі Статуту ЮНЕСКО, щира солідарна єдність населення планети не може будуватися лише на раціональних критеріях [20]. Для цього необхідно, щоб людина любила Людство, пишалася ним, розуміла його унікальність у Всесвіті. Але солідарне Людство – це ідеал, наближення до якого можливе лише в режимі толерантного й мультикультурного «ансамблю» всіх його «малих» і «великих» культур. Людство повинно гармонійно розвивати всі складові своєї спільної культурної спадщини – шляхом шанобливого й ненав'язливого запозичення найкращих надбань загальнолюдського значення з локальних і регіональних культурних традицій до культури загальнолюдського рівня. Але потрібен орієнтир, на який слід спрямовувати роботу всіх складових культури на всіх рівнях організації міжнародного співтовариства. На цей орієнтир різними словами й образами вказується в багатьох шедеврах людської культури. Так чи інакше людства рухається, хоч часто і всліпу, саме в напрямі цього орієнтиру. У праці І. Канта «До вічного миру» 1795 р., переконливо доводиться, що можливості цивілізованого суспільства можуть повною мірою розкритися лише при тривалому (вічному) мирі, в якості найважливішої умови якого філософ проголошує нове відношення до Людини: «Людина не може бути знаряддям – лише метою» [22, с. 432]. На нашу думку, це чудове визначення орієнтиру для сучасного переходу від «антитези» до «синтезу» світової історії. Розуміння Людини як мети відповідає й концепції ноосфери В.І. Вернадського і П.Т. де Шардена: Людина Розумна з'явилася у Всесвіті щоб стати мислячим і духовним його началом, тож вся система громадського виховання й відповідні соціальні інститути мають забезпечувати саме такі риси, які б відповідали цій вселенській місії Людини.

Висновок. Вибір майбутнього Людства на тисячі наступних років нині залежить від спонтанної реакції всього сучасного населення планети на критичні виклики, пов'язані з різкими змінами суспільного життя. Із завершенням великої фази «антитези» діалектичної тріади історії людства, в останні століття якого (новий час) формуються принципи громадянського суспільства, перехід до тре-

тьою фази – «синтезу» на межі тисячоліть переживає лавиноподібне прискорення. Важливим явищем цього переходу стало формування глобального інформаційного громадянського суспільства.

Основним ідеологічним мотивом цього процесу має стати презумпція визнання в кожній особі носія високої місії Людства, яка є і головною умовою гармонійних міжособистісних стосунків і «вічного миру» між народами. Мир і загальнолюдська солідарність дозволить найефективніше реалізувати на благо всього Людства його спільні духовні й матеріальні ресурси. Виходячи з цього, імперативом діяльності владних і громадських інституцій, включаючи право і культуру загалом, має бути розробка й підтримка умов, правил і публічних установ, діяльність яких спрямована на недопущення експлуатації, особистої чи колективної деградації людини, обмеження її прав на самореалізацію й розвиток. Всяка діяльність, що принижує в людині Людину і спричиняє до руйнування її людських якостей, має розглядатися як замах на злочин проти людяності і в найтяжчих формах має бути й визнана таким міжнародним злочином. Задекларованим ідеологічним ГЛІНГС має бути обізнана, свідомо і відповідальна людина.

ГЛІНГС може стати засобом наполегливого, відповідального, конструктивного взаємовпливу владних структур на населення, і населення на владні структури – з єдиною чітко визначеною і усвідомлюваною суб'єктами спілкування метою – сприяти солідаризації людства без загрози його різноманіттю, на основі конструктивного діалогу між різними формами консолідації людських спільнот. Безумовно, на цьому шляху, особливо на його початкових етапах мають з'являтися безліч перепон, оскільки нинішнє інформаційне суспільство затоплює хаос «інформаційного шуму» і морально-етичного нігілізму. Але поширення знань саме по собі служитиме загальному якісному зрушенню в освіченості й цивілізованості населення планети, без чого неможливий і свідомий вибір кожною особою правильних індивідуальних і колективних мотивацій, рішень і дій. У ГЛІНГС шляхом всебічного й вільного обміну інформацією, зокрема стосовно історичного досвіду, ефективних моделей соціального устрою, методів контролю з боку громадянського суспільства над владою чи найбільш обтяжливими для суспільства соціальними групами, практикою самоврядування тощо – вже здійснюється велика робота з виховання загальнолюдської солідарності і практичного її втілення. Підвищення ефективності цієї роботи має стати важливою складовою діяльності всіх суб'єктів ГЛІНГС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 р. // <http://portal.rada.gov.ua>

2. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – головна задача нового тисячоліття» від 12 грудня 2003 р. // <http://portal.rada.gov.ua>

3. Дюркгейм Э. Метод социологии // Западнo-европейская социология XIX-нач. XX вeкoв. – М., 1996. – С. 256-309.

4. Антология мировой правовой мысли. В 5-ти т. – Т. 3. Европа. Америка: XVII-XX вв. – М., 1999. – С. 43-47.

5. Вебер М. Социология. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998. – С. 104.

6. Карбонь Ж. Юридическая социология. – М. : Международные отношения, 1986. – 267 с.

7. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. – М. : Астрель, 2006. – 1176 с.
8. Проблемы теоретической социологии / Под. ред. А.О. Боронеева. – СПб., 1994. – С. 25-42.
9. Циттелиус Р. Філософія права: Підручник; [пер. з нім.]. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
10. Лопалева В.В. Социология права. – М. : Норма, 2000. – 234 с.
11. Идея университета /Карл Ясперс: пер с нем. Т.В.Тягуновой. – Минск : БГУ, 2006. – 159 с.
12. Галенская А.Н. Музы и право. Правовые вопросы международного сотрудничества в области культуры. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. – 220 с.
13. Акуленко В.І. Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права // Правова держава. – К, 2003. – Вип. 14. – С. 425 – 438 с.
14. Мельничук О.І. Статус всесвітньої культурної та природної спадщини в міжнародному праві. – К. : Наукова думка, 2008. – 320 с.
15. Бабкин С.А. Право, применимое к отношениям, возникающим при использовании «Интернет»: основные проблемы. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – 69 с.
16. Создание университета мирового класса /Джамиль Салми; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2009. – 132 с.
17. Университет как центр культурупорождающего образования. Изменение форм коммуникации в учебном процессе / М.А. Гусаковский, Л.А. Яценко, С.В. Костюкович и др. – Мн. : БГУ, 2004. – 279 с.
18. Шахбазян К.С. Міжнародно-правові основи регулювання відносин в мережі Інтернет /Автореферат дисертації, 2008 р. – 24 с.
19. Радзівіл О. Причини зростання соціальної ентропії і соціологічно-правові засоби його стримування / Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм: Зб. наук. ст. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – Вип. 2 – С. 67-73.
20. Статут ЮНЕСКО // <http://portal.rada.gov.ua>
21. Гриффен Л.А. Общественный организм. Авторский реферат. – К. : ЭКМО. – 2006. – 86 с.
22. Тихомиров П.В. Вечный мир в философском проекте Канта: По поводу международной мирной конференции // Богословский вестник 1899. – Т.1. – № 3. – С. 402-434. // http://az.lib.ru/t/tihomirow_w/text_0160oldorfo.shtml

Радзівіл О.А. Міжнародне право, правова держава і глобальне інформаційне громадянське суспільство, як складові сучасного міжнародного правового порядку

У статті в якості головної причини неефективності дії міжнародного права розглядається незрілість інституту держави, що, в свою чергу, пов'язується з тим, що в переважній більшості країн домінує громадянська апатія і не сформоване дієве громадянське суспільство. Викладається нове бачення соціальних механізмів підвищення ефективності дії міжнародного права через можливості глобального інформаційного громадянського суспільства, яке, використовуючи інформаційну відкритість, спираючись на презумпцію визнання в кожній особі носія високої місії Людства і принципи загальнолюдської солідарності, повинно ініціювати підвищення загального рівня освіченості і формування активної громадянської позиції населення планети для його культурної й політичної самоорганізації, утворення оновлених владних інституцій, солідарних зі своїми народами і міжнародним співтовариством.

Ключові слова: міжнародне право, інститут держави, міжнародні співтовариства, політична самоорганізація.

Радзивилл А.А. Международное право, правовое государство и глобальное информационное гражданское общество, как составляющие современного международного правового порядка

В статье в качестве главной причины неэффективности действия международного права рассматривается незрелость института государства, что, в свою очередь, связывается с тем, что в подавляющем большинстве стран доминирует гражданская апатия и не сформировано действенное гражданское общество. Излагается новое видение социальных механизмов повышения эффективности действия международного права через возможности глобального информационного гражданского общества, которое, используя информационную открытость, опираясь на презумпцию признания в каждом человеке носителя высокой миссии Человечества и принципы общечеловеческой солидарности, должно инициировать повышение общего уровня образованности и формирование активной гражданской позиции населения планеты для его культурной и политической самоорганизации, образования обновленных властных институтов, солидарных со своими народами и международным сообществом.

Ключевые слова: международное право, институт государства, международные сообщества, политическая самоорганизация.

Radzivil O.A. International law, legal state and the global information civil society as part of the contemporary international law order

The key reason for inefficiency of international law is viewed as the state immaturity which in turn might be explained by the existing civic apathy dominating in most countries and the absence of the well-developed effective civil society. The article offers a new vision of social mechanisms to improve the efficiency of international law through the possibilities of global information civil society, using the information transparency and relying upon the presumption of recognition in each individual a bearer of the high mission of Mankind and the principles of universal solidarity, which should initiate raising of the general level of education and the formation of the population active civic attitude for its cultural and political self-organisation, emerging of the renewed government institutions, associated with their peoples and the international community.

Key words: international law, institute of state, international communities, political self-organisation.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2011.

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ**

О.С. Верба

капітан юстиції,

слухач гуманітарного інституту

Національного університету оборони України

Постановка проблеми. Система комплектування, соціального забезпечення військових формувань розвивалася в повній відповідності з історичним розвитком людської цивілізації за одними й тими ж закономірностями. Протягом століть формувалося ставлення до збройних формувань і озброєних людей, відносин між ними й державою як основним замовником їх специфічних послуг. Разом з розвитком суспільних відносин розвивалося і законодавство, яке регулювало питання проходження військової служби і соціального захисту військовослужбовців. Проблема правового регулювання і реального забезпечення соціального захисту була актуальна у всі часи.

На сучасному етапі реформування Збройних Сил України в умовах трансформації економіки України питання соціального захисту військовослужбовців є надзвичайно актуальним. Це пов'язано зі стрімкими змінами в економіці, у суспільних відносинах, а також у законодавстві, яке регламентує соціальний захист населення і, зокрема військовослужбовців, реформуванням Збройних Сил України та необхідністю наближення їх до європейських стандартів.

Незважаючи на те, що в Конституції України (ст. 17) встановлено, що держава забезпечує соціальний захист громадян та членів їх сімей, які перебувають на військовій службі в Збройних Силах України [1], а Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає систему і зміст соціального захисту військовослужбовців [2], проте держава на даному етапі не може забезпечити ефективного і реального соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Причиною є складна економічна ситуація в країні і, як наслідок, недостатнє фінансування Збройних Сил України. На цей час у Збройних Силах України тривають процеси, пов'язані з оптимізацією чисельності особового складу. Значна кількість особового складу має бути звільнена в запас і забезпечена належними соціальними гарантіями. В цьому аспекті надзвичайно актуальним є розгляд питань удосконалення як самої системи соціального захисту військовослужбовців, так і нормативно-правової бази, яка забезпечувала б належний соціальний захист військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні в Україні відсутні наукові праці, в яких здійснюються комплексні дослідження проблем соціально-

го захисту військовослужбовців. Разом з тим окремі питання щодо соціального захисту військовослужбовців досліджувались у наукових роботах В.І. Алещенка, де він розглядає основні положення законодавства України щодо соціального і правового захисту військовослужбовців. Автор розглядає види діяльності, які заборонені для військовослужбовців Збройних Сил України, їх права і обов'язки, їх пільги, аналізує законодавство про пенсійне забезпечення [3]. М.І. Карпенко висвітлює зміст правової роботи в Збройних Силах України, зокрема щодо забезпечення правового й соціального захисту військовослужбовців і громадян, звільнених із військової служби та членів їх сімей [4]. У роботах І.І. Марка висвітлюється одне з найактуальніших питань соціальних гарантій військовослужбовців – грошове забезпечення. Автор аналізує його стан, проблемні питання щодо забезпечення всіх належних військовослужбовцям виплат та пропонує шляхи їх вирішення [5]. Питання соціального захисту, як елемент конституційно-правового статусу військовослужбовців розглядаються в працях В.Й. Пашинського [6].

Але ці роботи мають здебільшого публіцистичний характер, не проводять системного наукового аналізу питань соціального захисту військовослужбовців і здебільшого здійснюють суто юридичний аналіз нормативно-правової бази соціального захисту військовослужбовців України.

Мета статті. Полягає в аналізі існуючої системи соціального захисту військовослужбовців в Україні, яка складається із законодавчо закріплених гарантій, пільг і компенсацій, які певним чином мають відшкодовувати додаткові фізичні та психічні навантаження військовослужбовцям, обмеження їх певних загальногромадянських прав у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби.

Основні результати дослідження. На сьогодні серед учених існують різні погляди щодо визначення соціального захисту, особливо коли це стосується певних соціальних категорій громадян, яким соціальний захист гарантується у зв'язку із специфікою їх професійної діяльності. В юридичній енциклопедії під поняттям соціального захисту розуміється система економічних, правових, організаційних та інших заходів держави по забезпеченню соціальних прав і гарантій громадян. Соціальний захист обумовлений конституційним принципом про те, що Україна є соціальною державою (ст.1 Конституції України). Спрямований на турботу держави і суспільства про громадян, яким потрібна допомога у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами існування та інше [7].

На думку Н.Б. Болотіної, соціальний захист – це система юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів і заходів у державі, спрямованих на убезпечення населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків [8].

О.М. Щербінін під «соціальним захистом військовослужбовців Збройних Сил України», розуміє правову діяльність держави із здійснення завдань соціальної політики щодо надання військовослужбовцям Збройних Сил України прав на гідний і здоровий рівень життя для розвитку особистості, нормального морального і фізичного відновлення за їхні навантаження при виконанні обов'язків і військової служби [9].

Виходячи з наведених визначень соціального захисту та соціального захисту військовослужбовців, на нашу думку, можна надати таке визначення соціаль-

ного захисту військовослужбовців: це система правових, економічних, соціальних і організаційних заходів держави, яка спрямована на забезпечення реалізації всієї повноти конституційних прав і свобод військовослужбовців, у зв'язку із виконанням ними обов'язків військової служби, що пов'язано з обмеженням деяких загальногромадянських прав, додатковим фізичним і психологічним навантаженням, ризиком для життя і здоров'я.

Соціальний захист слід розглядати як правову та економічну категорію. Він є засобом перерозподілу доходів і подолання соціальної нерівності, зокрема, за допомогою соціального забезпечення, коли частина національного доходу спрямована на потреби вразливих груп населення. Такий перерозподіл можливий тільки через правове регулювання. Норми права закріплюють організаційно-правові форми здійснення соціального захисту, джерела фінансування, коло осіб, які потребують соціального забезпечення, а також умови і порядок його надання. У цьому ракурсі соціальний захист розглядається як правова категорія.

Крім того, поняття «соціальний захист» у науковій літературі вживається в різних значеннях: суспільно-історичний тип матеріального забезпечення престарілих і непрацездатних; особлива форма розподільчих відносин, що виникають у процесі розподілу частини суспільних фондів споживання; предмет соціальної політики країни; невід'ємний елемент способу життя й якості життя; самостійна функція держави; правова форма матеріального забезпечення певних категорій осіб; форма опосередкованого стимулювання активної участі громадян у соціально-економічному житті суспільства; конституційне соціальне право людини; галузь права тощо.

На нашу думку, сьогодні система соціального захисту військовослужбовців – це системна організаторська діяльність держави і громадянського суспільства щодо реалізації встановлених чинним законодавством прав, свобод та законних інтересів, пільг, гарантій та компенсацій військовослужбовцям у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби.

Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України є системою, тому що його можна розділити на взаємопов'язані й взаємодіючі частини і компоненти. Ці компоненти мають власну структуру й тому можуть бути визначені як підсистеми вихідної, більшого рівня системи. Відокремлені, таким чином, підсистеми у свою чергу можуть бути поділені на взаємозв'язані підсистеми другого й наступного рівнів. При цьому кожна система має регулюватися. Процес регулювання багаторівневої ієрархії будь-якої системи, забезпечення зв'язку між її різними рівнями виступає як процес управління системою, як різноманітні за жорсткістю й формами способи зв'язку рівнів, що забезпечують нормальне функціонування й розвиток у складних системах.

Систему соціального захисту військовослужбовців в Україні доцільно вдосконалювати на основі таких принципів:

- поєднання особистих інтересів військовослужбовців з інтересами держави при взаємній відповідальності;
- співвідношення необхідного рівня соціальної захищеності з реальними можливостями її забезпечення;
- забезпечення соціального захисту військовослужбовців на компенсаційній основі з безумовним виконанням ними своїх обов'язків та добровільним прийняттям певних обмежень своїх прав;

- обов'язкового включення до сфери дії норм соціального захисту членів сімей військовослужбовців, ветеранів війни, військової служби, учасників бойових дій та інвалідів війни;

- створення найбільш сприятливих умов для роботи державних органів щодо забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей;

- створення законних (легітимних) механізмів і форм реалізації державної соціальної політики у військовій сфері.

На сьогодні система соціального захисту військовослужбовців включає встановлені законом права і свободи, гарантії, пільги та компенсації, які надаються військовослужбовцям у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби.

Пільги, тобто особливі права, переваги та привілеї, які надаються військовослужбовцям на підставі чинного законодавства з метою компенсації певних обмежень їх прав і свобод, пов'язаних із перебуванням на військовій службі та стимулюванням зацікавленості в її проходженні. Пільги для військовослужбовців поділяють на такі види: житлові пільги, у галузі охорони здоров'я, освіти, пільги щодо перевезення та поштових послуг, пільги в страхуванні. Пільги розрізняються за категоріями осіб та військовослужбовців, які мають на них право, періодичністю їх надання (одноразові, щомісячні, щорічні) та ступенем персоніфікації (одноособові та сімейні) [10].

Розглянемо та охарактеризуємо основні пільги військовослужбовців, передбачені чинним законодавством.

Пільги щодо охорони здоров'я мають військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, щодо права на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Члени сімей військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби та курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи) за місцем їх проживання у державних або комунальних закладах охорони здоров'я отримують медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей мають право не більше одного разу на рік на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України, інших, утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок.

Щодо безкоштовного проїзду військовослужбовці мають такі пільги: у відпустку в межах України, при переведенні до нового місця служби, до місця проживання при звільненні з військової служби в межах України. Військовослужбовці строкової служби – всіма видами транспорту загального користування, приміського та міжміського сполучення (крім таксі).

Члени сімей військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби) мають право на безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: від місця проживання до місця проходження військової служби військовослужбовця у зв'язку з його переведенням; до місця проведення відпустки військовослужбовцем в межах України; при звільненні військовослужбовця з військової служби, а та-

кож у разі загибелі (смерті) військовослужбовця – до обраного місця проживання в межах України.

Військовослужбовці при направленні у відрядження, до нового місця проходження військової служби, а також до місця використання відпустки та назад мають право на придбання проїзних документів для себе та членів своєї сім'ї на всі види транспорту поза чергою.

У сфері праці і соціального забезпечення військовослужбовцям надаються такі пільги: час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Дружині (чоловіку) військовослужбовця щорічна основна відпустка за її бажанням надається у зручний для неї (нього) час одночасно із щорічною основною відпусткою військовослужбовця.

Військовослужбовці строкової військової служби мають право безоплатно відправляти й одержувати листи. Безоплатними поштовими посилками відправляється особистий одяг громадян, призваних на строкову військову службу.

За військовослужбовцями строкової служби, які до призову працювали на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності і господарювання, зберігається при звільненні з військової служби право на працевлаштування їх у тримісячний строк на те ж підприємство, в установу чи організацію або їх правонаступники на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до призову на військову службу.

Дружинам (чоловікам) військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, виплачується за місцем роботи грошова допомога в розмірі середньомісячної заробітної плати при розірванні ними трудового договору у зв'язку з переведенням чоловіка (дружини) на службу в іншу місцевість. При тимчасовій втраті працездатності листки непрацездатності оплачуються дружинам (чоловікам) військовослужбовців у розмірі 100 % середньомісячної заробітної плати незалежно від страхового стажу.

Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової служби, які звільняються з військової служби за віком, станом здоров'я чи у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, після закінчення строку контракту, у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту командуванням, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 50 % місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби, а військовослужбовцям, що звільняються з військової служби за власним бажанням, через сімейні обставини або інші поважні причини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 25 % місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби.

Для військовослужбовців встановлений менший у порівнянні з іншими громадянами термін вислуги років (страховий стаж) для виходу на пенсію [2].

Гарантії – це зобов'язання, за якими держава бере на себе виконання певних своїх обов'язків і несе за ними повну фінансову і матеріальну відповідальність. Їх поділяють на такі види: гарантії грошового та матеріального забезпечення; гарантії нормованого службового часу, відпочинку, відпустки; гарантії отримання освіти; гарантії забезпечення житлом [10].

Основною мотивуючою складовою залишається грошове забезпечення військовослужбовців. У Збройних Силах України грошове забезпечення військовослужбовців визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання [11]. Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам служби, стимулює закріплення кваліфікованих кадрів.

Гарантії нормованого службового часу, відпочинку, на відпустку: для військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової військової служби, встановлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями, а для військовослужбовців строкової військової служби і курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів та курсантів вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи, навчальних центрів (частин) – шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем.

Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, надаються щорічні основні відпустки із збереженням грошового, матеріального забезпечення та наданням грошової допомоги на оздоровлення у розмірі місячного грошового забезпечення. Тривалість щорічної основної відпустки для військовослужбовців, які мають вислугу в календарному обчисленні до 10 років, становить 30 календарних днів; від 10 до 15 років – 35 календарних днів; від 15 до 20 років – 40 календарних днів; понад 20 років – 45 календарних днів.

Також надаються гарантії отримання освіти: військовослужбовцям дозволяється навчатися в інших навчальних закладах без відриву від служби в порядку, визначеному відповідними положеннями про проходження військової служби громадянами України.

Військовослужбовцям гарантується забезпечення житлом: держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями на підставі, у порядку і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом України та іншими нормативно-правовими актами [2]. Але саме забезпечення житлом військовослужбовців на сьогодні є найбільш гострою соціальною проблемою, бо на сьогодні у Збройних Силах України житлова черга складає більше 45 тис. військовослужбовців.

Військовослужбовцям також надаються компенсації у зв'язку із виконанням обов'язків військової служби.

Компенсації це відшкодування з державного бюджету додаткових витрат. Їх поділяють на такі види: при загибелі; при втраті працездатності [10].

Так сім'ям військовослужбовців, які загинули чи померли в період проходження військової служби надається допомога в проведенні похорону і компенсують матеріальні витрати на ритуальні послуги та на спорудження пам'ятників.

У разі загибелі (смерті) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби компенсація надається сім'ї загиблого (померлого), а в разі її відсутності його батькам та утриманцям виплачується одноразова грошова допомога в розмірі десятирічного грошового забезпечення загиблого (померлого) за останньою посадою.

У всіх випадках розмір одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця не повинен бути меншим від 100-кратного розміру

прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на час виплати цих сум.

Батьки військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження військової служби, користуються правом безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі) в межах адміністративного району за місцем проживання, залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів. Вони мають право на 50 % знижку при користуванні міжміським залізничним, повітряним, водним та автомобільним транспортом відповідно до закону.

Компенсації при втраті працездатності: у разі поранення (контузії, травми або каліцтва), заподіяного військовослужбовцю під час виконання ним обов'язків військової служби, а також інвалідності, що настала в період проходження військової служби або не пізніше ніж через три місяці після звільнення зі служби чи після закінчення цього строку, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження військової служби, залежно від ступеня втрати працездатності йому виплачується одноразова грошова допомога в розмірі до п'ятирічного грошового забезпечення за останньою посадою [2].

Закріплені Конституцією України та чинним законодавством правові норми, які покладають на державу забезпечення соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України у повному обсязі не завжди виконуються. В першу чергу, це пов'язано з недостатнім фінансуванням Збройних Сил України, менше 2 % від річного ВВП держави. Складною залишається ситуація у забезпеченні військовослужбовців житлом, причиною якої є обмежене фінансування, значна частка якого передбачена зі спеціального фонду державного бюджету, наповнення якого не має стабільних джерел. Про зниження рівня соціального забезпечення військовослужбовців свідчать зміни до деяких положень Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо призупинення одержання військовослужбовцями продовольчих пайків або за їх бажанням грошової компенсації замість них та замість речового майна.

Висновок. Таким чином, з моменту створення Збройних Сил України законодавством України була встановлена система соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Незважаючи на конституційні гарантії соціального захисту військовослужбовців на сьогоднішній день ця система не забезпечує необхідного рівня соціального захисту військовослужбовців, що негативно впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців, як наслідок на стан боєготовності Збройних Сил України.

Подальше вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні вимагає в першу чергу вдосконалення нормативно-правової бази, а саме: прийняття нормативно-правових актів, які відповідатимуть сучасному стану суспільних відносин та реальним економічним можливостям держави. Це можливо забезпечити тільки шляхом монетизації пільг, заміни натуральних видів забезпечення на цільові грошові виплати та наближення їх до європейських стандартів. При цьому найголовніша умова – це суворота відповідність бюджетних асигнувань на утримання Збройних Сил України наявному обсягу прав, гарантій, пільг

і компенсацій для військовослужбовців, передбачених чинним законодавством без будь-яких винятків і обмежень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України – Основний закон України, прийнята Верховною Радою України на п'ятій сесії 28.06.1996 р.
2. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р., № 2011. – XII // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та ін. нормативно-правових актів. – К. : Азимут-Україна. – 2003. – 1008 с.
3. *Алещенко В.І.* Соціальна політика в Збройних Силах України: проблеми та шляхи їх розв'язання // Наука і оборона. – 2005.- № 2. – С. 38-44.
4. *Карпенко М.І.* Система і повноваження органів, які здійснюють правову роботу у Збройних Силах України // Правова робота в Збройних Силах України : Навч. посіб. / За заг. ред. В.І. Кириленка. – К. : РВЦ « Військовий інститут», 2010. – 408 с.
5. *Марко І.І.* Грошове забезпечення: тенденції і перспективи // Військо України.- 2003. – № 9-10. – С. 12-13.
6. *Пашинський В.Й.* Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні // Право України. – 2005. – № 4. – С. 39-42.
7. Юридична енциклопедія / Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. – К., 2004.
8. *Болотіна Н.Б.* Право людини на соціальний захист: Знання, 2010. – 107 с. – (Бібліотечка товариства «Знання». Серія «Юридична»; 2010. № 2-3).
9. *Щербітін О.М.* Удосконалення законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців: сучасний стан та перспективи // Право військової сфери. – 2007. – № 1. – С. 19-21.
10. Основи законодавства України: підручник / В.І. Кириленко, А.М. Бережний, В.П. Базов та ін. / За заг. ред. В.І. Кириленка. – Вінниця : Нова книга. – 2002. – 616 с.
11. Наказ Міністра оборони України від 11.06.2008 р. № 260 «Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам».

Верба О.С. Соціальний захист військовослужбовців в Україні

У статті досліджується існуюча система соціального захисту військовослужбовців, що складається із законодавчо закріплених гарантій, пільг і компенсацій, які належним чином, та у повному обсязі не виконуються, в зв'язку з недофінансуванням із Державного бюджету України, а також шляхи вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні.

Ключові слов: соціальний захист військовослужбовців, система соціального захисту військовослужбовців, гарантії військовослужбовців, пільги військовослужбовців, компенсації військовослужбовців.

Верба А.С. Социальная защита военнослужащих в Украине

В статье исследуется существующая система социальной защиты военнослужащих, которая состоит из законодательно закрепленных гарантий, льгот и компенсаций, должным образом и в полном объеме не выполняются, в связи с недофинансированием из Государственного бюджета Украины, а также пути совершенствования системы социальной защиты военнослужащих в Украине.

Ключевые слова: социальная защита военнослужащих, система социальной защиты военнослужащих, гарантии военнослужащих, льготы военнослужащих, компенсации военнослужащих.

Verba O.S. Social protection of the military servicemen in Ukraine

The article investigates the current system of social protection of the military servicemen that encompasses legislative guarantees, benefits and compensations being not fulfilled properly due to the insufficient financing from the State budget of Ukraine. The ways to improve the system of social protection of the military servicemen in Ukraine are offered.

Key words: *social protection of the military servicemen, system of social protection of the military servicemen, military guarantees, military benefits, military compensations.*

Стаття надійшла до редакції 27.12.2011.

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України № 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні відповідати таким вимогам:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати такі необхідні елементи:

- постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
- формулювання цілей статті;
- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
- висновки з даного дослідження;
- внутрішню структурування (розділи з назвами або виділені частини).

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська). Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотації, ключові слова) не повинен перевищувати 20-30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

- **До наукової статті необхідно додавати:**

- електронний варіант статті у форматі Word;
- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами;
- прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;
- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;
- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;
- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).
- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05 / 1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:

- постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими заданиями;
- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

проблеме;

- формулирование целей статьи;
- изложение основных обоснованных результатов исследования;
- выводы из данного исследования;
- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20-30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;
- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;
- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;
- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;
- фото автора (ов) в формате jpg, tif;
- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;
- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

GUIDELINES TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

According to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», the articles to be published in the «Juridical Science» *journal*, **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring / titled sections or parts underlined;

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English). The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively.

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20-30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English:

- full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author(s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author(s) in the JPG or TIF format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the Chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

No material published in the journal may be reproduced without the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

IV рівень акредитації

*м. Київ, 03151, вул. Вінницька, 10,
тел. (044) 246-24-34*

- Маркетинг
- Фінанси
- Міжнародна економіка
- Облік і аудит. Банківська справа
- Правознавство
- Комп'ютерні науки

Форми навчання:

денна; заочна; друга вища освіта.

Кваліфікаційна рівні:

бакалавр; спеціаліст; магістр

Аспірантура за спеціальностями:

- Гроші, фінанси і кредит
- Економіка та управління національним господарством
- Економіка та управління підприємствами
- Кримінальне право та кримінологія
- Кримінально-виконавче право